

УДК 331.5:63"312"

JEL Classification: J21, J3, J43

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907006>

В.А. ТКАЧУК, доктор економічних наук

Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці

Мета статті - дослідити та проаналізувати сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні.

Методика дослідження. З метою диференційованого підходу до регулювання досліджуваного ринку праці проведено типологічне групування регіонів України за наступними показниками: рівень безробіття, рівень зайнятого населення, купівельна спроможність заробітної плати, частка регіону в загальному обсязі продукції сільського господарства. Для здійснення типологічного групування використано кластерний аналіз - метод багатомірної класифікації даних, який дозволив згрупувати регіони України за подібною структурою, яка визначається показниками ринку праці.

Результати дослідження. Розглянуто й проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні, а також динаміку розвитку сільського ринку праці. Особливу увагу приділено проблемі економічної активності та зайнятості населення на селі, чисельності безробітних у сільській місцевості, рівню безробіття.

Елементи наукової новизни. Проведено аналіз тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні, за результатами кластеризації 24 регіонів України виокремлено п'ять типологічних кластерів та перевірено їх за різними показниками.

Практична значущість. Для врегулювання висвітлених проблем необхідне застосування заходів із субсидювання заробітної плати працівників, чії робочі місця виявилися під загрозою ліквідації, пільгове кредитування будівництва житла для фахівців, розвиток житлової іпотеки, збільшення витрат на профорієнтацію і професійне навчання безробітних, профілювання сільських безробітних. Табл.: 2. Рис.: 5. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: ринок праці; сільське господарство; аграрний сектор; безробіття; зайнятість; кластерний аналіз.

Ткачук Вадим Анатолійович - доктор економічних наук, професор кафедри економіки праці та соціального розвитку, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектору економіки держави слугує запорукою формування її продовольчої безпеки. Сільське господарство виявляє істотний вплив не тільки на формування валового внутрішнього продукту, а й на розвиток інших важливих галузей економіки через виготовлення для цієї сфери засобів виробництва та споживання продукції аграрного сектору [5]. Вагомим чинником здійснення ефективної діяльності як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках виступає трудовий потенціал, який формує ринок праці у певному секторі економіки. Отже, на сучасному етапі економічного розвитку національної економіки проблеми зайнятості населення, збалансованості попиту і пропозиції на ринку праці, особливо в аграрному секторі, набувають

виняткового значення. Як критерій формування ринку праці в різних секторах економіки, в тому числі у сільському господарстві, слід вказати рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, з чого випливає, що ринок праці в сільському господарстві являє собою структурний елемент національного ринку праці. Економічна категорія «ринок праці» в аграрному секторі включає в себе сукупність заходів, які провадяться державою в напрямі створення ефективних робочих місць шляхом розвитку різних форм власності та типів господарства, створення малих, середніх і спільних підприємств, розвитку бізнесу та агробізнесу, підготовки й перепідготовки кадрів високої кваліфікації, розвитку сільської інфраструктури, що відповідає природно-кліматичному і територіальному різноманіттю країни [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження

проблем сучасного розвитку ринку праці сільського господарства, його особливостей з позиції забезпечення зайнятості населення, мотивації, відтворення населення у сільській місцевості, розвитку трудового потенціалу під впливом соціально-економічних чинників слугують напрацювання таких науковців, як: Д.П. Богиня [1], О.М. Зборовська [2], О.Л. Попова [3], В. П. Рябоконь [5], П.Т. Саблук [6], В.В. Юрчишин [10], К.І. Якуба [11] та ін.

Більшість зазначених наукових досліджень спрямовано на подолання соціально-економічних проблем сільських територій, пошук напрямів скорочення рівня безробіття, регулювання нелегальної трудової міграції, дослідження та аналіз сучасних аграрних перетворень в Україні, їх інституціональні засади та механізми регулювання. Так, В.В. Юрчишин всебічно висвітлює науково-прикладні напрацювання стосовно аграрних перетворень, з акцентом на виробничо-експериментальну перевірку [10]. Роботи О.Л. Попової присвячені розвитку агросфери України в стратегічній площині та імплементації механізмів спільної аграрної політики ЄС [3]. Тим часом, постійні зміни інституціональних засад, демографічних показників, вплив зовнішньої політики держави та фактори глобалізаційної конкуренції, які безпосередньо здійснюють вплив на ринок праці агропромислового комплексу нашої держави, формують необхідність постійного вивчення змін та тенденцій розвитку

ринку праці сільського господарства з метою подолання соціально-економічних проблем та виокремлення найбільш пріоритетних напрямів у цій сфері.

Мета статті – дослідити та проаналізувати сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство являє собою стратегічно важливу галузь національної економіки, яка забезпечує Україні продовольчу незалежність і надає робочі місця сільському населенню. Аграрний сектор економіки забезпечує майже 50% фонду споживання населення та посідає провідні позиції в товарній структурі експорту. Незважаючи на такі позитивні тенденції, слід відзначити зниження індексів сільськогосподарської продукції у 2017 р. порівняно з показниками 2016 р. (рис. 1). Особливо це стосується сільськогосподарських підприємств, індекс сільськогосподарської продукції яких зменшився на 14,8%. Серед головних причин спад обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, як зазначається в аналітичній довідці «Сільське господарство: підсумки 2017 року», «стало отримання меншого обсягу врожаїв більшості сільськогосподарських культур внаслідок зниження врожайності на тлі несприятливих погодних умов у період їх вегетації, дозрівання та збирання та складна епізоотична ситуація у свинарстві, висока витратність виробництва у господарств населення» [7].

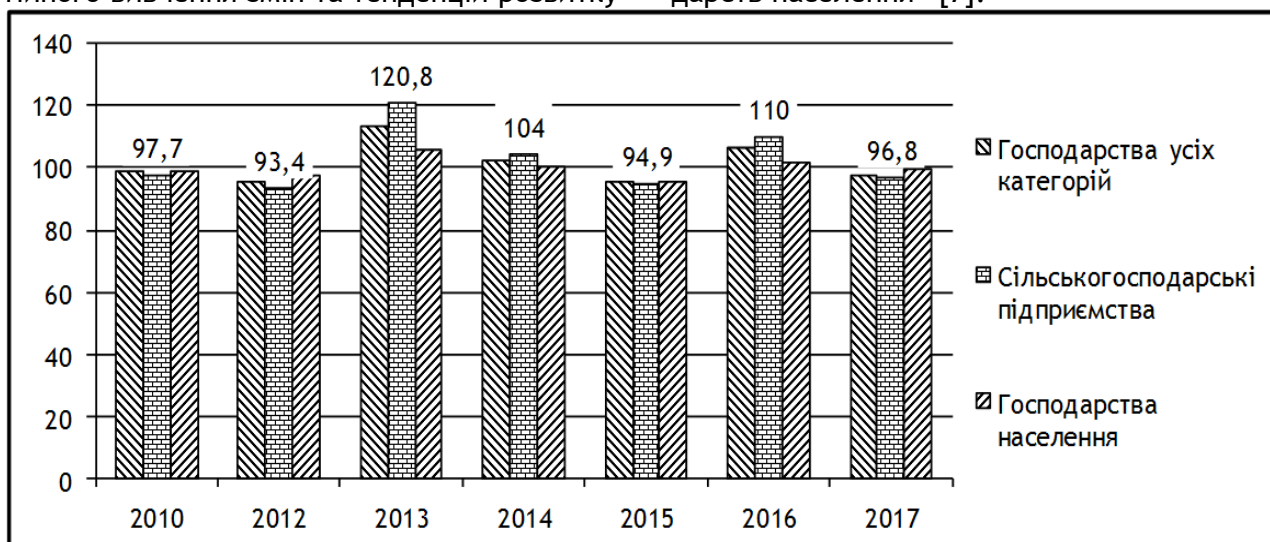

Рис. 1. Індекси сільськогосподарської продукції у 2010-2017 рр.

Джерело: [9].

Зниження обсягу виробництва в сільському господарстві, закриття промислового виробництва в районних центрах призвели

до проблеми зайнятості працездатного населення села. Багато працівників сільського господарства не мають відповідних знань,

практичних навичок і не готові для роботи в умовах ринку.

Ринок праці включає в себе всю систему відносин попиту і пропозиції робочої сили на всіх рівнях. Головні цілі його регулювання - максимальне зниження рівня безробіття, підтримання оптимальних співвідношень між попитом і пропозицією робочої сили. На зайнятість населення в сільській місцевості впливає ряд складних і неоднозначних факторів: загальна чисельність економічно активного населення, забезпеченість підприємств, що базуються в селах, землею, сировиною і матеріально-технічними ресурсами, підприємницька активність сільських жителів і ступінь розвитку підприємницького середовища, розвиненість виробничої і соціальної інфраструктури, потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць та інші чинники [6].

На сьогодні ринок праці сільського господарства характеризується підвищеним

рівнем напруги, де можливості працевлаштування і вибір вакансій надто обмежені, а темпи зростання й тривалість безробіття значно вищі, ніж у містах, та перевищують соціально допустимий рівень. Як особливість сільського господарства слід вказати високу трудомісткість і низьку прибутковість галузей, що супроводжується відтоком ресурсів, у тому числі робочої сили, в інші сфери виробництва. Велика частина сільських домогосподарств неплатоспроможна, їх матеріально-технічна база руйнується, скорочуються масштаби господарської діяльності, зменшується число зайнятих у виробництві, зростає рівень безробіття [2]. Досліджуючи динаміку розвитку сільського ринку праці, слід зазначити зниження чисельності сільського населення в 2017 р. порівняно з 2014 р. на 993,5 тис. осіб, а також зниження чисельності працездатного населення на 7,7% (табл. 1).

1. Динаміка розвитку сільського ринку праці за 2014-2017 рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2017 р., %, до 2014 р. (± пп)
Чисельність сільського населення на кінець року, тис. осіб	14164,9	13325,3	13244,7	13171,4	92,9
Чисельність працездатного населення, тис. осіб	8442,1	7911,9	7855,4	7792,1	92,3
Рівень економічної активності, %	29,8	29,7	29,8	30,0	+0,2
Чисельність зайнятих, тис. осіб	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	92,5
Кількість найманих працівників, тис. осіб	596,0	569,4	583,4	565,1	94,8
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	112,6	102,9	90,9	92,1	81,8
Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць, тис. осіб	1,6	1,2	1,5	2,2	137,5
Працевлаштовано зареєстрованих безробітних у звітному періоді, тис. осіб	132,4	119,7	110,1	-	-
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	2556	3309	4195	6057	236,9
До середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у цілому по економіці, %	71,2	74,8	75,6	81,1	+9,9
Індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах	109,1	98,0	123,3	98,6	-10,5

Джерело: [9].

Рівень зайнятості сільського населення має відносно стабільну тенденцію до помірного зниження. За досліджуваний період помітно знизилася чисельність безробітних у сільській місцевості, зростання безробіття не спостерігається. Індекс продуктивності праці в сільсь-

когосподарських підприємствах у 2017 р. порівняно з 2014 р. знизився на 10,5%.

Як показує аналіз динаміки рівня середньомісячної номінальної заробітної плати в сільському, лісовому та рибному господарстві за 2010-2017 рр., упродовж аналізованого пе-

ріоду зазначений показник у сільському господарстві залишався нижче середнього рівня по економіці в цілому (рис. 2).

Так, у 2010 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві становила 1430 грн, тоді як середня по Україні - 2239 грн, у 2017 р. - 5761 грн, при середній заробітній

платі в країні 7104 грн. У відсотковому співвідношенні розрив між середньомісячною заробітною платою в сільському господарстві та середнім рівнем цього показника по Україні скоротився від 37 до 19%, що характеризує таку тенденцію як позитивну.

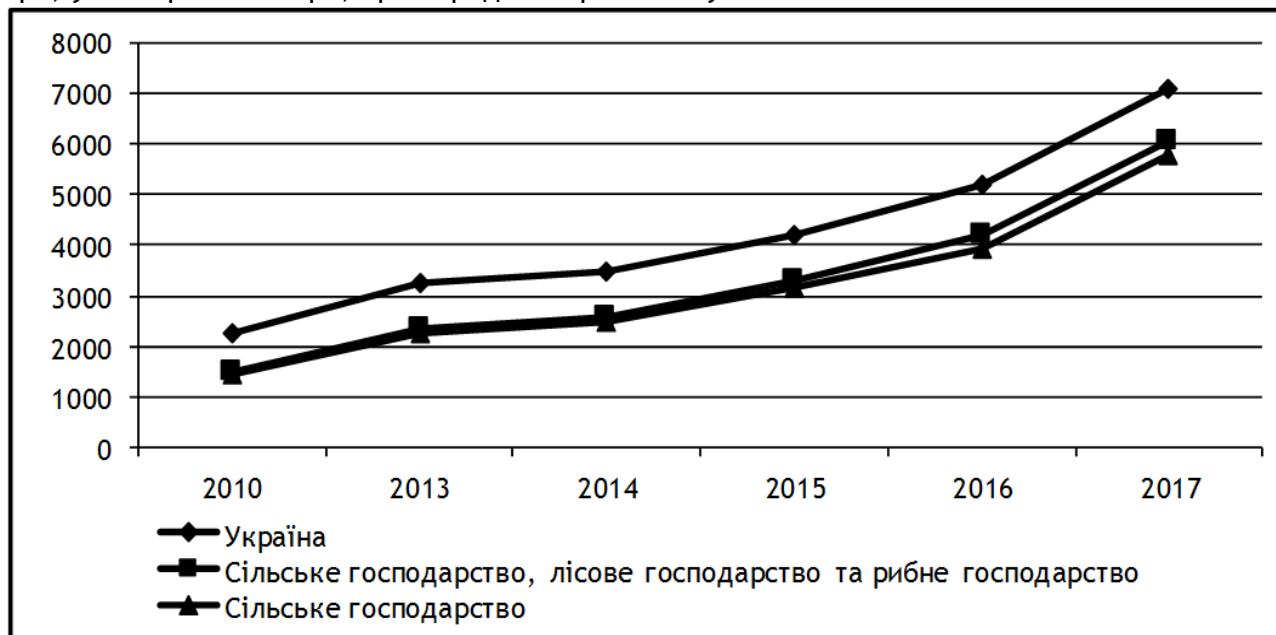

Рис. 2. Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати в сільському, лісовому та рибному господарстві у 2010-2017 рр., грн

Джерело: [9].

Із аналізу тенденції розвитку аграрного ринку праці в Україні доцільно звернути увагу на регіональну диференціацію таких по-

казників, як рівень зайнятості та рівень безробіття в сільському, лісовому та рибному господарстві (рис. 3, 4).

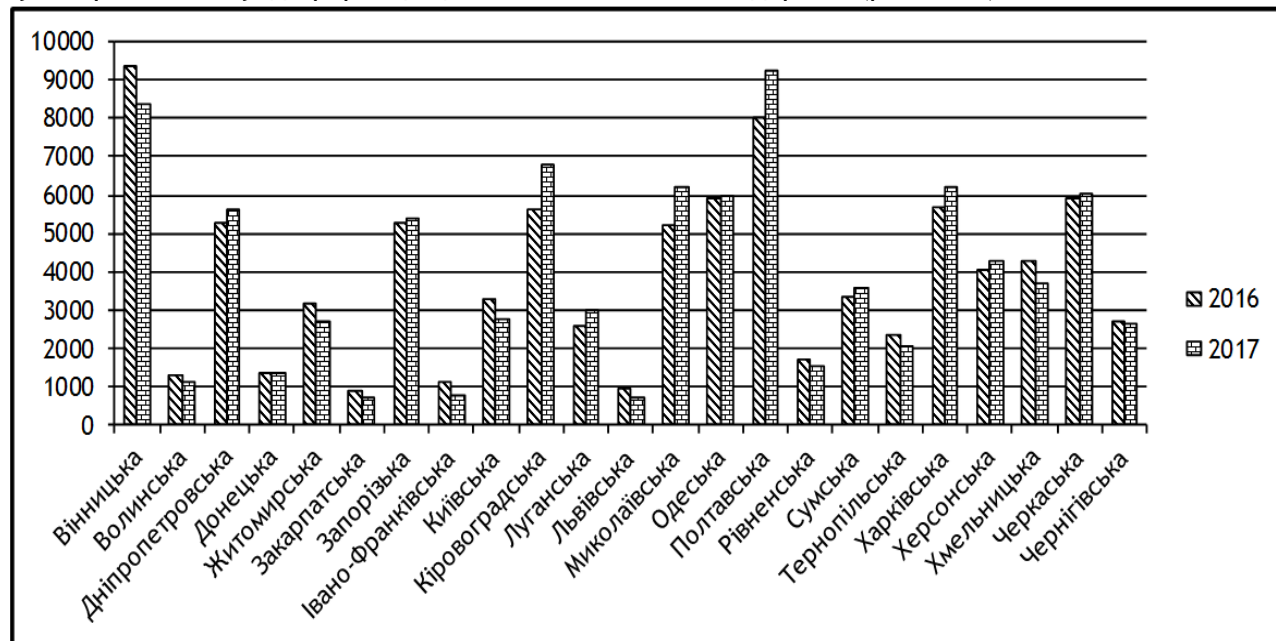

Рис. 3. Рівень безробіття в сільському, лісовому та рибному господарстві по регіонах України у 2016-2017 рр., тис. осіб

Джерело: [4].

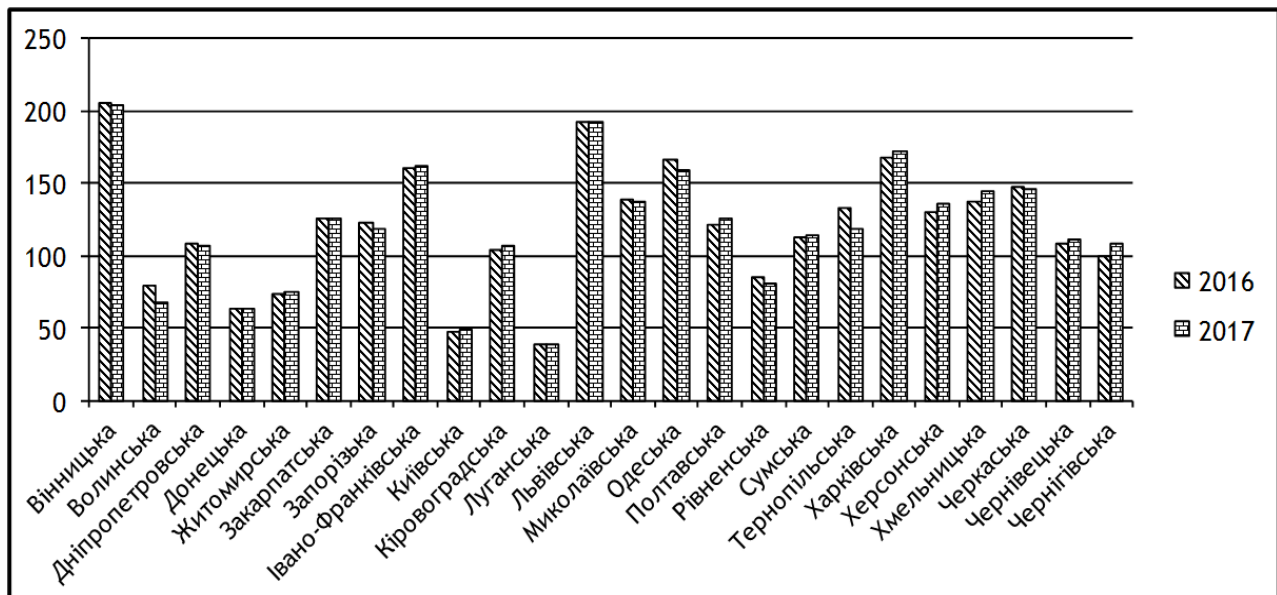

Рис. 4. Рівень зайнятості населення в сільському, лісовому та рибному господарстві по регіонах України у 2016-2017 рр., тис. осіб

Джерело: [4].

З метою диференційованого підходу до регулювання проведено типологічне групування регіонів України за наступними показниками: рівень безробіття, рівень зайнятого населення, купівельна спроможність заробітної плати, частка регіону в загальному обсязі продукції сільського господарства.

Для типологічного групування використано кластерний аналіз - метод багатомірної

класифікації даних, який дозволяє згрупувати об'єкти дослідження (в цьому випадку - регіони України) за подібною структурою, яка визначається показниками ринку праці.

За результатами кластеризації 24 регіонів України виокремлено п'ять типологічних кластерів (табл. 2).

2. Типологізація регіонів України за рівнем розвитку ринку праці

Кластер	Регіон
Кластер 1 (високий)	Дніпропетровський, Запорізький, Миколаївський, Одеський, Полтавський
Кластер 2 (вище середнього)	Вінницький, Кіровоградський, Харківський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський
Кластер 3 (середній)	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська
Кластер 4 (нижче середнього)	Донецький, Київський
Кластер 5 (низький)	Волинський, Житомирський, Луганський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Чернівецький, Чернігівський

Джерело: Сформовано автором за даними [4].

Результати кластерного аналізу перевірено на адекватність за критерієм перевищення значень міжгрупової дисперсії над зна-

ченнями внутрішньогрупової дисперсії, а також за значенням показника p-level (рис. 5).

Variable	Analysis of Variance (Spreadsheet2)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Кількість зайнятого населення	14,73897	4	8,26103	19	8,47475	0,000423
Рівень заробітної плати	20,67719	4	2,32281	19	42,28364	0,000000
Кількість зареєстрованих безробітних	18,11682	4	4,88318	19	17,62271	0,000003
Частка регіонів у загальному обсязі	11,38558	4	10,14420	19	4,65641	0,000653

Рис. 5. Результати кластеризації регіонів України за рівнем розвитку ринку праці (лістинг пакета Statistica)

Джерело: Сформовано автором за даними [4].

Розрахункові значення F-критерію більші від табличного значення цього критерію при відповідному рівні значущості та відповідних ступенях свободи. Значення рівня довіри (p-рівня) дозволяє дійти висновку, що знайдений у кластерах зв'язок між факторами визначається випадково особливістю даної вибірки з вірогідністю 1%.

Висновки. В умовах реформування аграрної сфери одним із напрямів забезпечення ефективного функціонування господарюючих суб'єктів є збалансований ринок праці. Типологічне групування регіонів України за такими показниками, як рівень безробіття, рівень зайнятого населення, купівельна спроможність заробітної плати та частка регіону в загальному обсязі продукції сільського господарства дозволить диференціювати підійти до регулювання. Регіони, які потрапили до кластера 5, виділяються високим рівнем безробіття, низькою купівельною спроможністю на ринку праці та невеликою часткою регіону в загальному обсязі продукції сільського господарства. Для регулювання вищевказаних проблем необхідне застосування заходів із субсидювання заробітної плати працівників, чії робочі міс-

ця виявилися під загрозою ліквідації, пільгове кредитування будівництва житла для фахівців, розвиток житлової іпотеки, збільшення витрат на профорієнтацію і професійне навчання безробітних, профілювання сільських безробітних.

Регіони, відносно стабільні й розвинуті на ринку праці на сільських територіях - це кластери 1, 2 і 3. Для таких серед необхідних заходів - створення сприятливих економічних умов для інвестиційної та інноваційної діяльності, диференціювання податкових пільг, субсидювання відсоткової ставки, застосування пільгових кредитів для роботодавців, а також проведення активної державної політики у сфері розвитку соціальної та інженерної інфраструктури села.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що криза в галузях сільської економіки, поява на селі широкомасштабного безробіття в його різних нестандартних формах зумовлюють необхідність термінової розробки заходів із регулювання ринку праці на селі, формування відповідної йому інфраструктури, виробленні політики сприяння зайнятості сільського населення.

Список бібліографічних посилань

1. Богиня Д. П., Куликов Г. М. Концептуальні аспекти реформування оплати праці на етапі ринкової трансформації економіки. *Україна: аспекти праці*. 1995. № 1-2. С. 10-14.
2. Зборовська О. М. Фактори формування та розвитку трудового потенціалу агропромислових підприємств. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2013. № 1 (17). С.110-117.
3. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: Стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 89-96.
4. Регіони України 2018. Статистичний збірник / за ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2018. Ч. 1. 315 с.
5. Рябоконь В. П. Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 68-74.
6. Саблук П.Т. Наукові агроекономічні дослідження в інтересах активізації росту АПВ і сільських територій. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 19-23.
7. Сільське господарство: підсумки 2017 року. Аналітична довідка Мінекономіки. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2392506-torik-virobnictvo-agroprodukcii-vpalo-na-27-mert.html>.
8. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.
9. Україна у цифрах 2017 / за ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 241 с.
10. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні : монографія. Київ : АН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ», 2013. 424 с.
11. Якуба К. І. Безробіття селян: економічний і соціальний аспект. *Економіка АПК*. 2010. № 6. С.107-112.

References

1. Bohynia, D.P. & Kulykov, H.M. (1995). Kontseptualni aspekty reformuvannya oplaty pratsi na etapi rynkovoї transformatsii ekonomiky [Conceptual aspects of wage reform at the stage of the market transformation of the economy]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 1-2, pp. 10-14 [In Ukrainian].
2. Zborovska, O.M. (2013). Faktory formuvannya ta rozvytku trudovoho potentsialu ahropromyslovykh pidpryemstv [Factors of formation and development of labour potential of agro-industrial enterprises]. *Naukovyi visnyk ChDIEU*, 1 (17), pp. 110-117 [In Ukrainian].
3. Popova, O.L. (2013). Novi priorytety Spilnoi ahhranoi polityky YeS na 2014-2020 roky: Stratehichni oriientyry dlia rozvytku ahrosfery Ukrainy [New priorities of the EU Common Agricultural Policy for 2014-2020: Strategic benchmarks for the development of the agrosphere of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 89-96 [In Ukrainian].
4. Verner, I.Ye. (Ed.) (2018). Rehiony Ukrainy 2018: Statystychnyi zbirnyk [Regions of Ukraine 2018: Statistical collection]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
5. Riabokon, V.P. (2015). Problemy formuvannya sotsialno-ekonomichnykh umov rozvytku ukrainskoho sela [Problems of formation of socio-economic conditions of Ukrainian rural development]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 68-74 [In Ukrainian].
6. Sabluk, P.T. (2017). Naukovi ahroekonomichni doslidzhennia v interesakh aktyvizatsii rostu APV i silskykh terytorii [Scientific agro-economic research in the interests of activating the growth of AIP and rural areas]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 19-23 [In Ukrainian].
7. Silske hospodarstvo: pidsumky 2017 roku. Analitichna dovidka Minekonomiky [Agriculture: the results of 2017. Analytical reference of the Ministry of Economy]. (2018). *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2392506-torik-virobnictvo-agroprodukcii-vpalo-na-27-mert.html> [In Ukrainian].

12. Kupets O., Vakhitov V., & Babenko S. Ukraine case study: jobs and demographic change. UEL : https://mtu.gov.ua/files/for_investors/Jobs%20And%20Demographic%20Change%20Ukraine%202013.pdf.

13. Lysiuk O. Employment of population as a basic index of economic development of country. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2015. Vol. 1. Pp. 126-130. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/22/24>.

14. Pavlikha N. & Khomiuk N. Economic security of development of rural territories in Ukraine. *International Journal of New Economics and Social Sciences*. 2018. Vol. 7(1). Pp. 119-130. URL : <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-d07337e0-8c7c-4935-adb0-8dc197faad3a>.

15. Senyk I. (Ed.). Economic activity of population in Ukraine 2017: statistical publication. State Statistic Service of Ukraine. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/EAN_2017_e.pdf.

8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2013). *Strategichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii za period do 2020 roku* [Strategic directions for sustainable development of rural areas for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

9. Verner, I.Ye. (Ed.) (2018). *Ukraina u tsyfrakh 2017 [Ukraine in figures 2017]*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

10. Yurchyshyn, V.V. (2013). *Suchasni ahrarni peretvorennia v Ukraini: monohrafiia* [Modern agrarian transformations in Ukraine: monograph]. Kyiv: AN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NANU" [In Ukrainian].

11. Yakuba, K.I. (2010). Bezrobittia selian: ekonomichni i sotsialnyi aspekt [Unemployment of peasants: economic and social aspects]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 107-112 [In Ukrainian].

12. Kupets, O., Vakhitov, V., & Babenko, S. (2013). *Ukraine case study: jobs and demographic change*. Retrieved from: https://mtu.gov.ua/files/for_investors/Jobs%20And%20Demographic%20Change%20Ukraine%202013.pdf [In English].

13. Lysiuk, O. (2015). Employment of population as a basic index of economic development of country. *Baltic Journal of Economic Studies*, 1, pp. 126-130. Retrieved from: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/22/24> [In English].

14. Pavlikha, N. & Khomiuk, N. (2018). Economic security of development of rural territories in Ukraine. *International Journal of New Economics and Social Sciences*, 7 (1), pp. 119-130. Retrieved from: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-d07337e0-8c7c-4935-adb0-8dc197faad3a> [In English].

15. Senyk, I. (Ed.) (2018). Economic activity of population in Ukraine 2017: statistical publication. *State Statistic Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/EAN_2017_e.pdf [In English].

Tkachuk V.A. Current state and development trends of the agrarian labour market

The purpose of the article is to study and analyse the current state and trends of the agrarian labour market in Ukraine.

Research methods. In order to differentiate the approach to regulation, a typological grouping of Ukrainian regions was conducted on the following indicators: unemployment rate, level of employed population, purchasing power of wages, share of a region in the total volume of agricultural production. To implement typological grouping, was used a method of multidimensional data classification, namely the cluster analysis, which allowed Ukrainian regions to be grouped together in a similar structure determined by indicators of the labour market.

Research results. The article analyses the current state and trends of the agrarian labour market in Ukraine. The dynamics of development of the rural labour market was analysed. Particular attention was paid to a problem of economic activity and employment of the rural population, number of unemployed in the countryside, and unemployment level.

Elements of scientific novelty. The analysis of tendencies of the agrarian labour market development in Ukraine was conducted, and according to the results of cauterization of 24 regions of Ukraine, five typological clusters were identified and verified according to different indicators.

Practical significance. In order to regulate the problems covered in the article, it is necessary to apply measures to receive wage subsidies for workers, whose jobs have been under threat of liquidation, preferential loans for housing construction for professionals, development of residential mortgages, increase of expenses for vocational guidance and professional training of unemployed, profiling rural unemployed. Tabl.: 2. Figs.: 5. Refs.: 15.

Keywords: labour market; agriculture; agrarian sector; unemployment; employment; cluster analysis.

Tkachuk Vadym Anatoliiovych - doctor of economic sciences, professor of the department of labour economics and social development, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

Ткачук В.А. Современное состояние и тенденции развития аграрного рынка труда

Цель статьи - исследовать и проанализировать современное состояние и тенденции развития аграрного рынка труда в Украине.

Методика исследования. С целью дифференцированного подхода к регулированию исследуемого рынка труда проведено типологическое группирование регионов Украины по следующим показателям: уровень безработицы, уровень занятого населения, покупательная способность заработной платы, доля региона в общем объеме продукции сельского хозяйства. Для осуществления типологического группирования использован кластерный анализ - метод многомерной классификации данных, который позволил сгруппировать регионы Украины по подобной структуре, которая определяется показателями рынка труда.

Результаты исследования. Рассмотрены и проанализированы современное состояние и тенденции развития аграрного рынка труда в Украине, а также динамика развития сельского рынка труда. Особое внимание уделено проблеме экономической активности и занятости населения на селе, численности безработных в сельской местности, уровню безработицы.

Элементы научной новизны. Проведен анализ тенденции развития аграрного рынка труда в Украине, по результатам кластеризации 24 регионов Украины выделены пять типологических кластеров и проверены по разным показателям.

Практическая значимость. Для урегулирования освещенных проблем необходимо применять меры по субсидированию заработной платы работников, чьи рабочие места оказались под угрозой ликвидации, льготное кредитование строительства жилья для специалистов, развитие жилищной ипотеки, увеличение расходов на профориентацию и профессиональное обучение безработных, профилирование сельских безработных. Табл.: 2. Илл.: 5. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: рынок труда; сельское хозяйство; аграрный сектор; безработица; занятость; кластерный анализ.

Ткачук Вадим Анатольевич - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики труда и социального развития, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: vadtchuk@hotmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

Стаття надійшла до редакції 10.07.2019 р.

Фахове рецензування: 12.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ткачук В. А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 6 – 13.

Новини АПК

Гендерний аспект відіграє значну роль у будь-якому економічному процесі, зокрема, й у розвитку АПК - Олена Ковальова

23 липня 2019 р., за участі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової, відбувся Круглий стіл щодо обговорення оцінки гендерної складової у сільському господарстві та на сільських територіях в Україні.

Участь у заході також взяли заступник Міністра соціальної політики України з питань європейської інтеграції Олександр Чуркіна, урядовий уповноважений з питань гендерної політики Катерина Левченко, координатор програм розвитку ФАО в Україні Михайло Малков, міжнародні експерти.

«Третина населення України проживає в сільській місцевості, 53% з них - жінки. Розуміючи роль гендерної складової в будь-якому економічному процесі, зокрема, і в сільському господарстві, Мінагрополітики створює рівні умови доступу для всіх програм державної підтримки, інформації та організаційних заходів. Крім того, Міністерство бере участь в організації окремих заходів сільськогосподарського спрямування для жінок», - зазначила заступник Міністра.

За її словами, спеціалізовані заходи для жінок мають на меті донести інформацію та дати реальні інструменти, як вести те чи інше прибуткове сільгоспвиробництво, як просувати свою продукцію, як робити її рентабельною.

«Станом на сьогодні ми бачимо, що процент залучення жінок у сільськогосподарській діяльності не є оптимальним. Так, частка жінок, які очолюють сімейне фермерське господарство, становить лише 10%. Якщо ми говоримо про сільгоспкооператив, то лише третина кооперативів, які отримали державну підтримку за нашими програмами, очолюється жінками. Тож перед нами стоїть ще багато завдань щодо сприяння діяльності жінок в АПК та заохоченні їх брати активну участь у сільськогосподарському підприємстві», - повідомила Олена Ковальова.

Під час заходу експерти ФАО презентували дослідження «Гендерна оцінка країни: Україна. Гендерні питання, сільське господарство та розвиток сільських територій в Україні». Крім того, учасники Круглого столу обговорили поточні заходи і проекти з підтримки жіночого підприємництва на сільських територіях, а також наступні кроки з провадження гендерної рівності у сільському господарстві.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 338.43:519.8

JEL Classification: Q1, Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907014>

Я.В. ДОЛГІХ, кандидат економічних наук

Оцінка та аналіз ефективності виробництва зерна та зернобобових культур в Україні методом DEA

Мета статті - надати оцінку технічної, чистої технічної та масштабної ефективності виробництва зерна та зернобобових культур в Україні, здійснити її аналіз методом DEA.

Методика дослідження. Використано економетричний метод (для перевірки якості вхідних та вихідних параметрів об'єктів дослідження), DEA-метод (для оцінки рівня технічної, чистої технічної, масштабної ефективності досліджуваних сільськогосподарських підприємств та виявлення джерел неефективності).

Результати дослідження. На основі статистичної інформації за 2017-2018 рр., методом DEA здійснено оцінку технічної, чистої технічної, масштабної ефективності роботи сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва зернових та зернобобових культур, проведено аналіз ефективності для виявлення джерел неефективної роботи досліджуваних підприємств.

Елементи наукової новизни. Визначено особливості застосування методу DEA для оцінки технічної, чистої технічної, масштабної ефективності роботи сільськогосподарських підприємств та виявлено причини їх неефективної роботи.

Практична значущість. Результати досліджень можуть бути використані для ранжування сільськогосподарських підприємств за ефективністю, виявлення причин їх неефективної роботи. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: технічна ефективність; чиста технічна ефективність; масштабна ефективність; метод DEA; модель CRS-input; модель VRS-input; сільськогосподарські підприємства; зернові та зернобобові культури.

Долгіх Яна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри кібернетики та інформатики, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Постановка проблеми. Оцінка ефективності виробництва та виявлення джерел неефективності являє собою важливий напрям удосконалення управління виробництвом сільськогосподарської продукції в Україні.

Американський вчений M.J. Farrell [10], базуючись на працях G. Debreu, T.C. Koopmans, розробив теорію оцінки економічної ефективності - теорію фронтів. Згідно з цією теорією, для кожного господарючого суб'єкта будується теоретична межа виробничих можливостей (максимально можливий випуск продукції на заданих параметрах вхідних величин), яка називається ефективною межею. Якщо підприємство знаходиться на ефективній межі, то його діяльність на 100% ефективна. Якщо підприємство перебуває не на ефективній межі, то суб'єкт неефективний. Разом із тим A. Charnes, W.W. Cooper, E. Rhodes звели за-

дачу визначення економічної ефективності до розв'язання задачі лінійного програмування [8]. Запропонований метод отримав назву Data Envelopment Analysis (DEA).

Метод DEA дозволяє оцінити відносну ефективність господарюючих суб'єктів та виявити джерела їх неефективної роботи. Тому використання методу DEA для оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та виявлення джерел неефективності на сьогодні актуальне.

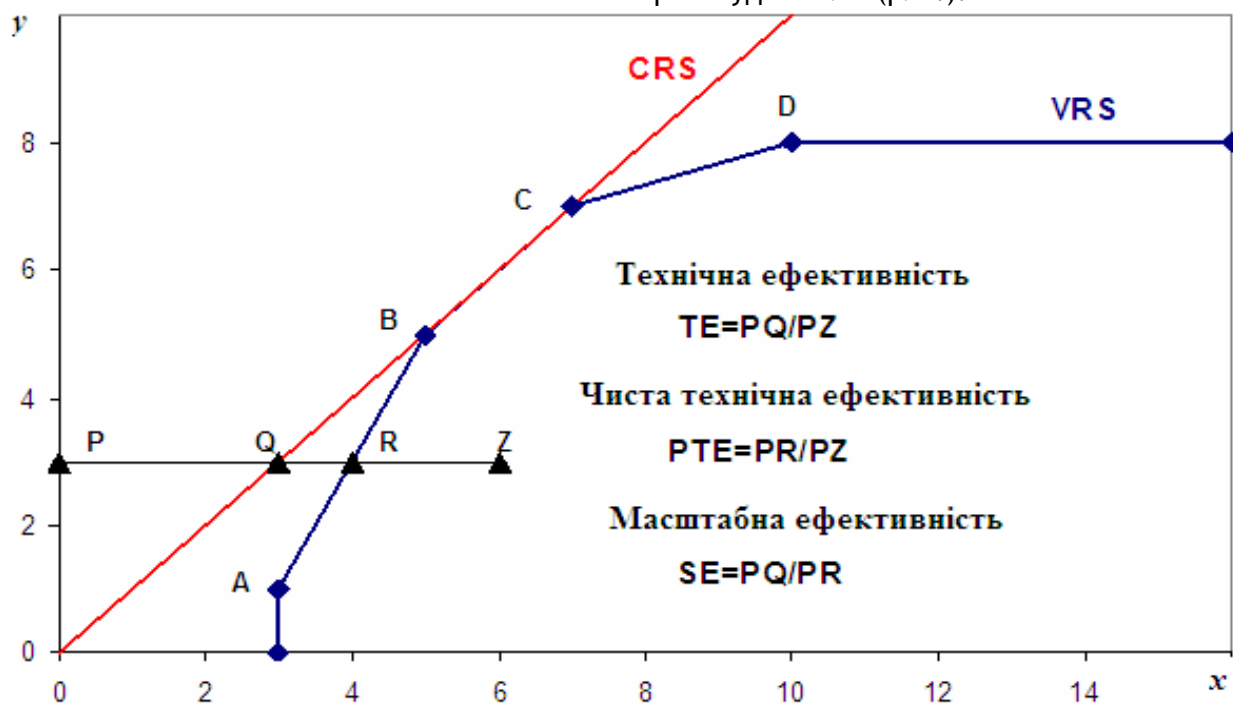
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує великий перелік монографій, періодичних видань, що присвячені теорії і практиці застосування методу DEA. Так, у праці авторів A. Emrouznejad, B. Parker, G. Tavares наведено огляд більш ніж 1400 робіт щодо застосування методу DEA [9]. Однак питання використання останнього для оцінювання ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, ана-

лізу причин неефективної роботи вивчені не повною мірою.

Мета статті - надати оцінку технічної, чистої технічної та масштабної ефективності виробництва зерна та зернобобових культур в Україні, здійснити її аналіз методом DEA.

Виклад основних результатів дослідження. При моделюванні методом DEA потрібно зробити припущення щодо ефекту від масштабу. У разі сталого ефекту від масштабу вихідні параметри змінюються пропорційно до вхідних параметрів. При змінному ефекті від масштабу зміна вхідних параметрів може привести до непропорційної зміни вихідних параметрів. Врахування ефекту від масштабу має вплив на оцінку ефективності. Якщо приймається змінна віддача від масштабу, то більша кількість підприємств може бути визначена ефективними.

Залежно від припущень щодо ефекту від масштабу моделі DEA розрізняються на CRS (CCR) та VRS. При визначенні ефективності за моделлю CRS (constant return to scale) або CCR, використовується припущення про сталий ефект від масштабу. Так, R.D. Banker, A. Charnes, W.W. Cooper запропонували модель VRS (variable return to scale), що враховує змінний ефект від масштабу [6]. Ефективність, визначену за моделлю VRS, називають чистою технічною ефективністю (PTE), а ефективність за моделлю CRS - технічною ефективністю (TE). Відношення технічної ефективності до чистої технічної ефективності називається масштабною ефективністю (SE). Визначення технічної ефективності, чистої технічної і масштабної ефективності для підприємства з одним вхідним та одним вихідним параметром буде таким (рис.).

Технічна ефективність, чиста технічна ефективність, масштабна ефективність

Джерело: Власна розробка.

На рис. 1: пряма CRS - межа ефективності за моделлю CRS, ламана VRS - межа ефективності за моделлю VRS. Підприємства B, C знаходяться на межі ефективності CRS, тобто відзначаються ефективністю на 100% за моделлю CRS. Ефективні за моделлю CRS підприємства є також ефективними за моделлю VRS та працюють в найпродуктивнішому масштабі [7]. Масштабна ефективність таких підприємств $SE = 1$. Підприємства A, D знаходяться тільки на межі ефективності VRS, тобто на 100% ефективні за моделлю

VRS та недостатньо ефективні за моделлю CRS. Якщо підприємства на 100% ефективні при змінному ефекті від масштабу, однак не досягають 100% ефективності при постійному ефекті від масштабу, то їх ефективність залежить від величини масштабу. Масштабна ефективність таких підприємств $SE < 1$.

Згідно із законом спадної продуктивності факторів виробництва - збільшення витрачених ресурсів призводить до зниження граничного продукту. Практичний досвід також показує, що економічні показники ви-

робничої діяльності великих господарюючих суб'єктів істотно відрізняються від таких же показників невеликих виробництв. Наприклад, такі показники, як рентабельність, продуктивність та інші питомі показники мають тенденцію зменшуватися зі збільшенням масштабу виробництва. Тому для оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA доцільно використовувати VRS-модель, яка враховує вплив масштабу на ефективність виробництва. Проте CRS-модель використовується в розрахунках технічної і масштабною ефективності. Технічна ефективність визначається за наступною формулою:

$$TE = SE \cdot PTE, \quad (1)$$

де TE - технічна ефективність;

SE - масштабна ефективність;

PTE - чиста технічна ефективність.

Визначення ефективності за формулою (1) дозволяє виявити джерела неефективної роботи підприємств, серед яких неефективний виробничий процес, несприятливі умови, або обидва вказані джерела.

Виділяють моделі DEA, орієнтовані на вхід (input-oriented) і орієнтовані на вихід (output-oriented). У моделях, орієнтованих на вхід, мінімізується множина вхідних параметрів при фіксованих вихідних параметрах, а в моделях, орієнтованих на вихід, - максимізується вектор вихідних параметрів при фіксованому векторі вхідних параметрів.

Для сільськогосподарських підприємств, що працюють в умовах відомого обмеженого (наприклад, договорами та іншими умовами) попиту на сільськогосподарську продукцію доцільніше використання моделі, яка мінімізує витрати ресурсів при фіксованому обсязі виробництва (input-oriented model). Використання моделі, що максимізує обсяги виробництва за наявним обсягом ресурсів (output-oriented model), може потребувати пошуку додаткових каналів збуту продукції, збільшення витрат на її зберігання. Використання вказаної моделі також можливе за іншими умовами.

Вимір ефективності у CRS-input моделі відбувається за результатами розв'язку наступної задачі лінійного програмування:

$$\min_{E, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_k} E, \quad (2)$$

$$EX_0 \geq \sum_{k=1}^K \lambda_k X_k, \quad Y_0 \leq \sum_{k=1}^K \lambda_k Y_k, \quad (3)$$

$$\lambda_k \geq 0 \quad (k = \overline{1, K}), \quad (4)$$

де E - вхідна технічна ефективність;

λ_k - коефіцієнти лінійної комбінації,

що підлягають визначенню;

K - кількість підприємств, що порівнюються;

X_0 - вектор вхідних параметрів підприємства, що аналізується;

Y_0 - вектор вихідних параметрів підприємства, що аналізується;

X_k - вектор вхідних параметрів k -го підприємства;

Y_k - вектор вихідних параметрів k -го підприємства.

Для моделі VRS у систему (3)-(4) додається обмеження:

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k = 1. \quad (5)$$

Умова невід'язку розв'язку задачі (2) - (5) [9]:

$$K \geq \max\{m \times n; 3(n + m)\}, \quad (6)$$

де n - кількість вихідних параметрів;

m - кількість вхідних параметрів.

У запропонованій роботі, на основі інформації за 2017-2018 рр., методом DEA оцінені технічна, чиста технічна та масштабна ефективності роботи сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва зернових і зернобобових культур [2-5]. У розрахунках використовувалися моделі CRS, VRS, що орієнтовані на вхід.

Вхідні параметри моделі: 1) x_{1k} - площа, з якої зібрані зернові та зернобобові культури, тис. га; 2) x_{2k} - обсяг мінеральних та

органічних добрив на 1 га, кг; 3) x_{3k} - кількість тракторів, зернозбиральних машин на 1 тис. га, шт. Вихідні параметри:

1) y_{1k} - виробництво зернових і зернобобових культур, тис. т; 2) y_{2k} - виробництво зернових і зернобобових культур на одну особу, кг (табл. 1).

1. Вхідні та вихідні параметри моделі за 2018 р.

№ з/п	Регіон	Вхідні та вихідні параметри				
		Площа, з якої зібрано зернові та зернобобові культури, тис. га	Внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, кг	Наявність тракторів та зернозбиральних комбайнів на 1 тис. га, шт.	Виробництво зернових і зернобобових культур, тис. т	Виробництво зернових і зернобобових культур на одну особу, кг
1	Вінницький	856,3	768	13	5911,1	3770,0
2	Волинський	293,3	1645	10	1237,2	1193,0
3	Дніпропетровський	1121,9	446	10	3487,5	1084,0
4	Донецький	569,2	297	9	1344,4	321,0
5	Житомирський	445,30	639	9	2424,1	1978
6	Закарпатський	87,50	195	7	375,9	299
7	Запорізький	956,20	218	11	2233,3	1303
8	Івано-Франківський	160,80	4927	9	804,5	585
...		...	...	...	...	...
20	Херсонський	710,20	216	10	2267,7	2176
21	Хмельницький	574,80	712	10	3861	3041
22	Черкаський	653,80	1134	12	4644	3827
23	Чернівецький	120,60	405	11	586,4	648
24	Чернігівський	713,80	478	9	4909,5	4847

Джерело: Державне управління статистики України [2-5].

Особливістю методу DEA є його залежність від наявності так званих викидів у вхідних та вихідних даних. Перевірка даних табл. 1 на наявність викидів здійснювалася за критерієм Діксона [1]. Для усунення виявлених викидів із подальшого розгляду були вилучені Закарпатський, Івано-Франківський, Рівненський та Чернівецький регіони, в яких під зерновими і зернобобовими культурами знаходяться невеликі площі.

Таким чином, кількість досліджуваних об'єктів $K = 20$, кількість вхідних параметрів $m = 3$, вихідних - $n = 2$. Умова (6) виконується.

Нижче наведено розраховані коефіцієнти Діксона для визначення наявності викидів у вхідних та вихідних даних досліджуваних об'єктів (табл. 2).

2. Коефіцієнти Діксона (r_{22}) для визначення викидів у параметрах моделі за 2018 р.

Коефіцієнти Діксона (r_{22})	Вхідні параметри			Вихідні параметри	
	x_{1k}	x_{2k}	x_{3k}	y_{1k}	y_{2k}
Для визначення найменших викидів	0,16	0,04	0,10	0,05	0,07
Для визначення найбільших викидів	0,22	0,38	0,37	0,29	0,17

Джерело: Власні розрахунки.

Табличне значення коефіцієнта Діксона для $K = 20$, рівня значущості $\alpha = 0,01$: $r_{табл} = 0,537$. Оскільки $r_{22} < r_{табл}$ - у досліджуваних вибірках відсутні викиди.

Для кореляційного аналізу вибірки, яку формують значення вхідних параметрів, розраховані частинні коефіцієнти кореляції: $r_{12.3} = -0,50$, $r_{13.2} = 0,25$, $r_{23.1} = 0,40$. Для перевірки частинних коефіцієнтів кореляції на статистичну значущість розраховані

t -статистики: $t_{12} = -2,31$, $t_{13} = 1,01$, $t_{23} = 1,73$. За таблицею критичних точок Стюдента знайдено критичне значення $t_{кр}(0,01;16) = 2,583$. Оскільки $|t_{12}|$, $|t_{13}|$, $|t_{23}| < t_{кр}$ - між вхідними параметрами відсутня лінійна кореляційна залежність. Перевірка якості вхідних і вихідних параметрів виявила можливість їх використання для оцінки технічної, чистої технічної та масштабної

ефективності сільськогосподарських підприємств регіонів України в 2018 р.

Розраховані за моделями CRS, VRS-input оцінки технічної, чистої технічної та масштабної ефективності сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва зернових та зернобобових культур у 2018 р. наведено в табл. 3.

3. Оцінка технічної (TE), чистої технічної (PTE) та масштабної (SE) ефективності за моделями CRS, VRS-input сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва зернових і зернобобових культур, 2018 р.

№ з/п	Регіон	TE (CRS)	PTE (VRS)	$SE = TE/PTE$
1	Вінницький	0,988	1	0,988
2	Волинський	0,610	1	0,610
3	Дніпропетровський	0,678	0,881	0,7696
4	Донецький	0,387	1	0,387
5	Житомирський	0,771	1	0,771
6	Запорізький	0,563	0,965	0,583
7	Київський	0,964	0,991	0,973
8	Кіровоградський	1	1	1
9	Луганський	0,424	1	0,424
10	Львівський	0,6898	1	0,6898
11	Миколаївський	0,675	1	0,675
12	Одеський	1	1	1
13	Полтавський	0,975	1	0,975
14	Сумський	1	1	1
15	Тернопільський	0,822	1	0,822
16	Харківський	0,701	0,851	0,825
17	Херсонський	0,686	1	0,686
18	Хмельницький	0,955	0,992	0,962
19	Черкаський	1	1	1
20	Чернігівський	1	1	1
Кількість ефективних		5	15	5
Відсоток ефективних		25	75	25
Мінімальна ефективність		0,387	0,851	0,387
Середня ефективність		0,794	0,984	0,807

Джерело: Власні розрахунки.

За результатами розрахунків, у 2018 р. мінімальну технічну ефективність (0,387) мали сільськогосподарські підприємства Донецької області, максимальну (1) - Кіровоградської, Одеської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей. Мінімальну чисту технічну ефективність (0,851) мали сільськогосподарські підприємства Харківської області. Максимальну (1) - підприємства Вінницької, Волинської, Донецької, Житомирської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей. Мінімальну масштабну ефективність (0,387) мали підприємства Донецької області. Максимальну - підприємства Кіровоградської, Одеської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей.

Підприємства Кіровоградської, Одеської, Сумської, Черкаської та Чернігівської областей працювали на максимально можливих рівнях продуктивності.

табної ефективності сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва зернових та зернобобових культур у 2018 р. наведено в табл. 3.

Показник ефективних регіонів за моделлю CRS-input у 2018 р. становив 25%. Показник ефективних регіонів за моделлю VRS-input був значно вищим і досягав 75%. Середня технічна ефективність знаходилася на рівні 0,794. Розраховане значення цього показника означає, що у середньому сільськогосподарським підприємствам достатньо використовувати 79,4% обсягу їх вхідних величин для виробництва поточного обсягу вихідних величин. Середня чиста технічна ефективність становила 0,984, середня масштабна ефективність - 0,807.

Декомпозиція технічної ефективності за формулою (1) дає змогу виявити джерела неефективності. Порівнявши внесок величин PTE та SE у величину TE , робимо висновок, що в 2018 р. головним джерелом технічної неефективності сільськогосподарських підприємств Вінницької, Волинської, Донецької, Житомирської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Полтавської,

Тернопільської, Херсонської областей виявився неоптимальний масштаб їх діяльності. Головним джерелом технічної неефективності сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Харківської, Хмельницької областей стала неефективна робота менеджерів з управління виробничим процесом. Меншою мірою технічна неефективність підприємств вказаних областей була результатом неоптимального масштабу діяльності.

Висновки. Результати дослідження свідчать про наявність потенціалу підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств України в галузі виробництва зерна

та зернобобових культур. Майже 20% обсягу розрахункових вхідних величин можна скоротити без зниження обсягу вихідних величин.

Застосований метод DEA дозволяє не тільки оцінювати ефективність підприємств, а також виявляти джерела їх неефективності. Крім того, метод DEA дає можливість визначити значення вхідних параметрів, при яких підприємства стануть на 100% ефективними. В наступних дослідженнях планується визначити значення параметрів, при яких сільськогосподарські підприємства стануть на 100% ефективними.

Список бібліографічних посилань

1. Бабенко В. В. Основи теорії ймовірностей і статистичні методи аналізу даних у психологічних і педагогічних експериментах : навч. посіб. Львів, 2009. 184 с.
2. Використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур в 2018 р. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Придбання підприємствами матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2018 році. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Рослинництво України за 2018 рік : стат. зб. Київ, 2019. 220 с.
5. Сільське господарство України за 2017 рік : стат. зб. Київ, 2018. 245 с.
6. Banker R. D., Charnes A., Cooper W. W. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*. 1984. Vol. 30. № 9. P. 1078-1092.
7. Bogetoft P., Otto L. Benchmarking with DEA, SFA, and R. - Springer, 2011. 351 p.
8. Charnes A., Cooper W.W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 1978. Vol. 2. № 6. P. 429-444.
9. Emrouznejad A., Parker B., Tavares G. Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*. 2008. Vol. 42. №3. P. 151-157.
10. Farrell M. J. The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 1957. Vol. 120. №3. P. 253 - 290.

References

1. Babenko, V.V. (2009). *Osnovy teorii ymovirnostey i statystychni metody analizu danykh u psykholohichnykh i pedahohichnykh eksperymentakh: navch. posibnyk* [Fundamentals of probability theory and statistical methods for data analysis in psychological and pedagogical experiments: tutorial]. Lviv [In Ukrainian].
2. *Vykorystannya dobrov i pestytsydiv pid urozhai silskohospodarskykh kultur v 2018 r.* [Use of fertilizers and pesticides for agricultural crops in 2018]. (2019). Kyiv: Derzhstat. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
3. *Prydbання pidpryiemstvamy materialno-tekhnichnykh resursiv dlia vyrobnychykh potreb silskohospodarskymy pidpryiemstvamy u 2018 rotsi* [Acquisition of material and technical resources by agricultural enterprises for production needs in 2018]. (2019). Kyiv: Derzhstat. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. *Roslynnytstvo Ukrayiny za 2018 rik: statystychny zbiryk* [Crop production of Ukraine in 2018: Statistical yearbook]. (2019). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
5. *Silke hospodarstvo Ukrayiny za 2017 rik: statystychny zbiryk* [Agriculture of Ukraine for 2017: Statistical Yearbook]. (2018). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
6. Banker, R.D., Charnes, A., & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*, 30 (9), pp. 1078-1092 [In English].
7. Bogetoft, P. & Otto, L. (2011). *Benchmarking with DEA, SFA, and R*. Springer [In English].
8. Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2 (6), pp. 429-444 [In English].
9. Emrouznejad, A., Parker, B., & Tavares, G. (2008). Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*, 42 (3), pp. 151-157 [In English].
10. Farrell, M.J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 120 (3), pp. 253-290 [In English].

Dolhikh Ya.V. Assessment and analysis of the efficiency of production of grain and leguminous crops in Ukraine by the DEA method

The purpose of the article is to assess technical, pure technical, and scale efficiency of the production of grain and leguminous crops in Ukraine and identify sources of inefficiency by the DEA method.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the econometric method (for checking the quality of input and output parameters of the research objects); the DEA method (for assessing technical, pure technical, and scale efficiency of the studied agricultural enterprises and identifying sources of inefficiency).

Research results. According to the calculations, in 2018, enterprises of Kirovograd, Odesa, Sumy, Cherkasy, and Chernihiv regions worked at the maximum possible levels of productivity. The average technical efficiency was 0.794. This means that almost 20 percent of the amount of calculated inputs can be decreased without reducing the amount of output.

It was revealed that, in 2018, the non-optimal scale was the main source of technical inefficiency of agricultural enterprises of Vinnytsia, Volyn, Donetsk, Zhytomyr, Luhansk, Lviv, Mykolaiv, Poltava, Ternopil, and Kherson regions. The main source of technical

inefficiency of agricultural enterprises in Dnipropetrovsk, Zaporizhzhia, Kyiv, Kharkiv, and Khmelnytskyi regions was the ineffective work of managers in production process management. Partially technical inefficiency of enterprises in these regions was the result of non-optimal scale.

Elements of scientific novelty. Features for the application of the DEA method to assessment of technical, pure technical, and scale efficiency of agricultural enterprises and identification of reasons of inefficient work were identified.

Practical significance. The research results can be used to rank agricultural enterprises by their effectiveness, and eliminate the identified reasons of inefficient work. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 10.

Keywords: technical efficiency; pure technical efficiency; scale efficiency; DEA method; CRS-input model; VRS-input model; agricultural enterprises; grain and leguminous crops.

Dolhikh Yana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the cybernetics and informatics department, Sumy National Agrarian University (160, Herasyma Kondratieva st., Sumy)

E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Долгих Я.В. Оценка и анализ эффективности производства зерна и зернобобовых культур в Украине методом DEA

Цель статьи - дать оценку технической, чистой технической и масштабной эффективности производства зерна и зернобобовых культур в Украине, осуществить её анализ методом DEA.

Методика исследования. Использованы эконометрический метод (для проверки качества входных и выходных параметров объектов исследования), DEA-метод (для оценки уровня технической, чистой технической и масштабной эффективности исследуемых сельскохозяйственных предприятий и выявления источников неэффективности).

Результаты исследования. На основе статистической информации за 2017-2018 гг., методом DEA осуществлена оценка технической, чистой технической, масштабной эффективности работы сельскохозяйственных предприятий регионов Украины в отрасли производства зерновых и зернобобовых культур, проведен анализ эффективности для выявления источников неэффективной работы исследуемых предприятий.

Элементы научной новизны. Определены особенности применения метода DEA для оценки технической, чистой технической, масштабной эффективности работы сельскохозяйственных предприятий и выявлены причины неэффективной работы.

Практическая значимость. Результаты исследований могут быть использованы для ранжирования сельскохозяйственных предприятий по эффективности, выявления причин их неэффективной работы. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: техническая эффективность; чистая техническая эффективность; масштабная эффективность; метод DEA; модель CRS-input; модель VRS-input; сельскохозяйственные предприятия; зерновые и зернобобовые культуры.

Долгих Яна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и информатики, Сумской национальной аграрной университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.07.2019 р.

Фахове рецензування: 19.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Долгих Я. В. Оцінка та аналіз ефективності виробництва зерна та зернобобових культур в Україні методом DEA. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 14 – 20.

* * *

Новини АПК

У 2018/2019 маркетинговому році Україна експортувала рекордний обсяг зернових - 50,4 млн тонн

За офіційними даними ДФС, на зовнішні ринки за результатами 2018/2019 маркетингового року поставлено рекордні 50,4 млн тонн зернових, зернобобових та борошна, що на 9,5 млн тонн більше ніж минулого МР, коли експорт склав 40,9 млн тонн.

Всього зернових і зернобобових експортовано 49 995 тис. тонн, з яких:

- пшениця і суміш пшениці та жита - 15 579 тис. тонн;
- ячмінь - 3692 тис. тонн;
- жито - 87,8 тис. тонн;
- кукурудза - 29 822 тис. тонн;
- інші зернові та зернобобові - 815 тис. тонн.

Всього борошна експортовано 301281 тонн, з яких:

- борошно пшеничне або суміші пшениці та жита (меслину) - 299897 тонн;
- борошно інших зернових культур 1384 тонн.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 338.439.5:338.484:339.132:636.033 (477)

JEL Classification: Q 13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907021>

О.А. КОЗАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
О.Ю. ГРИЩЕНКО

Особливості формування попиту та пропозиції на ринку яловичини

Мета статті - здійснити комплексний аналіз особливостей формування попиту та пропозиції на ринку яловичини України.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: абстрактно-логічний - для формулювання висновків; монографічний - при деталізації функціонування ринку яловичини; порівняльного аналізу і рядів динаміки - для порівняння показників та виявлення тенденцій їх зміни у часі; статистичний - при проведенні аналізу попиту і пропозиції на ринку яловичини; графічний - для виявлення й ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ; економіко-математичні методи - при визначенні економічних показників, що впливають на попит та пропозицію яловичини.

Результати дослідження. Проаналізовано сучасний стан ринку яловичини в Україні та визначено основні проблеми його розвитку з позиції як виробника, так і споживача. З'ясовано фактори, які найбільшою мірою впливають на формування попиту та пропозиції яловичини.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку аналітичні оцінки і визначення впливу основних факторів на формування попиту та пропозиції на ринку яловичини України.

Практична значущість. Результати дослідження будуть корисними для виробників та споживачів яловичини, а також зацікавлених сторін продовольчого ланцюга цієї продукції. Обґрунтовані висновки можуть слугувати орієнтиром для урядовців при розробці довгострокової політики розвитку ринку яловичини в Україні. Табл.: 2. Рис.: 7. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: попит; пропозиція; ринок яловичини; м'ясне скотарство; експорт; імпорт; Україна.

Козак Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Грищенко Олена Юріївна - завідувач сектору інформаційного забезпечення досліджень, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: lana@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Яловичина належить до одних із найбільш цінних і популярних у світі видів м'яса та посідає у рейтингу корисності третє місце, поступаючись перед олениною та кролятиною. Виробництво і споживання яловичини у світі постійно зростає, а ряд причин вказують на продовження цих тенденцій. Основна з них - загальносвітова зміна структури раціону харчування населення у напрямі збільшення частки м'яса («м'ясна революція»), у тому числі яловичини, особливо в країнах, що розвиваються. Цьому сприяла глобальна урбанізація, що призвела до зростання доходів, а відповідно до зміни структури раціону

в бік збільшення споживання білка, зокрема тваринного походження; суттєвий ріст числа людей з надмірною вагою, що зумовило використання яловичини у більшості дієт при правильному харчуванні; популяризація споживання яловичини, в тому числі у непереробленому вигляді, ґрунтуючись на висновках наукових досліджень, та підсиленою роботою маркетингових компаній; збільшення чисельності населення, що харчуються поза домом; особливе значення яловичини для осіб, що потерпають від багатьох захворювань або тих, хто переніс операції, після крововтрати тощо. До того ж, чисельність населення на планеті постійно зростає.

© О.А. Козак, О.Ю. Грищенко, 2019

Україна в дореформений період традиційно виробляла значні обсяги яловичини порівняно з іншими видами м'яса, які перероблялися переважно у м'ясні вироби, а рівень споживання на кінець 80-х років минулого століття становив 30 кг на особу в рік. Кризові явища в процесі переорієнтації на ринкову економіку, а потім і ряд інших економічних криз, мали особливо негативні наслідки як для виробника, так і для споживача яловичини. Тривалий період деструктивні явища інерційно накопичувалися та призвели в кінцевому підсумку до настільки деформованої структури ринку згаданої продукції, що ставиться під сумнів взагалі його існування як самостійного сегмента. Втім, як завжди, «втрутився» зовнішній ринок із жорсткими правилами і вимогами, а тому постала необхідність переформатування існуючого ринку яловичини та приведення його до загальноновизнаних світових стандартів функціонування, де діють об'єктивні економічні закони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно основних аспектів розвитку виробництва яловичини в Україні та ринку продукції скотарства відомі праці багатьох науковців, зокрема: М.В. Гладія, П.Т. Саблука, Н.Г. Копитець [10], Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка [6], М.В. Місюка [5], В.М. Микитюка [4], А. Панкратова [7], І.В. Свиноуса [11], О.М. Шпичака [12], А. Ярмага [8] та інших. Проте, враховуючи стан ринку яловичини, а також його важливість і перспективність у зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів та зростанням попиту на українську яловичину з країн, де існує дефіцит цієї продукції, виникає потреба проведення глибоких досліджень щодо особливостей формування попиту та пропозиції на ринку яловичини та визначення факторів, що їх зумовлюють.

Мета статті - здійснити комплексний аналіз особливостей формування попиту та пропозиції на ринку яловичини України.

Виклад основних результатів дослідження. Яловичина в Україні належить до соціально значущих продуктів харчування, а розвиток скотарства сприяє вирішенню продовольчої безпеки країни. Трансформаційний період в Україні особливо негативно позначився на розвитку галузі скотарства, яка тривалий час знаходиться в економічній кризі. Учені одностайні в тому, що серед усіх галузей вона зазнала найбільш руйнів-

них деструктивних змін [10, с. 214], [5, с. 61], [4, с. 227]. Аналіз динаміки виробництва яловичини з 1960 р. по теперішній час свідчить, що пікових для України обсягів було досягнуто у 1990 р., за вироблених майже 2 млн тонн, з яких понад 90% - у підприємствах суспільного сектору. Для порівняння: такі обсяги у 1990 р. виробляли Франція, Німеччина, Австралія. У структурі виробництва різних видів м'яса на яловичину в той період припадало 45,6%, свинину - 36,2, птицю - 16,3%. Вироблена яловичина надходила на переробні підприємства, де з неї виготовляли різноманітні м'ясні продукти. У 1990 р. на душу населення вироблялося 84 кг м'яса, в тому числі 38,3 кг яловичини, споживання у перерахунку на м'ясо знаходилося на рівні відповідно 68,1 та 30 кг. Такі показники значною мірою були зумовлені сприятливими природно-кліматичними умовами України: наявністю сільськогосподарських земель, природних пасовищ, виробництвом значних обсягів сільськогосподарських культур, які слугували основою харчового раціону великої рогатої худоби та іншими факторами. За майже 30 років виробництво яловичини зменшилося до 358,9 тис. тонн у 2018 р., або у 5,5 раза, а поголів'я худоби - до 3332,9 тис. голів, або у 8 разів (найнижчий показник за всю сучасну історію України). Скорочення було спричинено сукупністю факторів, зокрема проблемами з реалізацією м'яса на переробні підприємства (відмова їх від яловичини), ціновою політикою (диспаритет цін перехідного періоду), високою збитковістю виробництва та відповідно скороченням поголів'я, низькою культурою споживання яловичини в країні, особливо в непереробленому вигляді (звідси пасивність приватного сектору щодо розвитку галузі та її конкуренції з підсобним свинарством і птицеводством), низькою купівельною спроможністю населення, значними втратами галузі у першу фазу реформ, які не можуть бути швидко відтворені у зв'язку з особливостями ведення м'ясного скотарства тощо. За цей період у світі відбувалися зворотні процеси. Так, виробництво яловичини збільшилося від 53,0 млн тонн у 1990 р. до 66,3 млн тонн у 2017 р., або на 25,1% та на 6,1% за останні 10 років. Зростання виробництва у світі за цей період зумовлено його ростом у країнах, що розвиваються (країни Близького Сходу та Північної Африки).

Разом із зменшенням обсягів виробництва яловичини в Україні зазнала змін структура виробництва м'яса за видами: у 2008 р. 41,7% у ній становила курятина, 31,0 - свинина, 25,2% - яловичина, тоді як у 2018 р. ці показники відповідно змінилися на 53,5%, 29,8 і 15,2%. До того ж, скорочення виробництва яловичини у сільськогосподарських підприємствах ніяк не компенсувалося особистими селянськими господарствами, що подолавши у 2003 р. свій історичний макси-

мум виробництва 484,2 тис. тонн почали стабільно його скорочувати (рис. 1). Утім частка особистих селянських господарств у загальних обсягах виробництва залишалася високою, досягнувши у 2018 р. 75,6%. Загалом протягом реформ галузь із промислово розвиненої перейшла практично у численні селянські подвір'я¹, де неможливо відстежити ні фактичне поголів'я, ні обсяги виробництва, ні схеми реалізації продукції, ні ціни на неї та ін.

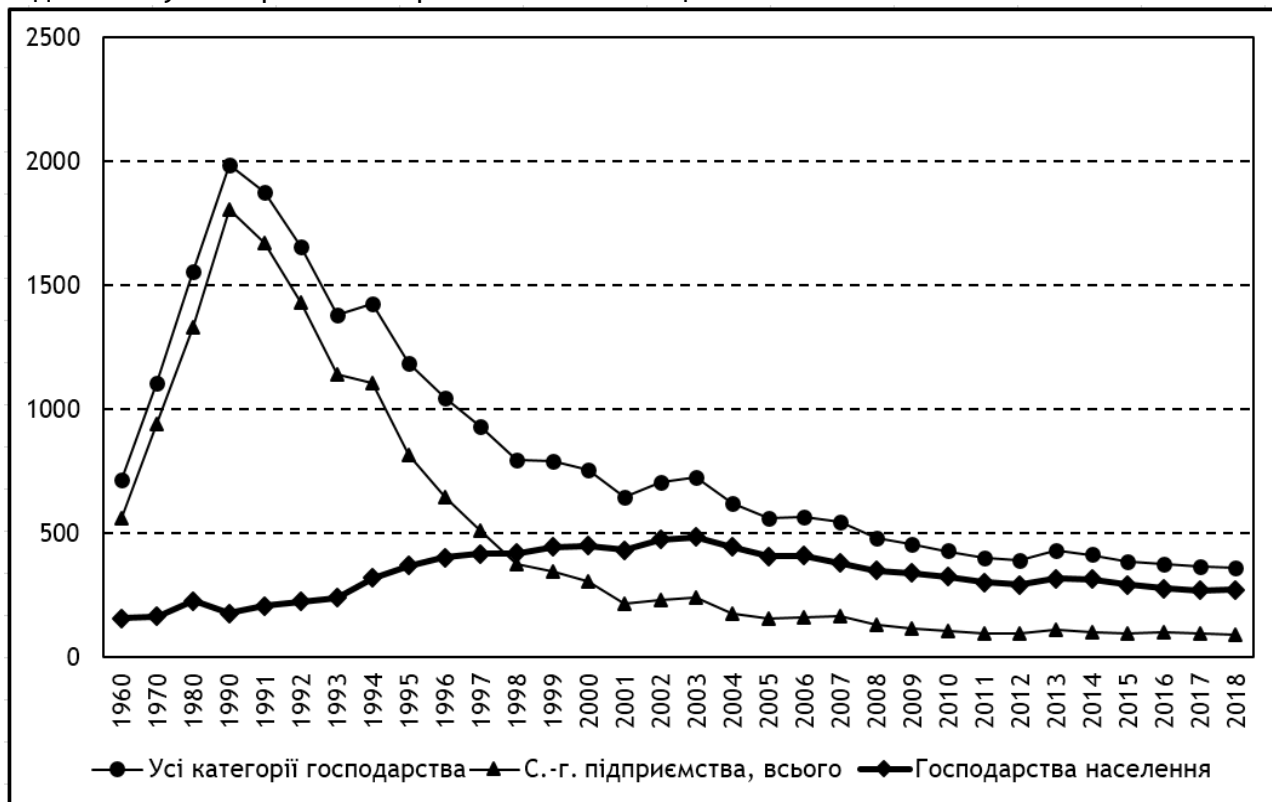

Рис. 1. Динаміка виробництва яловичини і телятини (у забійній масі) за категоріями господарств, 1960-2018 рр.

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

Організація виробництва яловичини у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення суттєво різняться. Так, чисельність сільськогосподарських підприємств, що утримували ВРХ, у 2018 р. була 2296 господарств, особистих селянських - близько 1 млн. Середній розмір господарства - відповідно 496 та 2,46 голів худоби. Існують розбіжності й у напрямках реалізації. Якщо сільськогосподарські підприємства 60,3% своєї сировини реалізують на переробні підприємства, то особисті селянські господарства - лише 5,4% (табл. 1). У цілому поза організованим ринком, який передбачає реєстрацію руху продукції, знаходиться понад 80% виробленої яловичини, або 468,3 тис. тонн. При цьому переробні під-

приємства працюють переважно з сировиною сільськогосподарських підприємств, частка яких у структурі надходжень яловичини досягає 71,9%.

Тіньовий характер функціонування ринку яловичини можна спостерігати, розглянувши реалізацію на забій худоби у головах та середню масу однієї голови, а також надходження їх на переробні підприємства (табл. 2).

¹ За оцінками експертів, що базуються в тому числі на даних вибіркового обстеження Державної служби статистики України, чисельність господарств, які утримували поголів'я ВРХ у 2018 р. склала близько 1 млн одиниць.

1. Канали реалізації виробленої яловичини різними категоріями господарств

Показник	Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення		Усі категорії господарств	
	2008 р.	2018 р.	2008 р.	2018 р.	2008 р.	2018 р.
Вироблено яловичини, тис. тонн (у живій масі)	199,3	145,2	506,3	419,5	705,6	564,7
Реалізовано яловичини, тис. тонн (у живій масі)	221,6	148,5	591,6	461,4	813,2	609,9
У т.ч. переробним підприємствам	142,477	89,5	85,1	24,7	227,6	114,2
На ринку, через власні магазини, ларьки, палатки	27,0	8,9	-	-	27,0	8,9
Власне спожите та подароване родичам	-	-	16,2	18,5	16,2	18,5
Інша реалізація	52,1	50,1	490,3	418,2	542,4	468,3

Джерело: Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

2. Чисельність великої рогатої худоби, реалізованої на забій, та жива маса однієї голови (за категоріями господарств)

Показник	Усі категорії господарств		Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	2008 р.	2018 р.	2008 р.	2018 р.	2008 р.	2018 р.
Чисельність ВРХ, реалізованих на забій у живій масі, тис. голів	3255,6	2145,9	664,9	394,4	2590,7	1751,5
Середня маса однієї голови, реалізованої на забій, кг	250	284	333	376	228	264
Чисельність ВРХ, куплених переробними підприємствами у живій масі, тис. голів	769,2	245,9	329,1	196,1	397,9	49,8
Середня маса однієї голови, реалізованої на переробні підприємства, кг	411	464	403	456	418	497
Частка реалізованої ВРХ, що надійшла на переробні підприємства, %	23,6	11,5	49,5	49,7	15,4	2,8

Джерело: Складено та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дані таблиці свідчать, що на переробку надходить лише 11,5% реалізованих тварин, у тому числі сільськогосподарські підприємства реалізують 49,7% від усіх проданих тварин, особисті селянські господарств - до 3%. Останні на переробку поставляють переважно корів (64,5% серед усього поголів'я, що надійшло від ОСГ) та бичків старше 2 років (16,3%).

Серед особливостей галузі - м'ясне скотарство, як самостійна галузь, в Україні розвинена слабо. У 2018 р. сільськогосподарські підприємства утримували 56,9 тис. голів м'ясної худоби, або 5% від загального поголів'я ВРХ. У країнах з високим рівнем споживання яловичини цей показник перевищує 75% (Австралія, Аргентина, Бразилія,

Уругвай, Канада), у Франції, Іспанії, Ірландії, США - від 25 до 75%, у Німеччині, Чехії, Угорщині - до 25% [3]. Чисельність господарств, які спеціалізуються на виробництві м'яса яловичини в Україні (без молочного напрямку), у 2018 р. становила близько 50 (великих і середніх), або 2,2% від усіх господарств, які утримували ВРХ. Решта - це молочно-товарні ферми, де виробництво яловичини фактично є побічним продуктом при виробництві молока. Звідси, основне джерело отримання яловичини переробними підприємствами - відгодівельний молодняк зі шлейфу молочних стад (переважно бички) сільськогосподарських підприємств. При цьому м'ясна худоба реалізується за цінами молочної, що не дає поштовху для

розвитку м'ясного скотарства як окремої галузі. Щодо господарств населення, то їх стадо представлене молочною великою рогатою худобою. Реалізацію формують вибракуні корови та «молочні» бички (переважно віком до року), які скуповуються посередниками для постачання як на переробні підприємства, так і забою їх з подаль-

шим продажем на роздрібному продовольчому ринку [11, с. 83-84].

Ефективність виробництва яловичини характеризується хронічною збитковістю (починаючи з 1995 р.), за винятком 2017-го, коли в організаційно-економічному устрої галузі нічого не змінилося, проте ціни на яловичину зросли, і це відразу позначилося на ефективності (рис. 2).

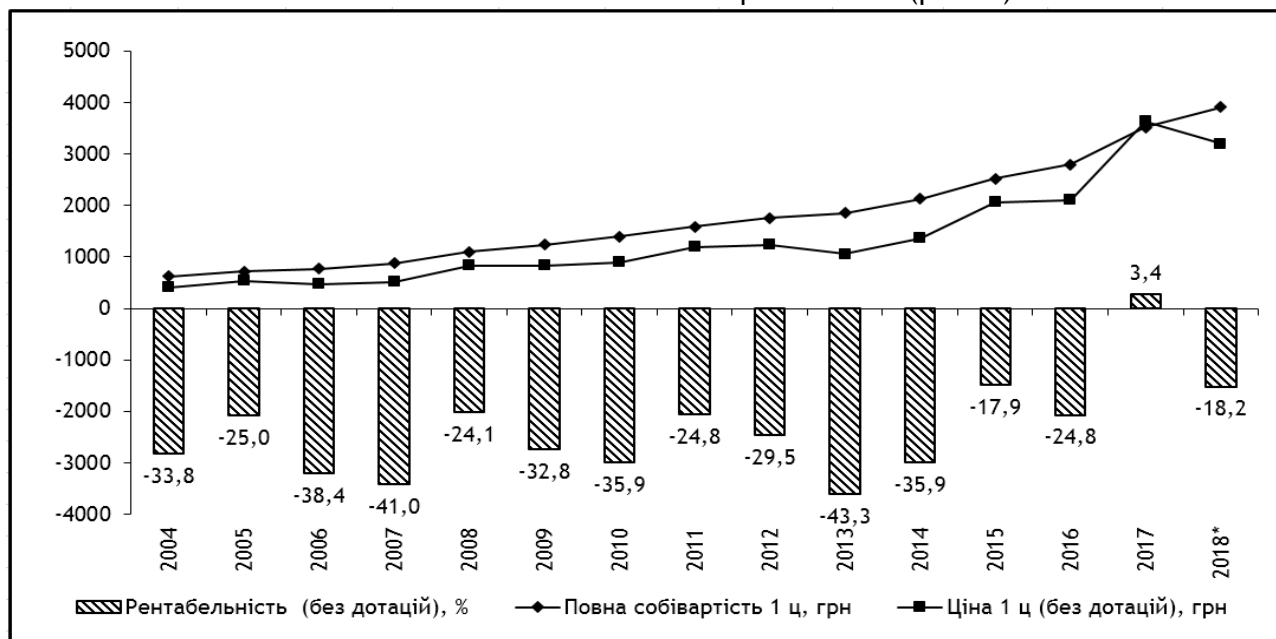

Рис. 2. Економічна ефективність виробництва яловичини в сільськогосподарських підприємствах

Джерело: 2004-2017 рр. - складено за даними Державної служби статистики України; * 2018 р. - за даними [6, с. 41].

Експерти пояснюють зростання цін різними причинами: спалахом африканської чуми, яка призвела до підвищення цін на свинину та, відповідно, на інші види м'яса; скороченням поголів'я ВРХ, що створює дефіцит продукції, підвищенням попиту, в тому числі зовнішнього; закриттям російського ринку, який оживив внутрішній [13]. На нашу думку, зростання цін було викликано не внутрішнім попитом, який, на жаль, знижується, не спадом поголів'я, яке й до 2017 р. постійно скорочувалося, не африканською чумою чи російським ринком, а залежністю українських цін від світових. Тому зростання світових цін внаслідок обмеженої пропозиції на спотових ринках і активного попиту на ринках країн Азії відразу позначилося всередині країни. Подальше зростання світових цін впливатиме на внутрішній ринок і, за умови відсутності росту доходів, призводитиме до ще меншого споживання яловичини.

Зазначимо, що споживання яловичини в Україні постійно зменшується. Так, у 2017 р.

це 7,5 кг на душу населення у рік, що вже тривалий період нижче встановленої межі раціональної норми - 16 кг на одну особу в рік (для працездатного населення), передбаченої Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [9] (рис. 3). Довідково: до 2000 р. в Україні діяла рекомендована норма радянських часів, що становила близько 30 кг яловичини в рік. Офіційні дані статистики щодо споживання яловичини на одну особу в рік буде оприлюднено 31 липня 2019 р., проте експерти м'ясного ринку передбачають зменшення порівняно з попереднім роком на 7,3% [1]. Разом із тим, за даними ФАО, різких змін у споживанні найближчим часом не відбудеться [8, с. 27], тобто швидше за все споживання буде ще нижчим або ж, за оптимістичного сценарію, залишатиметься на тому самому рівні.

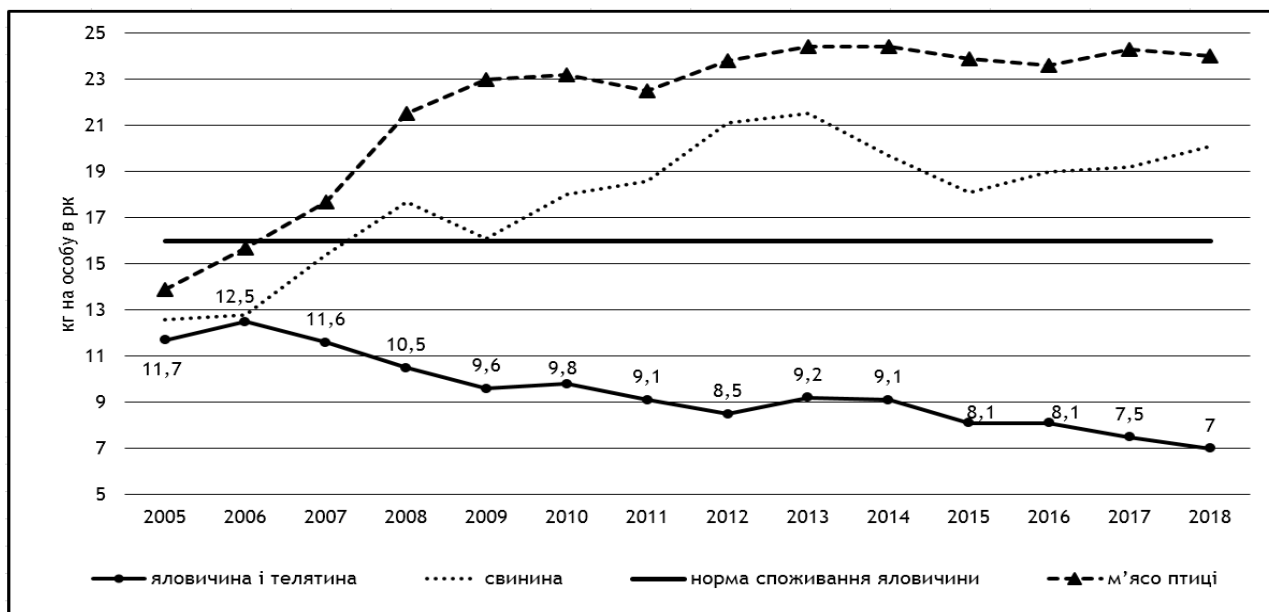

Рис. 3. Споживання різних видів м'яса в Україні та рекомендована норма споживання яловичини

Джерело: 2005-2018 рр., 2018 р. - прогноз, згідно з балансами Meat-Inform [1].

З аналізу причин низького рівня споживання яловичини та його спадного тренду серед таких - історично сформована низька культура споживання м'яса яловичини, особливо свіжого, за винятком невеликого прошарку населення переважно з високими доходами. Традиційно значну частку виробленої яловичини (до 70%), навіть у роки розквіту галузі та високого попиту на неї, споживали у вигляді глибоко перероблених м'ясних виробів. Це спостерігається й нині (75% у 2018 р.), хоча глобалізаційні тренди мають місце і в Україні (правильне харчу-

вання з обов'язковою присутністю в раціоні свіжої яловичини). Проте більшість пропонуваної свіжої молочної яловичини нижчої якості, ніж у країнах, де її активно споживають. Ціни ж на високоякісну свіжу яловичину для вживання в непереробленому виді залишаються високими [16, с. 33].

Як основний обмежувач споживання яловичини слід вказати низькі доходи українців і відповідно її малодоступність для більшості з них. При цьому ціни на яловичину в роздрібній мережі найвищі порівняно з іншими видами м'яса (рис. 4).

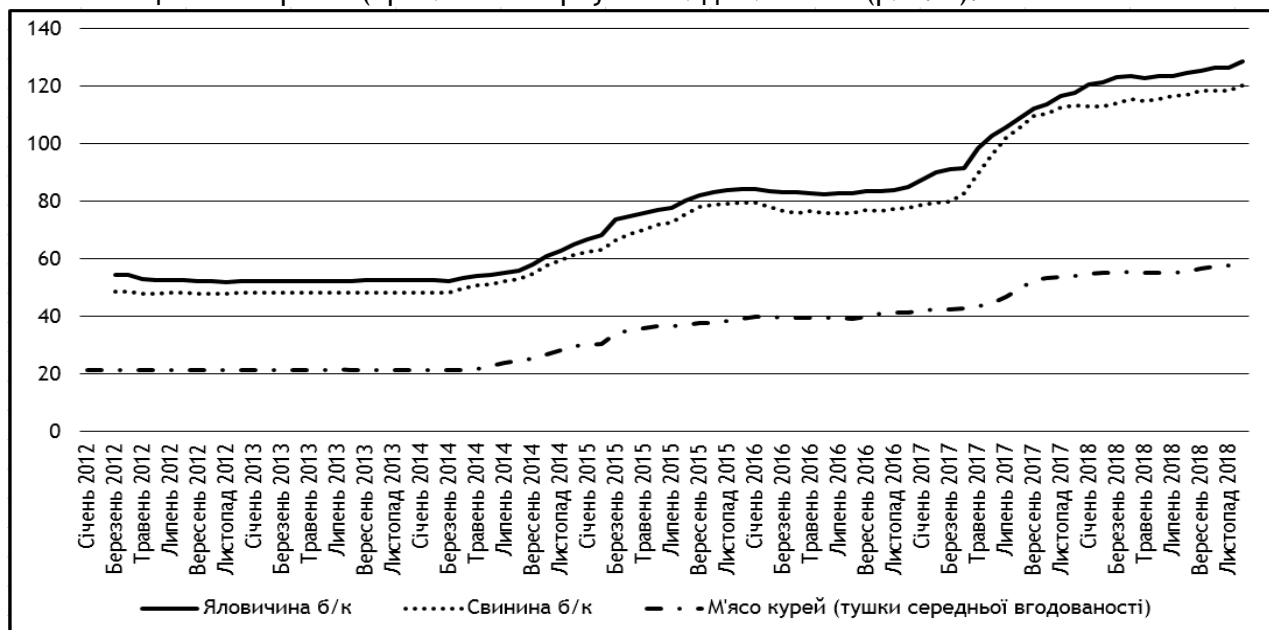

Рис. 4. Помісячні роздрібні ціни на яловичину, свинину та курятину

Джерело: Складено за даними [12].

Враховуючи смакові вподобання українців, які поки що не на користь яловичини, а також рівень доходів, очевидний висновок, за яким на сьогодні яловичина не може конкурувати із значно дешевшою курятиною та свининою. Це підтверджують і розрахунки коефіцієнтів еластичності за доходами по різних видах м'яса з використанням моделі AIDS (The Almost Ideal Demand System)², які засвідчили, що нееластичним є м'ясо курятини (коефіцієнт 0,08), тоді як еластичними, навпаки, свинина та яловичина (коефіцієнти 1,12 та 1,91). Причому яловичина має найвищий показник, тобто її споживання найбільшою мірою залежить від доходів. Водночас курятину купуватимуть незалежно від ціни, оскільки вона зайняла нішу основного м'ясного продукту в раціоні пересічного українця. Індекс цін на м'ясо, розрахований аналітиками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), свід-

чить про подорожчання усіх видів тваринного білка та відповідно посилення світових ринків м'яса, в тому числі й ринку яловичини [7, 2]. Зростання світових цін впливатиме на внутрішні ціни, які намагатимуться корелювати з ними.

Між доходами і споживанням м'яса яловичини існує залежність (рис. 5). Так, зростання доходів зумовлює зростання споживання яловичини, особливо у міських жителів. Це загальносвітовий тренд, за якого урбанізація означає вищу якість життя, однією з основних складових якого є підвищення рівня харчування, зокрема й покращення раціону за рахунок дорожчих білків тваринного походження. Можна припустити, що економічний розвиток держави сприятиме збільшенню споживання яловичини, особливо у містах. У разі збільшення доходів прошарок населення, яке купуватиме яловичину, зростатиме.

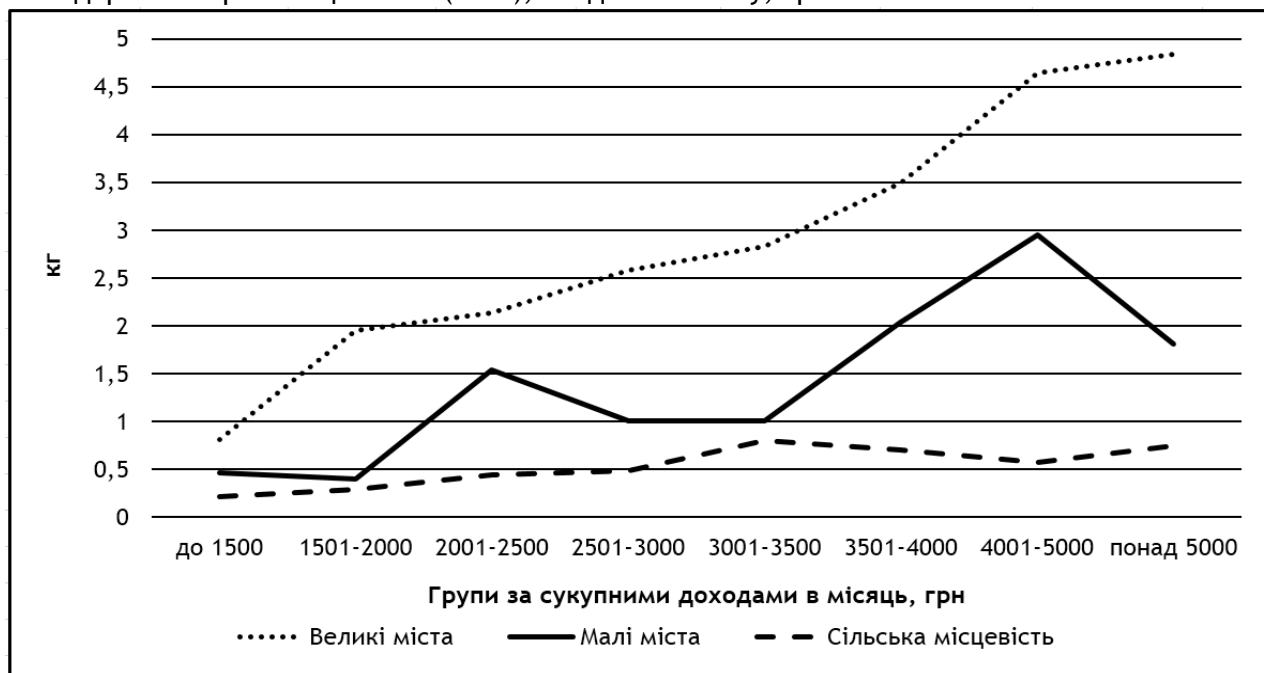

Рис. 5. Залежність споживання яловичини і телятини (свіжа, охолоджена, заморожена) від сукупних доходів, 2018 р.

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

Упродовж останніх п'яти років інтерес до української яловичини на світовому ринку суттєво зріс, що підтверджується обсягами поставок на міжнародні ринки. Безперспективність розвитку внутрішнього ринку яловичини, який найближчим часом не подолає конкуренцію з курятиною та свининою, змушує виробників змінити свій вектор че-

рез попит на продукцію від сторони зовнішнього споживача. Країни Азії та Близького Сходу найбільше зацікавлені в українській яловичині та готові закуповувати великі обсяги халяльного продукту. Наразі їх основними імпортерами виступають Бразилія, Австралія, Індія, США, Нова Зеландія та Аргентина. Перевага України тут очевидна - насамперед географічна близькість до цих країн порівняно з основними експортерами, а також сприятливі погодні умови, наявність

² Розраховано в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за [15].

вітчизняних м'ясних порід худоби, відносно дешева праця та корми. Проблемою при експорті слід зазначити складні поки що для України вимоги до пакування яловичини, зокрема у світі потребують вакуумований витриманий стейк, охолоджені відрізи, субпродукти. При цьому в Україні пропонують живих бичків, заморожені півтуші та ковбаси. Це пов'язано з відсутністю в українських підприємствах таких обсягів переробки, які б дозволили завантажити контейнер за добу. Тому продукція заморожується для накопичення партії. Асоціація тваринників України наголошує і на відсутності достатньої кількості забійних цехів для переробки яловичини, тим паче спеціалізованих халяльних цехів для виробництва яловичини на експорт до Близького Сходу [14]. Звідси набув поширення експорт худоби живцем. У 2017 р. було експортовано рекордну її кількість худоби - 88 111 голів на суму 37,8 млн доларів США, у 2018 р. чисельність експортованої худоби зменшилася на 19,8%, проте її вартість зросла до 39,3 млн дол. США, або на 4%. Український живець користується шаленим попитом на зовнішньому ринку, проте для України це означає нижчу додану

вартість порівняно з тим, якби експортувалося м'ясо чи субпродукти з нього. За прогнозами ФАО, споживання м'яса всіх видів у країнах Близького Сходу та Азії зростатиме до 2050 р., що для України означатиме сигнал для стабільного попиту на яловичину, а, отже, й поштовх для розвитку вітчизняного м'ясного скотарства.

Найближчим до України є ринок ЄС, де яловичина залишається єдиним видом м'яса, стосовно якого існує дефіцит і який лише збільшується. Втім, виділені Україні щорічні квоти у розмірі 12 тис. тонн яловичини не використовуються внаслідок невідповідності вимогам ЄС у сфері контролю якості та безпечності харчових продуктів і складності процедури отримання ліцензії на експорт до ЄС.

Особливості попиту та пропозиції на ринку яловичини (у перерахунку на м'ясо) відображаються у структурі її експорту й імпорту (рис. 6, 7). У цілому обсяги експорту (у перерахунку на м'ясо) зросли за останні п'ять років від 30,7 до 65,4 тис. тонн, або у 2,1 раза. Зростання експорту відбуватиметься й у майбутньому, що стимулюватиме нарощування поголів'я ВРХ у спеціалізованих господарствах.

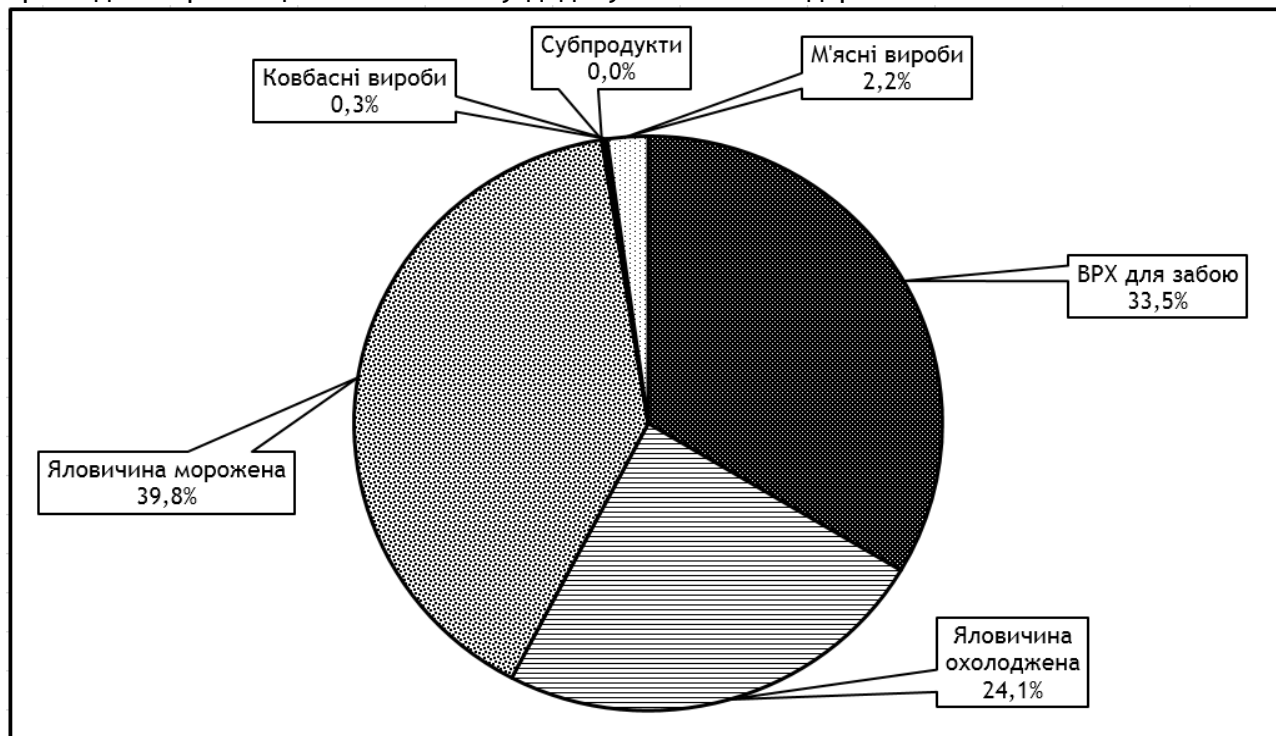

Рис. 6. Структура експорту яловичини за видами з України (у перерахунку на м'ясо), 2018 р.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Низька купівельна спроможність українців та відповідна культура споживання яловичини відображається на структурі імпор-

ту, де понад 79% становлять субпродукти, які завозяться переважно з країн ЄС.

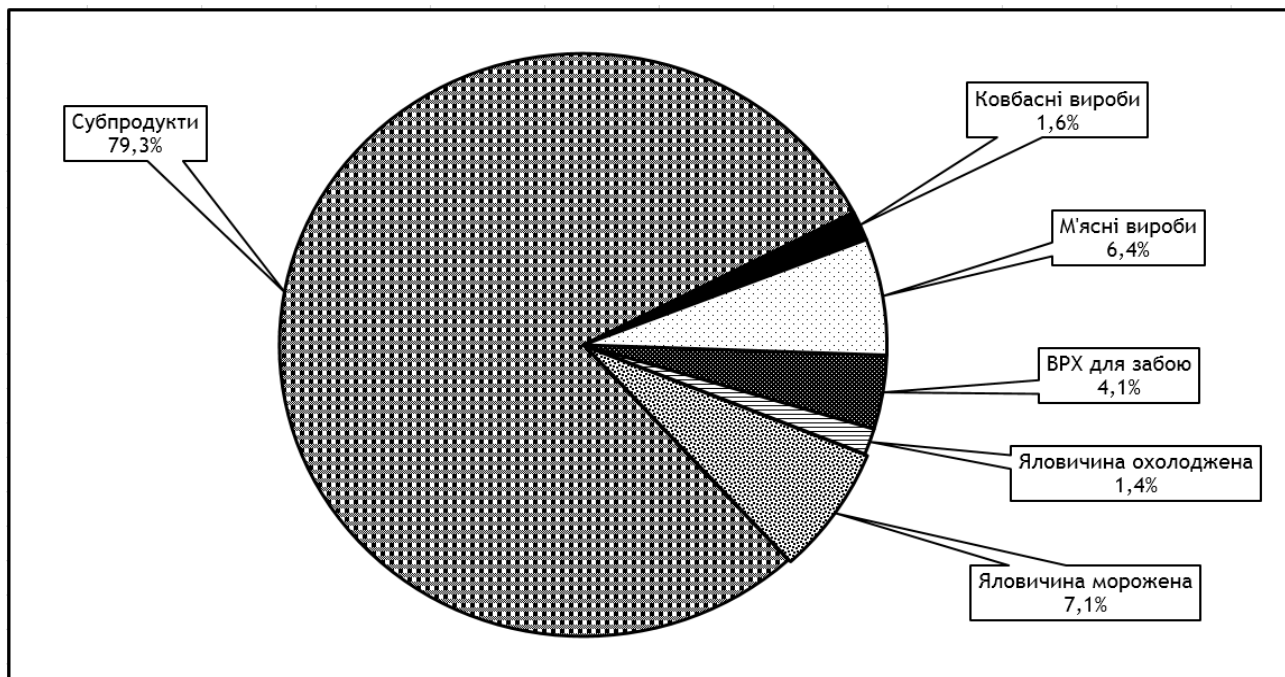

Рис. 7. Структура імпорту яловичини за видами в Україну (у перерахунку на м'ясо), 2018 р.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Висновки. Виробництво яловичини, як і поголів'я ВРХ, за останні 30 років перманентно скорочується, тоді як у світі загалом відбувається зворотний процес. Найбільший спад відзначено за період 1990-2000 рр., коли було втрачено 62% поголів'я ВРХ переважно у сільськогосподарських підприємствах, яке неможливо наростити швидко навіть за сприятливих умов. Особливістю перехідного періоду стало виробництво яловичини з 1997 р. і понині у приватному секторі, частка якого у загальному виробництві за останні 10 років стабільно перевершує 70%. Різко змінити такий тренд, враховуючи специфіку галузі, не вдасться, а більшість м'ясної сировини на ринок потраплятиме із селянських подвір'їв.

На переробні підприємства надходить невелика частка реалізованої яловичини (до 20%). Решта продукції обертається поза організованим ринком, породжуючи різноманітні тіньові схеми. До того ж, наявність великої кількості одноосібників (до 1 млн господарств) практично унеможливає простежити рух яловичини від виробника до споживача.

М'ясне скотарство, як окрема галузь, знаходиться лише на початковому етапі свого розвитку, адже частка м'ясних порід ВРХ у сільськогосподарських підприємствах становить лише 5% від усього поголів'я худоби.

У населення ця частка ще менша. Звідси, вироблена яловичина являє собою відгодівельний молодняк зі шлейфу молочних корів та молочні корови і бички від населення.

Виробництво яловичини, згідно з даними статистики, хронічно збиткове, за винятком 2017 р., коли вперше закупівельна ціна піднялася настільки, що забезпечила прибутковість. Такий ріст цін зумовлений висхідним світовим трендом, що відразу позначилося на внутрішньому ринку.

Споживання яловичини в Україні щорічно зменшується, із показником 44% від встановленої норми. Основною причиною залишається низька культура споживання цього виду м'яса, особливо у свіжому вигляді, та висока ціна. Яловичина має найбільш слабкі позиції серед основних видів м'яса, поступаючись перед свининою і курятиною, що підтверджують розраховані коефіцієнти еластичності. Зростання доходів стане поштовхом до збільшення споживання яловичини.

Попит на українську яловичину на міжнародному ринку зумовлюється, насамперед, географічною близькістю до країн, в яких зростає рівень споживання та існує її дефіцит. Дотримання вимог імпортерів до продукції стимулюватиме вітчизняних виробників до розвитку галузі.

Список бібліографічних посилань

1. Головний м'ясний портал України Meat Inform. URL : <https://meat-inform.com/>.
2. Індекс цін м'яса на світовому ринку : суцільне подорожчання. URL : <https://meat-inform.com/novyny-pro-miaso/index-tsin-m-iasa-na-svitovomu-rynku-sutsilne-podorozhchannia.html>.
3. Кернасук Ю. В. Ринок яловичини: нові перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2017. № 24 (367). С. 12-16.
4. Микитюк В. М. Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій : монографія. Житомир : Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2012. 508 с.
5. Місюк М. В. Ринок продукції скотарства : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 330 с.
6. Очікувані показники собівартості продукції, її дохідності та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України у 2018 році: методика і розрахунки (грудень 2018 року) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 68 с.
7. Панкратов А. Закінчується рік: що є і що буде на ринку м'яса. Грудень 15, 2018. URL : <https://meat-inform.com/analitika-miasnoho-rynku/zakinchuietsia-rik-shcho-ie-i-shcho-bude-na-rynku-m-iasa.html>.
8. Практичний довідник експортера м'ясної продукції / Бурка А., Гонтар В., Ярмач А. та ін. FAO, 2017. 204 с.
9. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України № 780 від 11 жовтня 2016 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>.
10. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України : монографія / [М. В. Гладій, П. Т. Саблук, Н. Г. Копитець та ін.] ; за ред. М. В. Гладія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 354 с.
11. Свиноус І. В., Туржанський В. А. Реалізація продукції великої рогатої худоби господарствами приватного сектору через систему торгово-посередницьких структур. *Економіка АПК*. 2006. № 10. С. 82-86.
12. Ціновий моніторинг сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки 2012-2018 рр. / Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, О. В. Боднар та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 60 с.
13. Як довго в Україні може дорожчати м'ясо: ціни та прогнози. URL : <https://shuvar.com/news/1387/Yak-dovho-v-Ukrayini-mozhe-dorozhchaty-myaso-tsiny-ta-prohnozy>.
14. Яловичина, живець ВРХ та шкури тварин є дуже бажаною продукцією для українських імпортерів. URL : <https://usba.com.ua/alovicina-zivec-vrh-ta-skuri-tvarin-e-duze-bazanou-produkcieu-dla-ukrainskih-importeriv>.
15. Henningsen Arne Demand analysis with the "Almost Ideal Demand System" in R: Package micEconAids Department of Food and Resource Economics, University of Copenhagen, 1980. 36 p.
16. Yarmak A., Svyatkivska E., Prikhodko D. Ukraine Meat sector review. Rome : FAO, 2014. 146 p.

References

1. Holovnyi miasnyi portal Ukrainy Meat Inform [The main meat portal of Ukraine Meat Inform]. Retrieved from: <https://meat-inform.com> [In Ukrainian].
2. Indeks tsin miasa na svitovomu rynku: sutsilne podorozhchannia [The index of meat prices on the world market: a solid increase in prices]. (2019). *Meat Inform*. Retrieved from: <https://meat-inform.com/novyny-pro-miaso/index-tsin-m-iasa-na-svitovomu-rynku-sutsilne-podorozhchannia.html> [In Ukrainian].
3. Kernasiuk, Yu.V. (2017). Rynok yalovychyny: novi perspektyvy [Beef market: new perspectives]. *Ahrobiznes sohodni*, 24 (367), pp. 12-16 [In Ukrainian].
4. Mykytiuk, V.M. (2012). *Vidrodzhennia haluzi skotarstva v umovakh rynkovykh transformatsii: monohrafiia* [Revival of cattle breeding under the conditions of market transformations: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo "Zhytomyrskiy natsionalnyi ahroekolohichnyi universytet" [In Ukrainian].
5. Misiuk, M.V. (2012). *Rynok produktsii skotarstva: monohrafiia* [Livestock market: monograph]. Kyiv: NSC IAE [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., et al. (2018). *Ochikuvani pokaznyky sobivartosti produktsii, yii dokhidnosti ta rentabelnosti v silskohospodarskykh pidpryiemstvakh Ukrainy u 2018 rotsi: metodyka i rozrakhunky* [Expected indicators of the cost of production, its revenue and profitability in the agricultural enterprises of Ukraine in 2018: methods and calculations]. Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: NSC "IAE" [In Ukrainian].
7. Pankratov, A. (2018). *Zakinchuietsia rik: shcho ye i shcho bude na rynku miasa* [The year has been coming to the end: what are and what will be on the meat market]. Retrieved from: <https://meat-inform.com/analitika-miasnoho-rynku/zakinchuietsia-rik-shcho-ie-i-shcho-bude-na-rynku-m-iasa.html> [In Ukrainian].
8. Burka, A., Hontar, V., Yarmak, A., et al. (2017). *Praktychnyi dovidnyk eksportera miasnoi produktsii* [Practical guide for meat products exporter]. FAO [In Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchyykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demohrafichnykh hrup naselennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 780 vid 11 zhovtnia 2016 roku [On approving the sets of food and non-food items and sets of services for main social and demographic groups: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 11.10.2016, No. 780]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> [In Ukrainian].
10. Hladii, M.V., Sabluk, P.T., Kopytets, N.H., et al. (2012). *Rozvytok miasoproduktovoho pidkompleksu Ukrainy: monohrafiia* [Development of meat subcomplex of Ukraine: monograph]. M.V. Hladii (Ed.). Kyiv: NSC IAE [In Ukrainian].
11. Svinous, I.V. & Turzhanskyi, V.A. (2006). Realizatsiia produktsii velykoi rohatoi khudoby hospodarstvamy pryvatnoho sektoru cherez systemu torhovo-poserednytskykh struktur [Sale of cattle products by private sector farms through the system of trade and intermediary structures]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 82-86 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., et al. (2018). *Tsinovyi monitorynh silskohospodarskoi produktsii ta produktiv yii pererobky 2012-2018 r.r.* [Price monitoring of agricultural and processed products in 2012-2018]. Kyiv: NSC "IAE" [In Ukrainian].
13. Yak dovho v Ukraini mozhe dorozhchaty miaso: tsiny ta prohnozy [How long will have been the meat price growing up in Ukraine: prices and forecasts]. (2017). *Informatsiinyi servis "Shuvar info"*. Retrieved from: <https://shuvar.com/news/1387/Yak-dovho-v-Ukrayini-mozhe-dorozhchaty-myaso-tsiny-ta-prohnozy> [In Ukrainian].
14. Yalovychyna, zhyvets VRKh ta shkury tvaryn ye duzhe bazhanou produktsiieu dlia ukrainskykh importeriv [Beef, live cattle and animal skins are very desirable products for Ukrainian importers.]. (2017). *Asotsiatsiia tvarynnikiv Ukrainy*. Retrieved from: <https://usba.com.ua/alovicina-zivec-vrh-ta-skuri-tvarin-e-duze-bazanou-produkcieu-dla-ukrainskih-importeriv> [In Ukrainian].

15. Henningsen, A. (1980). *Demand analysis with the "Almost Ideal Demand System" in R: Package micEconAids*. Department of Food and Resource Economics, University of Copenhagen [In English].

16. Yarmak, A., Svyatkivska, E., & Prihodko, D. (2014). *Ukraine meat sector review*. Rome: FAO [In English].

Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu. Demand and supply features in the beef market

The purpose of the article is to carry out a comprehensive analysis of the demand and supply features in the Ukrainian beef market with definition of the major factors influencing further development of this segment.

Research methods. During the research, the following methods were used: abstract and logical for making conclusions; monographic for detail description of the beef market activity; comparative analysis and time series for comparing indicators and identifying trends of their changes over time; statistical for supply and demand analysis in the beef market; graphic for identifying and illustrating trends of studied economic phenomena; economic and mathematical methods for determining economic indicators that affect the beef supply and demand.

Research results. The current state of the beef market in Ukraine was analysed and the main problems of its development were identified from a perspective of both a producer and a consumer. Formation of supply takes place in conditions of low competitiveness of products due to a combination of factors: unprofitability of the industry, deformed market structure, significant lack of meat cattle husbandry as a separate segment. The peculiarities of demand are low beef consumption culture, limited purchasing power of the population, high price of beef compared to chicken and pork. The impetus for the industry development will be the export growth, which has been intensified over the past 5 years.

Elements of scientific novelty. Analytical evaluations and definitions of influence of the main factors on the formation of supply and demand in the beef market of Ukraine were further developed.

Practical significance. The results of the study will be useful for producers and consumers of beef, as well as stakeholders of the beef value chain. Reasonable conclusions could serve as a guide for officials in the development of a long-term policy for the beef market development in Ukraine. Tabl.: 2. Figs.: 7. Refs.: 16.

Keywords: demand; supply; beef market; meat cattle husbandry; export; import; Ukraine.

Kozak Olga Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Hryshchenko Olena Yuriivna - head of the sector of research informational support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: lana@iae.gov.ua

Козак О.А., Грищенко Е.Ю. Особенности формирования спроса и предложения на рынке говядины

Цель статьи - осуществить комплексный анализ особенностей формирования спроса и предложения на рынке говядины Украины.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: абстрактно-логический - для формулировки выводов; монографический - при детализации функционирования рынка говядины; сравнительного анализа и рядов динамики - для сравнения показателей и выявления тенденций их изменения во времени; статистический - при проведении анализа спроса и предложения на рынке говядины; графический - для выявления и иллюстрации тенденций исследуемых экономических явлений; экономико-математические методы - при определении экономических показателей, влияющих на спрос и предложение говядины.

Результаты исследования. Проанализировано современное состояние рынка говядины в Украине и определены основные проблемы его развития с позиции как производителя, так и потребителя. Выявлены факторы, которые в наибольшей мере влияют на формирование спроса и предложения говядины.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие аналитические оценки и определения влияния основных факторов на формирование спроса и предложения на рынке говядины Украины.

Практическая значимость. Результаты исследования будут полезными для производителей и потребителей говядины, а также заинтересованных сторон продовольственной цепи этой продукции. Обоснованные выводы могут служить ориентиром для чиновников при разработке долгосрочной политики развития рынка говядины в Украине. Табл.: 2. Илл.: 7. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: спрос; предложение; рынок говядины; мясное скотоводство; экспорт; импорт; Украина.

Козак Ольга Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Грищенко Елена Юрьевна - заведующая сектором информационного обеспечения исследований, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: lana@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 07.06.2019 р.

Фахове рецензування: 05.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Козак О. А., Грищенко О. Ю. Особливості формування попиту та пропозиції на ринку яловичини. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 21 – 31.

* * *

УДК 631.115.8: 342.922

JEL Classification: O1, Q17, Q22,

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907032>

Р.Я. КОРИНЕЦЬ, кандидат економічних наук
Л.М. МАЛІК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Просте товариство як форма кооперації виробників сільськогосподарської продукції

Мета статті - розглянути й оцінити, наскільки широко інститут спільної діяльності може бути використаний виробниками сільськогосподарської продукції, а також, у разі позитивного висновку, як забезпечити його потенційних учасників методичними матеріалами, консультаціями та якими вони мають бути.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано метод діалектичного пізнання, порівняння (для порівняння різних підходів до створення кооперативу), аналітичних узагальнень (для систематизації сучасних поглядів на просте товариство), монографічний метод пізнання (для проведення оцінки можливостей простого товариства виступати формою кооперації).

Результати дослідження. Визначено, що просте товариство можна розглядати як одну з форм кооперації виробників сільськогосподарської продукції. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади та особливості функціонування простого товариства.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого поглиблення теоретичні положення щодо розвитку нових форм кооперації, обґрунтовано, що просте товариство може виступати формою кооперації виробників сільськогосподарської продукції.

Практична значущість. Одержані результати можуть бути використані при створенні кооперативних об'єднань на основі договору простого товариства. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: товариство; просте товариство; кооперація; кооператив; виробники сільськогосподарської продукції; сільськогосподарське виробництво.

Корінець Роман Ярославович - кандидат економічних наук, радник, Всеукраїнська громадська організація «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

Малік Лариса Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу аспірантури і докторантури, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Постановка проблеми. Виробники сільськогосподарської продукції, особливо малі, працюючи на конкурентних ринках, постають перед необхідністю об'єднуватися, щоб отримати, бодай частково, можливості, якими користуються великі виробники. Як правило, таке об'єднання асоціюється із поняттям сільськогосподарського кооперативу, зокрема, сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

Суспільний інтерес в Україні до сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів поступово відновлюється. Водночас правове регулювання, адміністрування діяльності таких кооперативів доволі складне, потре-

бує спеціальної підготовки персоналу, ведення більш складного, порівняно з іншими організаційно-правовими формами, ведення господарської діяльності, бухгалтерського обліку, що відображається на накладних витратах.

У цьому контексті актуальним видається завдання пошуку можливостей для більш простих форм кооперації (у широкому її розумінні) виробників сільськогосподарської продукції, особливо малих. І тут на увагу заслуговує інститут спільної діяльності, передбачений Цивільним кодексом України (надалі - ЦКУ) [21], як менш складна форма кооперування малих виробників сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Договори про спільну діяльність вже

набули застосування у сільському господарстві, зокрема у діяльності Національної академії аграрних наук України [25].

Серед публікацій наукового характеру вирізняються правові дослідження загального характеру О.Є. Блажівської [1, 2], хоча минув тривалий період часу після їх оприлюднення.

Більшість виявлених наукових досліджень є правовими [24] або не стосуються сільськогосподарської діяльності [10, 22].

У посібниках з аграрного права [6] вказується на можливість застосування таких договорів.

Консультаційні публікації правників у цій сфері переважно стосуються використання земель державної чи комунальної власності суб'єктами приватного права, наприклад, передачі фермерському господарству шкільної землі для її обробітку [4]. Дослідження щодо застосування договорів про спільну діяльність у сільському господарстві між суб'єктами приватного права зустрічаються нечасто [3], а досліджень останніх років не виявлено.

Мета статті - розглянути й оцінити, наскільки широко інститут спільної діяльності може бути використаний виробниками сільськогосподарської продукції, а також, у разі позитивного висновку, як забезпечити його потенційних учасників методичними матеріалами, консультаціями та якими вони мають бути.

Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення системного підходу. У процесі дослідження використано метод діалектичного пізнання, порівняння (для порівняння різних підходів до створення кооперативу), аналітичних узагальнень (для систематизації сучасних поглядів на просте товариство), монографічний метод пізнання (для проведення оцінки можливостей простого товариства бути формою кооперації).

Виклад основних результатів дослідження. Дослідники відзначають, що договір простого товариства бере свій початок з общинних відносин Київської Русі, зокрема з «толоки», що існувала на рівні звичаю. Таку організовували для виконання сільськогосподарських робіт, що вимагали залучення багатьох осіб, зокрема для збирання врожаю, а також «складчини», як об'єднання капіталів і майна для спільної торгівлі або ведення іншої діяльності [24].

Норми правового регулювання спільної діяльності сконцентровані в однойменній Главі 77 ЦКУ [21].

За договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові. Можливість спільно діяти без створення юридичної особи приваблива для невеликих виробників сільськогосподарської продукції, оскільки дає можливість не бюрократизувати процес і, відповідно, зменшити трансакційні витрати.

Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників. Зважаючи на те, що натеper актуальний пошук простих варіантів кооперування виробників сільськогосподарської продукції задля отримання переваг великих виробників через об'єднання власних ресурсів, привабливішою у цьому контексті стає спільна діяльність на основі об'єднання вкладів учасників, тобто просте товариство.

ЦКУ не містить обмежень щодо кола суб'єктів — учасників спільної діяльності: ними можуть бути як фізичні особи, так і суб'єкти підприємницької діяльності. Учасниками спільної діяльності можуть стати також нерезиденти [23].

За договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети. Оскільки учасники договору не створюють юридичної особи, то метою такого договору є не прибуток юридичної особи (її не існує), а кожного члена договору [21].

До певної міри така мета корелюється з метою діяльності саме сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, «що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб - виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів» [12].

Відповідно до норм ЦКУ, вкладом учасника вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно), в тому числі грошові кошти, інше майно, професійні й інші знання, навички і вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки.

У кооперативах функції вкладу виконує пай. Відповідно до норм Закону України «Про кооперацію» [13], пай - майновий поворотний внесок члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки.

Між вкладом учасника простого товариства та паєм у кооперативі, окрім спільного функціонального призначення, існує низка відмінностей.

У кооперативі, на відміну від простого товариства, паєм не можуть виступати ділова репутація та ділові зв'язки, а також навички та вміння, якщо на них не оформлені належним чином майнові права. Гудвіл, або вартість ділової репутації, ділових зв'язків, престиж суб'єкта господарювання практично не використовується малими виробниками сільськогосподарської продукції, хоча у сучасних економіках розглядаються як економічна категорія [18], що може значною мірою підвищити ефективність спільної діяльності. Тому видається доцільним мати методичні рекомендації щодо використання гудвілу у простому товаристві, створеному саме невеликими виробниками сільськогосподарської продукції.

У ЦКУ не вказується прямо, що вклад учасника у простому товаристві є поворотним, на відміну від паю у кооперативі (про що прямо вказується у Законі України «Про кооперацію»). Водночас у статті 1141 ЦКУ зазначається, що у разі припинення договору простого товариства речі, передані у спільне володіння та (або) користування учасників, повертаються учасникам, які їх надали, без винагороди, якщо інше не передбачено домовленістю сторін. Тобто, по суті, вклад учасника у простому товаристві є поворотним внеском. Отже, для учасника простого товариства не існує правових ризиків втрати вкладу, внесеного у спільну діяльність.

Відповідно до норм ЦКУ, вклади учасників простого товариства вважаються рівними за вартістю, якщо інше не впливає з договору простого товариства або фактичних обставин. Окрім того ЦКУ передбачає, що у разі спільного ведення справ для вчинення кожного правочину потрібна згода всіх учасників (стаття 1135), що перекликається з нормою кооперативного законодавства «один член - один голос».

У простого товариства та сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу можна виявити існування подібних підходів до використання результатів спільної діяльності. Згідно з ЦКУ, внесене учасниками майно, яким вони володіли на праві власності, а також вироблена у результаті спільної діяльності продукція та одержані від такої діяльності результати і доходи є спільною частковою власністю учасників, якщо інше не встановлено договором простого товариства або законом. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що «сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не є власниками сільськогосподарської продукції, що вироблена, вирощена, відгодована, виловлена або зібрана (заготовлена) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції. Власниками сільськогосподарської продукції, яка заготовляється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени» (стаття 9) [13]. Така подібність спрощує в подальшому перехід від простого товариства до сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

ЦКУ передбачає, що ведення бухгалтерського обліку спільного майна учасників простого товариства може бути доручено ними одному з учасників. Якщо його не визначено, то кожному з учасників доведеться самостійно вести облік результатів спільної діяльності у своїй частині.

Серед учасників простого товариства, створеного малими виробниками сільськогосподарської продукції, можуть бути різні суб'єкти, в тому числі й такі, що не ведуть бухгалтерського обліку (наприклад, фізичні особи з особистих селянських господарств) чи ведуть спрощений облік доходів і витрат (фізичні особи - підприємці). Тому важливо, щоб учасником простого товариства була бодай одна особа (насамперед мається на увазі юридична особа), що має необхідні знання та вміння для ведення бухгалтерського обліку.

Ведення бухгалтерського обліку у процесі спільної діяльності регламентується правовими актами, а також існують різні моделі у цій сфері [17]. Проте, зважаючи на те, що просте товариство створено малими виробниками сільськогосподарської продукції, видається доцільним розробити адаптовані правила ведення бухгалтерського обліку

для таких товариств, причому залежно від виду діяльності.

Податковий кодекс України [11] містить чимало посилань, що стосуються спільної діяльності, зокрема:

- для цілей оподаткування дві чи більше особи, які здійснюють спільну діяльність без утворення юридичної особи, вважаються окремою особою у межах такої діяльності;

- облік результатів спільної діяльності ведеться платником податку, уповноваженим на це іншими сторонами згідно з умовами договору, окремо від обліку господарських результатів такого платника податку;

- для цілей оподаткування господарські відносини між учасниками спільної діяльності прирівнюються до відносин на основі окремих цивільно-правових договорів;

- порядок податкового обліку та звітності про результати спільної діяльності встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику.

На сьогодні не існує достатньої практики застосування договорів простого товариства як форми об'єднання невеликих виробників сільськогосподарської продукції. Звідси відсутня й практика застосування податкових норм до таких суб'єктів. Норми податкового законодавства доволі складні для застосування навіть у тих видах спільної діяльності, де існує значна практика [8]. У цій ситуації деякі з існуючих норм податкового законодавства у частині спільної діяльності саме таких простих товариств можуть потребувати коригування. Тому видається доцільним реалізувати кілька пілотних проектів зі створення простих товариств за участі невеликих виробників сільськогосподарської продукції. Це дозволило б удосконалити податкове законодавство відповідно до виявлених проблем простих товариств.

Згідно з нормами ЦКУ, обов'язки учасників простого товариства щодо утримання спільного майна та порядок відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням цих обов'язків, встановлюються договором простого товариства. Тут також, зважаючи на суб'єктність такого договору, доцільно мати певні методичні рекомендації для практичного застосування.

Забезпечити ефективне функціонування договорів про спільну діяльність малих виробників сільськогосподарської продукції

допомогли б методичні рекомендації щодо ведення спільних справ учасників простого товариства, інформаційного обміну в простому товаристві, встановлення порядку відшкодування витрат і збитків, пов'язаних із спільною діяльністю учасників, розподілу прибутку тощо. Очевидно, що такі та інші зазначені тут рекомендації доцільно розробляти насамперед для тих видів діяльності, які можуть бути в першу чергу використані невеликими виробниками сільськогосподарської продукції, тобто актуальні для них.

Стаття 1131 ЦКУ передбачає, що договір про спільну діяльність укладається у письмовій формі, а його умови визначаються за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності. Натепер закон не виокремлює спільну діяльність у сільському господарстві. При цьому, у 2006 р. було оприлюднено проект Закону України «Про сільськогосподарські партнерські товариства» [9, 5], який, за задумом розробників, був спрямований на створення умов для реалізації ініціативи громадян у сфері спільного ведення сільськогосподарської діяльності, адаптації сільськогосподарської продукції до конкурентного середовища, доступу їх до програм державної підтримки. Саме ж сільськогосподарське партнерське товариство розглядалося як добровільне неприбуткове об'єднання фізичних та юридичних осіб, що створюється на основі договору спільної сільськогосподарської діяльності. На сьогодні не виявлено підстав для твердження про необхідність прийняття окремого закону про подібні товариства.

Якщо у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» здійснено хоч теоретично, без правових наслідків, спроби визначити напрями та види діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, то у ЦКУ в цьому аспекті відсутні будь-які обмеження: за договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законам.

Якщо у згаданому Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» обмежений, хай і доволі незначним чином, суб'єктний склад учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (його членами можуть бути тільки виробники

сільськогосподарської продукції), то у ЦКУ стосовно цього відсутні будь-які обмеження.

Отже, договір простого товариства як форма коопераційних дій відкриває простір для кооперування виробників сільськогосподарської продукції з суб'єктами, що не є такими, але є учасниками маркетингового ланцюга, що поєднує виробників та споживачів сільськогосподарської продукції. Окрім того, можливий рух і в зворотному напрямі - від виробника засобів виробництва до виробника сільськогосподарської продукції, котрий їх потребує, в тому числі шляхом створення різноманітних закупівельних груп, що набуває поширення в європейських країнах, зокрема серед невеликих виробників сільськогосподарської продукції [7].

Слід висловити також деякі застереження відносно простих товариств. Якщо законодавство передбачає певні стимули для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема, їхній доступ до програм державної підтримки, то прості товариства позбавлені цього. Можливо, доцільно перетворити їх на суб'єкти такої підтримки через відповідні зміни в законодавстві. Це стосується і дорадчого супроводу створення та діяльності простих товариств.

Висновки. Аналіз правового поля простих товариств дає можливість для твердження про потенційну перспективність їх застосування з метою кооперування малих та сере-

дніх виробників сільськогосподарської продукції.

Практики застосування цієї категорією суб'єктів договору простого товариства поки що не існує. Видається доцільним започаткувати пілотні проекти у цій сфері, зокрема, за участі проектів міжнародної технічної допомоги для відпрацювання правових, організаційних та економічних аспектів діяльності простих товариств.

До реалізації подібних проектів слід залучити наукові установи, які надалі працюватимуть над розробкою методичного забезпечення діяльності простих товариств. З метою поширення практики простих товариств передбачити підготовку консультантів у цій сфері, зокрема у складі сільськогосподарських дорадчих служб. Для активної розробки інституційних засад, механізмів і моделей простого товариства за участі серед малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, їхнього впровадження потрібна належна координаційна діяльність від Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Прості товариства можна розглядати як перший крок до створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів малих і середніх виробників сільськогосподарської продукції, тому такий інститут заслуговує на суспільну увагу, а в майбутньому видається ймовірним, що й на державну підтримку.

Список бібліографічних посилань

1. Блажівська О. Є. Договір про спільну діяльність : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2007. 210 с.
2. Блажівська О. Є. Спільна діяльність учасників простого товариства : монографія. Київ : Алерта, 2013. 223 с.
3. Василенко Ю. С., Грикштас С. І., Корінець Р. Я. Підвищення ефективності використання землі через прості сільськогосподарські товариства. *Теорія&Практика ринків*. 2007. № 3. С. 59-62.
4. Земля освіти: як передати для обробітку єдино податнику. URL : <http://vysitska.com/2016/10/07/>. (дата звернення 10.06.2019 р.).
5. Знову відродять колгоспи? URL : <https://vn.20minut.ua/Groshi/znovu-vidrodyat-kolgospi-41219.html> (дата звернення 10.06.2019 р.).
6. Крупка Ю. М. Аграрне право України : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2006. 160 с.
7. Купуймо Разом! Закупівельні групи - нові можливості для українського бізнесу : підручник / Будзяк Т. та ін. Варшава : Асоціація «Ініціатива Родинних Фіrm», 2017. 312 с.
8. Лист ДФС від 28.03.2017 № 6345/6/99-99-15-02-02-15. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovii-konsultatsii/konsultatsiidiya-yuridichnih-osib/print-71949.html> (дата звернення 10.06.2019 р.).
9. Мінагрополітики пропонує законодавчо закріпити створення сільськогосподарських партнерських товариств. URL : http://www.agroua.net/news/news_9508.html (дата звернення 10.06.2019 р.).

References

1. Blazhivska, O.Ye. (2007). Dohovor pro spilnu diialnist [Agreement on joint activity]. *Candidate's thesis*. Lviv [In Ukrainian].
2. Blazhivska, O.Ye. (2013). *Spilna diialnist uchasnykiv prostoho tovarystva: monohrafiia* [Joint activity of the members of a simple society: monograph]. Kyiv: Alerta [In Ukrainian].
3. Vasilenko, Yu.S., Hrykshas, S.I., & Korinets, R.Ya. (2007). Pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia zemli cherez prosti silskohospodarski tovarystva [Improving the use of land through simple agricultural societies]. *Teoriia&Praktyka rynkiv*, 3, pp. 59-62 [In Ukrainian].
4. Vysitska, I. (2016). Zemlia osvity: yak peredaty dlia obrobittu yedyno podatnyku [Land of education: how to transfer to a cultivate the sole taxpayer]. Retrieved from: <http://vysitska.com/2016/10/07/> [In Ukrainian].
5. Znovu vidrodyat kolhospy? [Do they rebuild the collective farms again?]. (2006). 20 Khvylyn. Retrieved from: <https://vn.20minut.ua/Groshi/znovu-vidrodyat-kolgospi-41219.html> [In Ukrainian].
6. Krupka, Yu.M. (2006). *Ahrarne pravo Ukrainy: Navch. posib. [Agrarian law of Ukraine: Teach. manual]*. Kyiv: Universytet "Ukraina" [In Ukrainian].
7. Budziak, T., Voitovich-Maryika, P., Haidukevych, O., Hudziak, Z., Dankievich, R., Melnyk, T., et al. (2017). *Kupuimo Razom! Zakupivelni hrupy - novi mozhlyvosti dlia ukrainskoho biznesu: Pidruchnyk [Buy Together! Procurement groups - new opportunities for Ukrainian business: textbook]*. Varshava: Asotsiatsiia "Initsiatyva Rodynnykh Firm" [In Ukrainian].

10. Погуляев С. Ю. Передача технологий в виде вклада в простое товарищество : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Харьков, 2002. 199 с.
11. Податковий кодекс України від 2.12.2010 № 2755-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 10.06.2019 р.).
12. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення 10.06.2019 р.).
13. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.06.2019 р.).
14. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
15. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
16. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
17. Спільна діяльність: бухгалтерський аспект. URL : <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7322> (дата звернення 10.06.2019 р.).
18. Стасюк Н. В., Сизоненко О. А., Стасюк О. М. Поняття гудвілу як економічної категорії та об'єкту фінансового обліку. URL : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/77343.doc.htm (дата звернення 10.06.2019 р.).
19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
20. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.
21. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 10.06.2019 р.).
22. Шестерняк М. М. Спільна діяльність за участю фізичної особи у будівництві. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2012. № 2 (60). С. 278-282.
23. Юридичне оформлення договору про спільну діяльність. URL : <https://online.dtki.ua/Book/f1ebc552-c99e-48b5-9605-61129d349bb8/navPoint-70#03> (дата звернення 10.06.2019 р.).
24. Юровська Г. В. Договір простого товариства у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.
25. Як бути із землями НААН: рецепт від депутатів. URL : <https://agropolit.com/blog/77-yak-buti-iz-zemlyami-naan-retsept-vid-deputativ> (дата звернення 10.06.2019 р.).
8. Lyst DFS від 28.03.2017 №6345/6/99-99-15-02-02-15 [Letter of SFS dated 28.03.2017, No. 6345/6/99-99-15-02-02-15]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/baneryi/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-71949.html> [In Ukrainian].
9. MinAP proponuje zakonodavcho zakripyty stvorennia silskohospodarskykh partnerskykh tovarystv. [The Ministry of Agrarian Policy proposes to legally establish creation of agricultural partnerships]. (2006). *AgroUa*. Retrieved from: http://www.agroua.net/news/news_9508.html [In Ukrainian].
10. Pohuliaiev, S.Yu. (2007). *Peredacha tekhnolohiy v vyde vkladu v prostoe tovarystvo* [Technology transfer as a contribution to a simple partnership]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [In Ukrainian].
11. Podatkovyi kodeks Ukrainy від 2.12.2010 № 2755-VI [The Tax Codex of Ukraine dated 2.12.2010, No. 2755-VI.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [In Ukrainian].
12. Pro kooperatsiiu: Zakon Ukrainy від 10.07.2003 1087-IV [On co-operation: Law of Ukraine dated 10.07.2003, No. 1087-IV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> [In Ukrainian].
13. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy від 17.07.1997 № 469/97-VR [On agricultural co-operation: Law of Ukraine dated 17.06.1997, No. 469/97-BP] *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., & Shpykuliak, O.H. (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt: monohrafiia* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
16. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
17. Spilna diialnist: bukhalterskyi aspekt [Joint activity: accounting aspect]. (n.d.). Retrieved from: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7322> [In Ukrainian].
18. Stasiuk, N.V., Syzonenko, O.A., & Stasiuk, O.M. (2011). *Poniattia hudvilu yak ekonomichnoi katehorii ta ob'ektu finansovoho obliku* [The notion of goodwill as an economic category and subject of financial accounting]. *Rusnauka*. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/77343.doc.htm [In Ukrainian].
19. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
20. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2013). *Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii za period do 2020 roku* [Strategic directions for sustainable development of rural areas for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy від 16.01.2003 № 435-IV [The Civil Code of Ukraine dated 16.03.2003, No. 435-IV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [In Ukrainian].
22. Shesterniak, M.M. (2012). *Spilna diialnist za uchastiu fizychnoi osoby u budivnytstvi* [Joint activity with the participation of an individual in construction]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 2 (60), pp. 278-282 [In Ukrainian].
23. Yurydychne oformlennia dohovoru pro spilnu diialnist [Legal registration of a joint venture agreement]. (2014). *Debet-Kredyt*, 30. Retrieved from: <https://online.dtki.ua/Book/f1ebc552-c99e-48b5-9605-61129d349bb8/navPoint-70#03> [In Ukrainian].

24. Yurovska, H.V. (2010). Dohovir prostoho tovarystva u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Contract of a simple partnership in civil law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [In Ukrainian].

25. Yak buty iz zemliamy NAAN: retsept vid deputativ [How to be with the NAAN lands: a recipe from the deputies]. (2016). *Agropolit*. Retrieved from: <https://agropolit.com/blog/77-yak-buty-iz-zemlyami-naan-retsept-vid-deputativ> [In Ukrainian].

Korinets R.Ya., Malik L.M. Simple partnership as a form of cooperation of agricultural producers

The purpose of the article is to consider and give an assessment of the institute of joint activity, which can be used by producers of agricultural products as an object of cooperation.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: methods of dialectical cognition and comparison (for comparison of different approaches to a creation of cooperative); analytic generalizations (for systematization of modern views on a simple partnership); the monographic method of cognition (for evaluation of possibilities of a simple partnership to be a form of cooperation).

Research results. It was determined that a simple partnership can be considered as one of the forms of cooperation of agricultural producers. Theoretical and methodological principles and peculiarities of the functioning of a simple partnership were substantiated.

Analysis of the legal field of simple partnerships confers the possibility to potential prospects of their application for co-operation of small and medium-sized agricultural producers. Since a practice of applying of such agreements does not exist, it is expedient to launch pilot projects in this sphere, particularly via introducing international technical assistance projects for the development of legal, organizational, and economic aspects of the activities of ordinary companies.

It was proved that the development of simple partnerships requires the preparation of specific consultants, in particular providers of agricultural advisory services. Moreover, the dissemination of simple partnerships with the participation of small and medium-sized agricultural producers can only be achieved through developing institutional foundations and implementing specific mechanisms and models of development, introduction of which must be stimulated and controlled by the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine.

Elements of scientific novelty. Theoretical positions concerning development of new forms of cooperation were further developed; it was substantiated that a simple partnership can act as a form of cooperation of agricultural producers.

Practical significance. The obtained results can be used to create cooperative associations on basis of a simple partnership agreement. Refs.: 25.

Keywords: partnership; simple partnership; cooperation; cooperative; agricultural producers; agricultural production.

Korinets Roman Yaroslavovych - candidate of economic sciences, adviser to the National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: rkorinets@gmail.com

Malik Larisa Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the post-graduate and doctoral department, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Коринец Р.Я., Малик Л.Н. Простое товарищество как форма кооперации производителей сельскохозяйственной продукции

Цель статьи - рассмотреть и оценить, насколько широко институт совместной деятельности может быть использован производителями сельскохозяйственной продукции, а также при позитивном выводе, как обеспечить его потенциальных участников методическими материалами, консультациями и какими они должны быть.

Методика исследования. В процессе исследования использован метод диалектического познания, сравнения (для сравнения различных подходов к созданию кооператива), аналитических обобщений (для систематизации современных взглядов на простое товарищество), монографический метод познания (для проведения оценки возможностей простого товарищества выступать формой кооперации).

Результаты исследования. Определено, что простое товарищество можно рассматривать как одну из форм кооперации производителей сельскохозяйственной продукции. Рассмотрены теоретико-методологические основы и особенности функционирования простого товарищества.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее углубление теоретические положения развития новых форм кооперации, обосновано, что простое товарищество может выступать формой кооперации производителей сельскохозяйственной продукции.

Практическая значимость. Полученные результаты могут быть использованы при создании кооперативных объединений на основе договора простого товарищества. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: товарищество; простое товарищество; кооперация; кооператив; производители сельскохозяйственной продукции; сельскохозяйственное производство.

Коринец Роман Ярославович - кандидат экономических наук, советник, Всеукраинская общественная организация «Ассоциации сельскохозяйственных консультационных служб Украины» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

Малик Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом аспирантуры и докторантуры, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 02.07.2019 р.

Фахове рецензування: 05.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Корінець Р. Я., Малик Л. М. Просте товариство як форма кооперації виробників сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 32 – 38.

* * *

УДК 338.3.001.5:061:63(477):061.1ЄС

JEL Classification: B41

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907039>

**В.А. ВЕРГУНОВ, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН**

Запровадження наукометричної системи оцінки науково-технологічного потенціалу науково-дослідних установ НААН в умовах євроінтеграції

Мета статті - показати об'єктивну картину стану наукового потенціалу науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України (НААН), створених профілів вчених-аграріїв НДУ мережі НААН у наукометричних базах даних, індекс науково-дослідних установ НААН та кількість створених їх ученими профілів у Google Scholar; цитованості науковців НААН у системі Google Scholar та періодичних видань, що публікуються установами НААН.

Методика дослідження. Застосовано метод науково-математичного аналізу, за допомогою диференціювання та інтегрування, які ґрунтуються на операції граничного переходу, із залученням звітних матеріалів, постійного моніторингу показників діяльності вчених-аграріїв і наукових колективів Академії, а також періодичних видань мережі НААН в аналітично-інформаційних системах, зокрема Google Scholar.

Результати дослідження. Проаналізовано й представлено у динаміці кадрову, видавничо-інформаційну та організаційну складові науково-технологічного потенціалу Національної академії аграрних наук України у цілому та її мережі за 1991-2018 рр.; створених профілів учених-аграріїв НДУ мережі НААН у Google Scholar; показано індекс науково-дослідних установ НААН та кількість створених їх ученими профілів у Google Scholar станом на 1 березня 2019 р.; цитованість науковців НААН у системі Google Scholar. Проілюстрована кількість періодичних видань НДУ мережі НААН, їх представленість на наукометричних платформах та їх індекс цитування. Узагальнено міжнародний досвід оцінювання наукових організацій та їх методології оцінки науково-технологічного потенціалу. Представлено власну методику оцінки результативності науково-технологічного потенціалу НААН, розроблену співробітниками ННСГБ НААН.

Елементи наукової новизни. Вперше через наукометричну систему розглянуто існуючі методи оцінки результатів наукової діяльності стосовно до української академічної науки, які умовно розділено на дві групи: якісні та кількісні. Здійснено аналіз міжнародного досвіду з оцінювання наукових організацій, проаналізовано методології оцінювання результативності науки в різних країнах світу: Франції, Італії, Великобританії, Швеції, Німеччині.

Представлено об'єктивну картину стану науково-технологічного потенціалу аграрної науки і освіти в умовах євроінтеграції й запропоновано власно розроблену методику комплексної оцінки науково-технологічного потенціалу НДУ НААН, яка ґрунтується на поєднанні експертної та наукометричної оцінок відповідно до принципів Лейденського маніфесту з урахуванням специфіки функціонування аграрних установ, що є більш об'єктивною, порівняно з діючою державною, при оцінюванні дослідницьких організацій системи НААН.

Практична значущість. Представленість вітчизняної аграрної науки в міжнародному науково-інформаційному середовищі, поширення кращих здобутків української аграрної науки сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності та ступеню інтеграції в системі комунікаційно-соціальних інновацій й забезпечення рейтингу установ у наукометричному інформаційному міжнародному просторі, що зумовлюються нагальними потребами розвитку України та її європейської інтеграції. Табл.: 4. Рис.: 5. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: наукометрія; бази даних; індекс; цитування; науковий потенціал; методи; методики; оцінка; міжнародний досвід.

Вергунов Віктор Анатолійович - доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: dnsqb_uaan@ukr.net

Постановка проблеми. Останніми роками все відчутнішим стає інтерес до наукометричних досліджень з боку владних структур, оскільки оптимізація механізмів розподілу

коштів державного бюджету та прискорення переходу України до інноваційної моделі розвитку потребують впровадження в практику управлінської діяльності методів бібліометричного та наукометричного аналізу інформаційних потоків. На бізнес-ринку по-

© В.А. Вергунов, 2019

ступово зростає попит на наукові розробки, а вчені дедалі більшою мірою долучаються до процесів оновлення суспільства. Налагодження змістовного діалогу вчених із владними структурами та суспільством потребує створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу наукової діяльності. Така система має надати суспільству об'єктивну картину стану науки у відомчому, регіональному та галузевому аспектах і дані для оцінки ефективності діяльності вчених і наукових установ. Ця проблема активно обговорюється у пресі, на радіо й телебаченні, в інтернеті, є низка публікацій на цю тему.

Євроінтеграційні процеси безперечно спонукають усі складові держави адаптуватися до світосприйняття відповідних так званих правил гри на вся і все. Не випадково Міністерство освіти і науки України своїм наказом № 1008 від 17.09.2018 р. відповідно до п. 5 Порядку проведення державної атестації наукових установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 540, запроваджує державну атестацію наукових установ. Тим же затверджується її методика оцінювання, яка за сукупністю показників кваліфікує, враховуючи результати рейтингової (експертної) оцінки, за чотирма класифікаційними групами, діючої інституції. Чи готова до такої «системи координат» Національна академія аграрних наук України, на яку покладено чи не основний тягар наукового забезпечення формування основ продовольчої безпеки країни, а значить державності як такої?! Мало того, як показують реалії останніх років, Академія досить суттєво дотична й до формування бюджету країни, принаймні сплативши за минулий рік 1200 млн грн податків й отримавши від бюджету натомість 200 млн грн на утримання.

Незважаючи, що Науковий комітет Наукової ради України з питань розвитку науки і технологій за результатами звітів головних розпорядників бюджетних коштів про стан використання фінансових ресурсів на наукову і науково-технічну діяльність визначив три основні проблеми, які заважають українську академічну науку вважати європейською здається, що не так усе однозначно. І тут питання не в необхідності більш удосконаленої форми звітів наукових установ, ізолюваності науки і, тим більше, значної кількості розпорядників коштів на проведення досліджень (хоча вони і, особливо,

перша - має місце), а швидше в тому, що у молодій державі Україні ще не навчилися чітко визначати свої проблемні пріоритети стосовно функціонування галузевої науки. А спроби реформувати її за «кращими» підходами попередників як царської, так і радянської доби, а саме - шляхом недофінансування довели ситуацію в більшості до абсурду: хто винен? За народним висловом - виключно невістка! У таких обставинах побудувати критеріальність в оцінці діяльності наукових установ України, насамперед, за підходом розвинутих країн світу через наукометричні бази - Web of Science та Scopus видається не об'єктивним. Якщо для НАН України з її фундаментальними дослідженнями таке прийнятне, то для академій, що працюють переважно над створенням національного продукту, воно до кінця не об'єктивне, особливо стосовно гуманітарної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні за умов євроінтеграційних процесів в Україні усіх складових набуло гостроти питання оцінювання результативності наукової діяльності. В Україні методика оцінювання ефективності діяльності наукової установи визначається чинними нормативними актами: «Порядком проведення державної атестації наукових установ» [12], «Деякими питаннями державної атестації наукових установ» [3] і «Методикою оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи» [8]. У 1969 р. В. Налімовим і З. Мульченко було запропоновано термін «наукометрія» [9]. Суттєвий внесок у теоретичні й практичні напрацювання в галузі наукометрії здійснено українськими вченими. Особливе значення для їх розгортання мала опублікована в 1966 р. у Києві фундаментальна монографія фундатора ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України» Г. Доброва «Наука о науке. Введение в общее науковедение», яка фактично поклала початок цьому напрямку робіт. Монографія поглибила інтерес до наукознавчих досліджень узагалі і в подальшому була перекладена багатьма мовами світу [4].

Сучасні напрацювання у сфері методології оцінювання результативності науки в систематизованому вигляді викладені в Лейденському маніфесті *Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics*, прийнятому на

XIX Міжнародній конференції Context Counts: Pathways to Master Little Big and Date (3-5 вересня 2014 р., Лейден, Нідерланди) і опублікованому в журналі Nature у квітні 2015 р. [13]. Цьому питанню велику увагу приділяє кандидат технічних наук Л.І. Костенко (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАНУ) [6, 10] та важливе значення має авторська робота «Наукометрія академічної аграрної науки в українських реаліях» [1], в якій висвітлено загальний стан входження вітчизняної академічної аграрної науки до міжнародних наукометричних баз даних.

Мета статті - показати об'єктивну картину стану наукового потенціалу науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України (НААН), створених профілів учених-аграріїв НДУ мережі НААН у наукометричних базах даних, індекс науково-дослідних установ НААН та кількість створених їх ученими профілів у Google Scholar; цитованості науковців НААН у системі Google Scholar та періодичних видань, що публікуються установами НААН.

Методологія дослідження. Застосовано метод науково-математичного аналізу, за допомогою диференціювання та інтегрування, які ґрунтуються на операції граничного переходу, із залученням звітних матеріалів, постійного моніторингу показників діяльності вчених-аграріїв і наукових колективів Академії, а також періодичних видань мережі НААН в аналітично-інформаційних системах, зокрема Google Scholar.

Виклад основних результатів дослідження. Багатовекторність діяльності науково-дослідних установ НААН вимагає впровадження такої системи оцінки результативності їх роботи, яка б виявляла та зіставляла всі основні складові науково-дослідної діяльності: проведення наукових досліджень, підготовку фахівців вищої кваліфікації для потреб аграрної галузі, винахідницьку і патентно-ліцензійну роботу, міжнародне співробітництво, видавничу діяльність, представлення аграрних видань у міжнародних наукометричних базах тощо. Запровадження такої системи, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, слугує необхідним засобом для управління наукою й поліпшення її результативності. Основна мета оцінки - формування ефективної мережі наукових організацій, збільшення їх внеску в соціально-економічний розвиток країни, розвиток міжнародного співробітництва [7].

У розвинутих країнах світу для вимірювання ефективності наукової діяльності вчених використовують наукометричні показники: імпакт-фактор (ІФ), індекс цитування статей автора (ІЦ) та індекс Хірша (ІХ).

В Європейському Союзі індекс цитування визнаний одним з найефективніших показників світових систем наукової інформації. Структура індексу цитування дозволяє виконувати широкий спектр функцій, головними з яких є: інформаційний пошук для обслуговування індивідуальних дослідників і наукових організацій; використання зв'язків між публікаціями для виявлення структури областей знань, спостереження і прогнозування їх розвитку; оцінка якості публікацій та їх авторів науковим співтовариством.

На даний час для оцінювання науково-технологічного потенціалу науки найбільш відомі у світі інтегровані Інтернет-ресурси Web of Science (2002 р.), Scopus (2004 р.) і Google Scholar (2004 р.).

Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою на виконання постанови Президії НААН від 30 червня 2015 р. «Про організацію запровадження бібліометричних профілів вчених-аграріїв, наукових установ та періодичних видань НААН у системі «Бібліометрика української науки» проводилися дослідження, здійснювався методичний супровід та координація робіт із формування бібліометричних профілів учених-аграріїв, проводився постійний моніторинг показників діяльності вчених-аграріїв і наукових колективів Академії, а також періодичних видань мережі НААН в аналітично-інформаційній системі Google Scholar.

У рамках виконання досліджень проаналізована динаміка наукового потенціалу НААН за 1991-2018 рр. Загальна чисельність працюючих зменшилася у 7,2 раза, в наукових установах - у 3 рази (рис. 1).

Якщо у 1991 р. науковий потенціал Академії налічував 21,9 тис. осіб, то наразі він становить 7,3 тис. осіб, із них наукових працівників 3,7 тис. осіб.

Динаміка створених профілів учених-аграріїв НДУ мережі НААН у Google Scholar засвідчує, що станом на 1.03.2019 р. там представлено 1111 профілів (удвічі більше від 2015 р.), що становить 30% від усіх науковців (табл. 1). Із них 50 вчених мають найвищий індекс цитування 10 і більше, 66 - індекс від 7 до 9, тобто цитуються понад 7-9 разів.

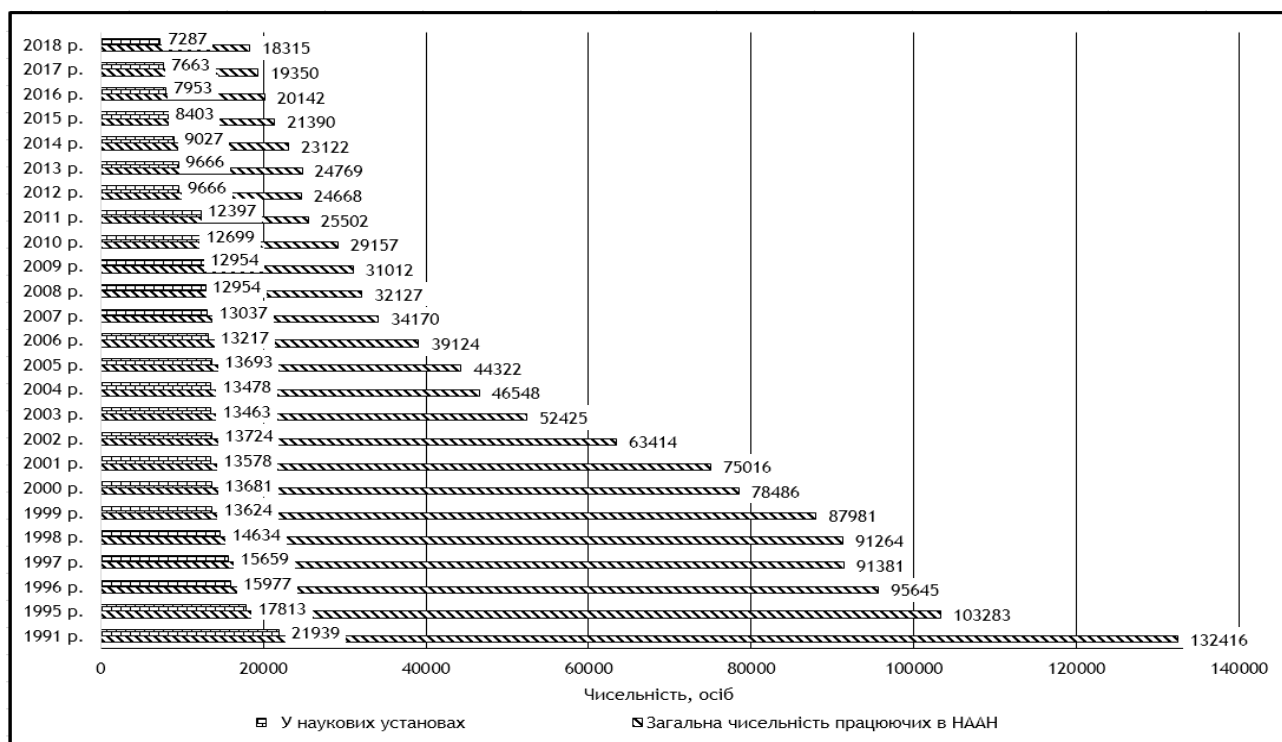

Рис. 1. Динаміка наукового потенціалу НААН, 1991-2018 рр.

Джерело: Розраховано за звітами НААН 1991-2018 рр.

1. Динаміка створених профілів учених-аграріїв НДУ мережі НААН в Google Scholar, 2015-2019 рр.

Рік	Кількість профілів у Google Scholar	h-індекс ≥ 10		h-індекс 7-9		h-індекс 4-6		h-індекс 1-3		h-індекс = 0	
		всього	%	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
2015	601	13	2,1	15	2,5	59	9,8	352	58,5	161	26,8
2016	826	16	1,9	26	1,8	99	12	479	58	206	25
2017	832	19	2,2	30	3,6	109	13,1	488	58,6	188	22,6
2018	1053	40	3,8	61	5,8	204	19,3	578	54,9	177	16,8
2019	1111	50	4,5	66	6	220	19,8	607	54,6	168	15,1

Джерело: Розраховано за системою Google Scholar на платформі «Бібліометрика української науки».

URL : <http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>.

Нижче показано індекс науково-дослідних установ НААН та кількість створених їх ученими профілів у Google Scholar станом на 1.03.2019 р. (рис. 2).

Крім цього, наведено цитованість науковців НААН у системі Google Scholar. Так, найцитованішим серед науковців є академік НААН Саблук Петро Трохимович (ННЦ «Інститут аграрної економіки») - 7285 цитувань.

У системі Scopus, найчастіше цитуються статті вчених: Стельмаха Адольфа Фомича (Селекційно-генетичний інститут) - кількість цитувань 194, Кушкевича Івана Васильовича (Інститут біології тварин) - 127, Янсе Лілії Амінівни (Президія НААН) - 100.

Найвищий індекс = 8 у системі Scopus має Кушкевич Іван Васильович (Інститут біології тварин).

Науково-дослідні установи НААН видають 61 друковане та електронне видання, 11 установ не мають власного видання, 23 НДУ створили власні профілі видань та мають h-індекс у системі Google Scholar (рис. 3). Із них 11 періодичних видань НААН мають h-індекс вище середнього, 11 - нижче середнього рівня по Україні. Разом із тим 38 видань науково-дослідних установ НААН взагалі не мають свого профілю в цій системі. З'ясовано, що в Google Scholar індексуються без профілів також журнали «Вісник аграрної науки» та «Agricultural Science and Practice».

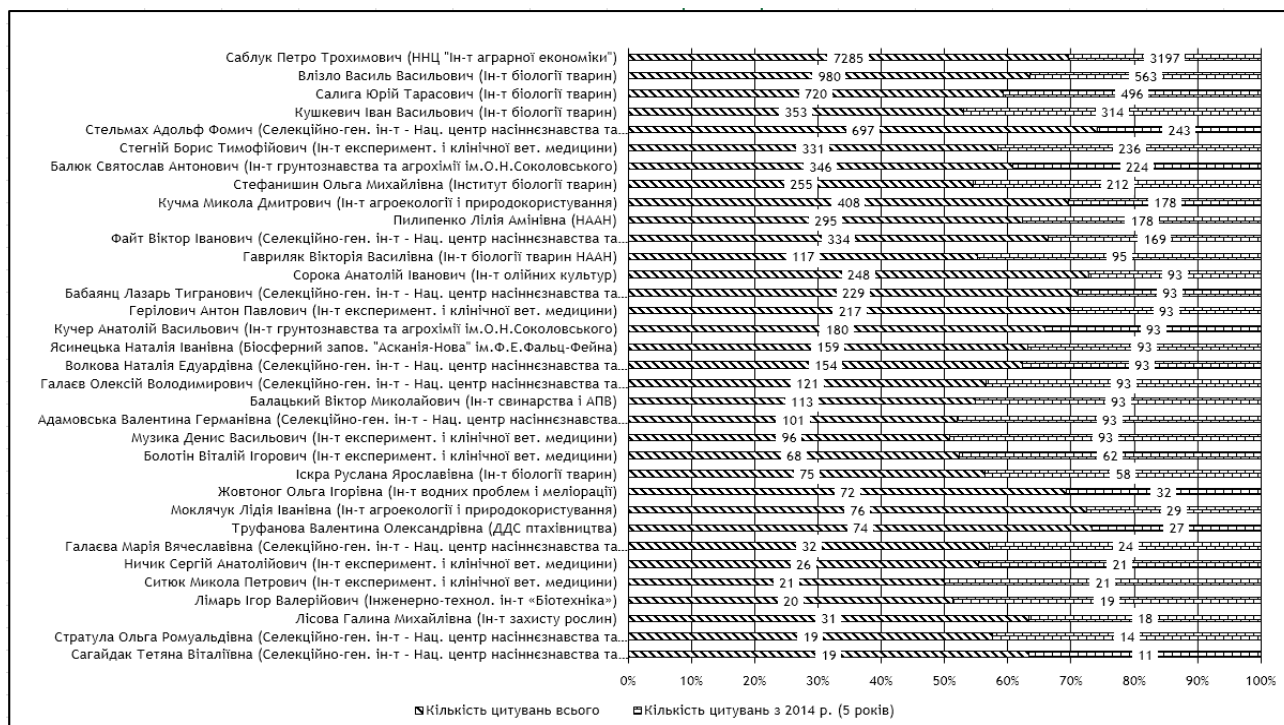

Рис. 2. Цитованість науковців НААН у Google Scholar

Джерело: Розраховано за бібліометричними портретами вчених у системі Google Scholar на платформі «Бібліометрика української науки». URL : <http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>.

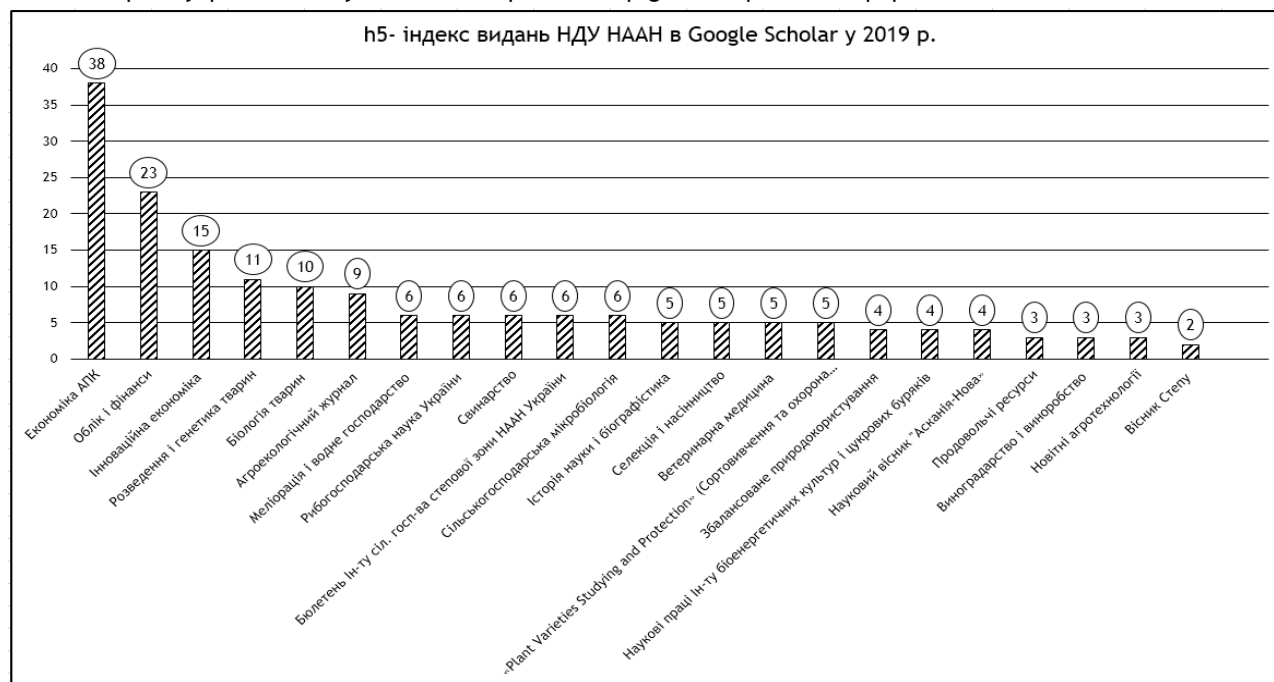

Рис. 3. Рейтинг наукових видань установ НААН (за h-індексом Google Scholar)

Джерело: Розраховано за бібліометричними профілями періодичних видань у системі Google Scholar на платформі «Бібліометрика української науки». URL : <http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>.

Найбільше видань представлено в наукометричних Google Scholar - 22 видання (лідерські позиції серед видань НААН стабільно посідає журнал «Економіка АПК», індекс цитування якого становить 38); в польській наукометричній базі Index Copernicus - 15 видань (найвищий індекс ци-

тування 370 у журналі «Облік і фінанси»), в Open Academic Journals Index - 4 видання. У Web of Science представлено журнал «Agricultural Science and Practice». Сільськогосподарська періодика у Scopus відсутня (табл. 2).

2. Представленість наукових видань системи НААН у міжнародних наукометричних базах

Показник	Бази						
	Google Scholar	Index Copernicus	РИНЦ	DOAJ	Open Academic Journals Index	EBSCOhost	Web of science
Кількість видань НДУ НААН	23	15	34	2	4	2	1

Джерело: Розраховано за бібліометричними профілями періодичних видань у міжнародних наукометричних системах.

Серед видань установ НААН найбільший індекс цитування ($h=38$) має Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК», який входить до 34 світових наукометричних і реферативних баз, Міжвідомчий тематичний науковий збірник «Селекція і насінництво» - до 14 баз, Міжнародний науково-виробничий журнал «Облік і фінанси» - до 11 баз, Науковий журнал «Рибогосподарська наука України» - до 9 баз, Науково-практичний журнал «Збалансоване природокористування» - до 8 баз, Науковий журнал «Біологія тварин» - до 7 баз, «Агроекологічний журнал» - до 5 баз, Електронне наукове фахове видання - міжвідомчий тематичний збірник «Історія науки і біографістика» - до 4 баз [5].

Із 51 науково-дослідної установи НААН у системі Google Академія профілі створили 47 установ. Не мають власного профілю: Волинська державна сільськогосподарська

дослідна станція Інституту картоплярства, Державне підприємство «Науково-технічний центр сертифікації «АгроСЕПРО», ТОВ «Інститут інноваційної біоекономіки», Інститут сільського господарства Північного Сходу, Одеська державна сільськогосподарська дослідна станція та Інститут картоплярства.

Найбільшим індексом цитування в системі Google Scholar виокремлюється ННЦ «Інститут аграрної економіки» - 40, а також Інститут розведення і генетики тварин ім. М. В. Зубця - 31, Інститут біології тварин НААН - 27, Президія НААН - 21, Інститут кормів та сільського господарства Поділля - 18. Загалом, структура цитованості вищезазначених наукових установ наступна: 20 установ мають h -індекс ≥ 10 ; 21 установа h -індекс $=1-9$ і 6 установ h -індекс $=0$.

Нижче наведено перелік 15 наукових установ НААН, вчені яких індексуються в системах Google Scholar та Scopus (рис. 4).

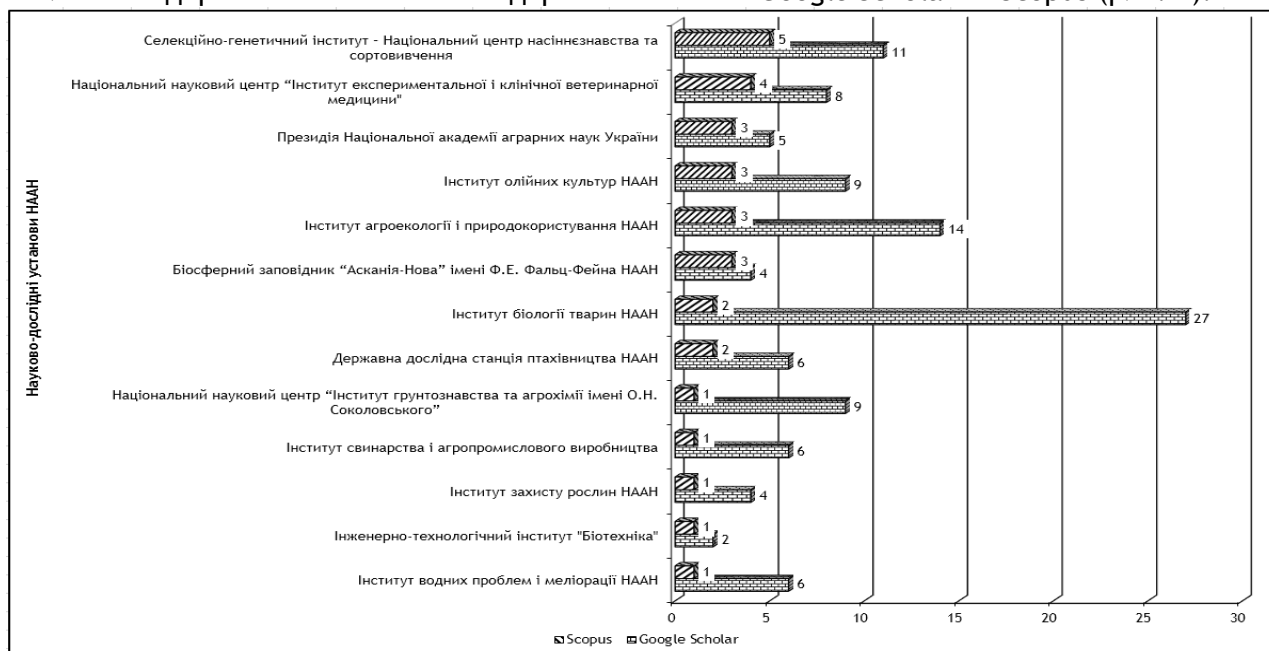

Рис. 4. h -індекс та перелік установ мережі НААН, вчені яких індексуються в Scopus та Google Scholar

Джерело: Розраховано за бібліометричними профілями науково-дослідних установ системи НААН у системі Google Scholar на платформі «Бібліометрика української науки». URL : <http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php>.

Звідси можна стверджувати, що аграрна наука України ще має достатній науково-технологічний потенціал, який забезпечують йому кваліфіковані наукові кадри, високий рівень наукових досліджень, про що свідчать репрезентативні показники у міжнародних наукометричних базах. У результаті їх моніторингу в міжнародних аналітичних базах даних (Google Scholar, Scopus, Web of Science):

1. Визначені індекси цитування вчених-аграріїв НААН (індекси Гірша) та показники кількості публікацій науковців і посилань на них; рейтинги установ системи НААН та статуси періодичних видань НААН за h-5 індексом і видання яких індексуються в українських та зарубіжних базах даних.

2. Створена сторінка «Бібліометрика української науки» на сайті ННСГБ НААН.

3. На сайті ННСГБ НААН (dns.gb.com.ua) у розділі «Наукова діяльність» створена інформаційна сторінка «Наукометрія», яка ознайомлює вчених-аграріїв, наукових установ та редакцій видавництв НДУ НААН з відомостями про світові наукометричні бази даних та надає швидкий доступ до цих баз.

4. Підготовлені й видані методичні рекомендації «Міжнародний репозитарій публікацій в галузі економіки й суміжних дисциплін».

5. Підготовлені аналітичні записки щодо стану створення бібліометричних профілів учених-аграріїв, наукових колективів, періодичних видань у системі Google Scholar.

6. Видано монографію «Науково-технологічний потенціал аграрної науки в рамках стратегії інноваційного розвитку АПК України в умовах євроінтеграції» [2].

7. Удосконалено методику комплексної оцінки науково-технологічного потенціалу установ НААН, яка ґрунтується на поєднанні експертної та наукометричної оцінок.

Досліджуючи цю тему, було узагальнено міжнародний досвід оцінювання наукових організацій інституцією OECD (Organization for economic co-operation and development) - Організацією економічного співробітництва та розвитку, до складу якої входить 36 країн Європи, Азії, Америки, Африки, у тому числі США, Великобританія, Канада, Нідерланди, Туреччина та ін. (табл. 3). Нею виділено кілька різних систем оцінки наукових організацій.

3. Міжнародні системи оцінювання наукових організацій

Країна	Система оцінювання та її суть	Контролюючий орган	Термін проведення оцінювання	Критерії оцінювання
Великобританія	Британська дослідницька система досконалості (система оцінки з наслідками фінансування)	Рада з фінансування вищої освіти (HEFCE), яка звітує перед Міністерством бізнесу, інновацій та навичок	Раз у 6 років	Сутність дослідження, досягнутий результат, його вплив на суспільний розвиток
Нідерланди	Національна дослідницька організація оцінки Нідерландів (визначає соціальну значимість наукових досліджень)	Асоціація університетів Нідерландів (VSNU) разом з Королівською Нідерландською академією наук і мистецтв (KNAW) використовують Стандартний протокол оцінки (2009) і Нідерландська організація наукових досліджень (NWO)	Раз у 6 років	Ex-post оцінка досліджень, самооцінка та інтерв'ю з науковцями, наукові дослідження повинні відповідати необхідним стандартам і зовнішнім зобов'язанням з підзвітності
США	Правові механізми оцінки дослідницьких організацій США базуються на основі дії Закону про ефективність та результати (GPRA) (орієнтовані на ефективність та результати досліджень)	Федеральні агентства США, Федеральна резервна система США, NSF і NIH (американські агенції з фундаментальних досліджень)	Раз у 5 років	Академічна якість та передбачувані вигоди, жорстка індивідуальна оцінка НДУ (виграш гранту та профіль публікацій). Розподіл ресурсів США здійснюють за допомогою проектного та індивідуального відбору

Джерело: Аналізовані міжнародні системи оцінювання.

Наприклад, *Британська дослідницька система досконалості* - давно створена національна дослідницька система оцінки з наслідками фінансування.

Національна дослідницька організація оцінки Нідерландів представлена в гнучкому протоколі «Оцінка досліджень у контексті», що визначає *соціальну значимість наукових досліджень* організацій Нідерландів. Інститути вищої освіти та наукові інститути в Нідерландах повинні показати, що дослідження, які вони здійснюють, відповідають необхідним стандартам і зовнішнім зобов'язанням з підзвітності.

Правові механізми оцінки дослідницьких організацій США діють на основі Закону про ефективність та результати. Дослідники в університетах (які фінансуються через федеральні відомства) повинні продемонструвати продуктивність і результати. Більшість ресурсів на дослідження Сполучені Штати розподіляють за допомогою проектного відбору.

Науковцями бібліотеки проаналізовані також методології оцінювання результативності науки в різних країнах світу: Франції, Італії, Великобританії, Швеції, Німеччині.

Оцінювання науково-технологічного потенціалу науки набуває все більшої значимості також і в країнах пострадянського простору. Наприклад, у Російській Федера-

ції типова методика оцінки результативності діяльності наукових організацій передбачає аналіз і зіставлення базових 44 показників, Республіці Білорусь - 90 показників, а Республіці Казахстан - 85 показників. В Україні використовується методика Міністерства освіти і науки, яка враховує 42 показники. Інститутом досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України розроблена «Методика оцінювання наукових установ НАН України» за 57 показниками.

Ефективні напрацювання у сфері оцінювання наукової діяльності викладені в «*Лейденському маніфесті для наукометрії*», прийнятому на XIX Міжнародній конференції в 2014 р. (Нідерланди), і чітко окреслені 10 принципами [11]. Розуміючи, що розвиток аграрної наукової сфери України потребує сучасної нормативної бази оцінювання її результативності на засадах Лейденського маніфесту ННСГБ НААН розроблена *власна методика оцінювання діяльності НДУ НААН за 41 показником* (рис. 5). Вона базується на застосуванні функції бажаності Харрінгтона, з урахуванням чотирьох складових НТП (кадрового, видавничо-інформаційного, організаційного та фінансового потенціалів) і наукометричних показників наукового потенціалу аграрної науки (індексу Хірша (за Google Scholar)).

Рис. 5. Підхід ННСГБ НААН до оцінки результативності науково-технологічного потенціалу НДУ НААН за міжнародною схемою

Джерело: [1].

Враховуючи, що науково-технологічний потенціал наукової установи включає чотири складові (кадрову, видавничо-інформаційну, організаційну та фінансову) і є величиною безрозмірною, то для його характеристики

доцільно використовувати інтегральні показники за кожним блоком окремо.

Для проведення оцінки були вибрані три типові установи НААН різного рівня організації (табл. 4).

4. Визначення рівня науково-технологічного потенціалу результативності НДУ НААН

Показники оцінювання	Установа А	Установа Б	Установа С
Кадровий потенціал	1,76	1,66	1
Видавничо-інформаційний потенціал	1,27	1,72	1,44
Організаційний потенціал	1,39	1,21	0,96
Фінансовий потенціал	2	1,83	2,33
Інтегральний показник науково-технологічного потенціалу НДУ НААН (Сума показників НТП всіх блоків разом)	6,46	6,57	5,73
Рівень науково-технологічного потенціалу НДУ НААН	високий	високий	середній

Джерело: Розраховано за методикою, підготовленою ННСГБ НААН.

За результатами оцінювання рівень науково-технологічного потенціалу результативності НДУ НААН за запропонованою методикою в аналізованих установах НААН є високим та середнім, що свідчить про успішне виконання запланованих завдань та гідну представленість цих наукових організацій в міжнародному науково-освітньому співтоваристві.

Згадана методика пропонується для застосування при підготовці до проведення атестації науково-дослідних установ системи НААН. Результати інтегральної оцінки можна враховувати при прийнятті рішень щодо оптимізації чи реорганізації, визначення та розподілу фінансування наукових установ системи НААН.

Застосування цього підходу науково-дослідними установами НААН забезпечить:

1) отримання об'єктивної їх оцінки зі встановленням тенденцій розвитку;

2) визначення напрямів підвищення ефективності роботи у фінансовому, кадровому,

видавничо-інформаційному й організаційному аспектах;

3) виявлення чинників, резервів і напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму використання складових науково-технологічного потенціалу в аграрній науці.

Висновки. Зважаючи на наведене вище, стає зрозуміло, що Україні державницько необхідна інтегрована інформаційна система, в якій будуть представлені наукові установи, їхні структурні підрозділи та співробітники, напрацювання, міжнародне визнання. Вона має стати джерельною базою для експертного оцінювання науки. Постійний наукометричний моніторинг результатів діяльності українських учених-аграріїв у світових наукометричних базах даних сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності та позиціонуванню аграрної науки в міжнародному науково-освітньому просторі.

Список бібліографічних посилань

1. Вергунов В. Наукометрія академічної аграрної науки в українських реаліях / НААН, ННСГБ; Київ, 2019. 32 с.
2. Вергунов В. А., Коломієць Н. Д. Науково-технологічний потенціал аграрної науки в рамках стратегії інноваційного розвитку АПК України в умовах євроінтеграції: монографія / ННСГБ НААН. Київ, 2018. 129 с.
3. Деякі питання державної атестації наукових установ : Наказ Міністерства освіти і науки України № 1008 від 17.09.2018, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2018 р. за № 1504/32956. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18#n19>. - Назва з екрана.
4. Добров Г. М. Наука о науке. Введение в общее науковедение : монография. Київ : Наук. думка, 1989. 301 с.

References

1. Verhunov, V. (2019). *Naukometriia akademichnoi ahrarnoi nauky v ukrainskykh realiakh [Knowledge of academic agrarian science in Ukrainian realities]*. Kyiv: NAAN, NNSHB [In Ukrainian].
2. Verhunov, V.A. & Kolomiets, N.D. (2018). *Naukovo-tehnologichnyi potentsial ahrarnoi sfery v ramkakh stratehii innovatsiinoho rozvytku APK Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Scientific and technological potential of the agrarian sphere within the framework of the strategy of innovative development of the agroindustrial complex of Ukraine in conditions of the European integration]*. Kyiv: NNSHB NAAN [In Ukrainian].
3. Deiaki pytannia derzhavnoi atestatsii naukovykh ustanov: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1008 vid 17.09.2018 [Some issues of state attestation of scientific institutions: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 17.09.2018, No. 1008]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18#n19> [In Ukrainian].

5. Коломієць Н. Д. Оцінка науково-технологічного потенціалу вітчизняної аграрної науки: проблемний аспект. *Бюлетень Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН / ННСГБ НААН*; редкол: В. А. Вергунов (голов. ред.), Л. М. Татарчук, Г. С. Щиголь (відп. сек.) та ін. 2018. Вип. 1. С. 131-136.

6. Костенко Л., Симоненко Т. Наукометрія: від нумерології до Лейденського маніфесту. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 43. С. 285-295. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2016_43_20.

7. Лютик Т. В. Науково-технологічний потенціал Національної академії аграрних наук: методичні та методологічні аспекти / ННСГБ НААН; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ : ФОП Корзун Д. Ю, 2014. 112 с.

8. Методика оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи : Наказ Міністерства освіти і науки України 17 вересня 2018 року № 1008, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2018 р. за № 1504/32956. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18#n19>.

9. Налимов В. В., Мульченко З. М. Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса : монография. Москва : Наука, 1969. 192 с.

10. Наукометрія: методологія та інструментарій / Л. Костенко [та ін.]. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 9. С. 25-29.

11. Основні положення Лейденського маніфесту. *Вісник НАН України*. 2016. № 3. С. 11.

12. Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ : Постанова КМУ від 19 липня 2017 р. № 540 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ від 18.04.2018 № 288. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF?lang=en>.

13. Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., Rijcke, S. de, Rafols, I. Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics (2016, 12.05). URL : <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leiden-manifesto-for-research-metrics-1.17351/>.

4. Dobrov, H.M. (1989). *Nauka o nauke. Vvedenye v obshchee naukovedenye: monohrafiya* [Science on science. Introduction to general scientology: monograph]. Nauk. Dumka [In Russian].

5. Kolomiiets, N.D. (2018). Otsinka naukovo-tekhnologichnogo potentsialu vitchyznianoї ahrarnoi nauky: problemnyi aspekt [Estimation of scientific and technological potential of domestic agrarian science: problem aspect]. *Biuleten Natsionalnoi naukovoї silskohospodarskoi biblioteki NAAN*, 1, pp. 131-136 [In Ukrainian].

6. Kostenko, L. & Symonenko, T. (2016). Naukometriia: vid numerolohii do Leidenskoho manifestu [Scientometrics: from numerology to the Leiden Manifesto]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 43, pp. 285-295. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prnbuimviv_2016_43_20 [In Ukrainian].

7. Liutyk, T.V. (2014). *Naukovo-tekhnologichniy potentsial Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk: metodychni ta metodologichni aspekty* [Scientific and technological potential of the National Academy of Agrarian Sciences: methodical and methodological aspects]. V.A. Verhunov (Ed.). Kyiv: FOP Korzun D.Yu. [In Ukrainian].

8. Metodyka otsiniuvannya efektyvnosti naukovoї, naukovo-tekhnichnoi ta innovatsiinoї diialnosti naukovoї ustanovy: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 17 veresnia 2018 roku № 1008 [Methodology for evaluating effectiveness of scientific, technical and innovative activities of a scientific institution: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 17.09.2018, No. 1008]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18#n19> [In Ukrainian].

9. Nalymov, V.V. & Mulchenko, Z.M. (1969). *Naukometriya. Yzuchenye razvytiya nauky kak ynforyatsyonnoho protsessa: monohrafiya* [Scientometrics. Study of the development of science as an information process: monograph]. Moscow: Nauka [In Russian].

10. Kostenko, L., et al. (2015). Naukometriia: metodolohiia ta instrumentarii [Scientometrics: methodology and tools]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 9, pp. 25-29 [In Ukrainian].

11. Osnovni polozhennia Leidenskoho manifestu [The main provisions of the Leiden Manifesto]. (2016). *Visnyk NAN Ukrainy*, 3, p. 11 [In Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia derzhavnoi atestatsii naukovykh ustanov: Postanova KM vid 19 lypnia 2017 r. № 540 [On approval of a procedure for conducting state certification of scientific institutions: Decree of CMU dated 19.07.2017, No. 540]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF?lang=en> [In Ukrainian].

13. Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., Rijcke, S.de, & Rafols, I. (2016). *Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics*. Retrieved from: <http://www.nature.com/news/bibliometrics-the-leiden-manifesto-for-research-metrics-1.17351> [In English].

Verhunov V.A. Implementation of a science-based system for assessing the scientific and technological potential of NAAS' research institutions in context of the European integration

The purpose of the article is to show an objective picture of the state of scientific potential of scientific research institutions of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (NAAS) based on information on: number of created profiles of scientists-agrarians of the scientific research institutions (SRI) network in the science-research databases, index of SRI of NAAS, number of profiles created by their scientists in the Google Scholar, number of cited scientists of NAAS in the Google Scholar system and periodicals published by the NAAS institutions.

Research methods. The method of scientific and mathematical analysis, with help of differentiation and integration operations, which are based on operations of the boundary transition, with the use of reporting materials, continuous monitoring of performance of scientists, agrarians and scientific collectives of NAAS, as well as periodicals of the NAAS network in analytical and information systems, in particular Google Scholar.

Research results. The dynamics of staffing, publishing-informational, and organizational components of scientific and technological potential of NAAS as a whole and its networks for the period 1991-2018 were analyzed and presented. There were shown created profiles of scientists-agrarians of the SRI network of NAAS in Google Scholar, an index of scientific research institutions of NAAS, a number of profiles created by their scientists in Google Scholar, and a number of cited scientists of NAAS in the Google Scholar system. An illustrated number of periodicals of the SRI network of NAAS, their representation on science-computer platforms and their index of citation were represented. International experience of evaluating scientific organizations and their methodology for assessing scientific and technological potential was summarized. Methodology for evaluating effectiveness of the scientific and technological potential of NAAS, developed by the staff of the National Scientific Agricultural Library of NAAS was presented.

Elements of scientific novelty. For the first time, through the nanometric system, existing methods for evaluating results of scientific activity were adapted to the Ukrainian academic science, which were conventionally divided into two groups: qualitative and quantitative. Analysis of international experience in evaluation of scientific organizations was made, and there were analysed

methodologies for evaluating an impact of science in different countries of the world, namely France, Italy, Great Britain, Sweden, Germany.

Objective picture of the state of scientific and technological potential of agrarian science and education in conditions of the European integration was presented, and the self-developed method of integrated assessment of scientific and technological potential of SRI of NAAS was proposed. It is based on a combination of expert and scientometric assessments in accordance with principles of the Leiden Manifesto, taking into account functioning specifics of agrarian institutions, which is more objective compared to the current state based on evaluating research organizations of the NAAS system.

Practical significance. Representation of the national agrarian science in the international scientific information environment, dissemination of the best achievements of the Ukrainian agrarian science will help increase its competitiveness and degree of integration in a system of communication and social innovations, as well as provide rating of institutions in the science-information informational international space that are determined by the urgent needs of Ukraine's development and its European integration. Tabl.: 4. Figs.: 5. Refs.: 13.

Keywords: scientometrics; databases; index; citation; scientific potential; methods; methodology; assessment international experience.

Verhunov Viktor Anatoliiovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Agricultural Library of NAAS (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: dnsqb_uan@ukr.net

Вергунов В.А. Введение наукометрической системы оценки научно-технологического потенциала научно-исследовательских учреждений НААН в условиях евроинтеграции

Цель статьи - показать объективную картину состояния научного потенциала научно-исследовательских учреждений Национальной академии аграрных наук Украины (НААН), созданных профилей ученых-аграриев НДУ сети НААН в наукометрических базах данных, индекс научно-исследовательских учреждений НААН и количество созданных их учеными профилей в Google Scholar; цитируемости ученых НААН в системе Google Scholar и периодических изданий, выпускаемых учреждениями НААН.

Методика исследования. Использован метод научно-математического анализа, с помощью дифференцирования и интегрирования, основанные на операции предельного перехода, с привлечением отчетных материалов, постоянного мониторинга показателей деятельности ученых-аграриев и научных коллективов Академии, а также периодических изданий сети НААН в аналитически-информационных системах, в частности Google Scholar.

Результаты исследования. Проанализированы и представлены в динамике кадровая, издательско-информационная и организационная составляющие научно-технологического потенциала Национальной академии аграрных наук Украины в целом и ее сети с 1991-2018 гг.; созданных профилей ученых-аграриев НДУ сети НААН в Google Scholar; показан индекс научно-исследовательских учреждений НААН и количество созданных их учеными профилей в Google Scholar по состоянию на 1 марта 2019 г.; цитируемость ученых НААН в системе Google Scholar. Проиллюстрировано количество периодических изданий НДУ сети НААН, их представленность на наукометрических платформах и их индекс цитирования. Обобщен международный опыт оценивания научных организаций и их методологии оценки научно-технологического потенциала. Представлена собственная методика оценки результативности научно-технологического потенциала НААН, разработанная сотрудниками ННСБ НААН.

Элементы научной новизны. Впервые посредством наукометрических систем рассмотрены существующие методы оценки результатов научной деятельности применительно к украинской академической науке, которые условно разделены на две группы: качественные и количественные. Осуществлен анализ международного опыта по оценке научных организаций, проанализированы методологии оценки результативности науки в различных странах мира: Франции, Италии, Великобритании, Швеции, Германии.

Представлена объективная картина состояния научно-технологического потенциала аграрной науки и образования в условиях евроинтеграции и предложена собственно разработанная методика комплексной оценки научно-технологического потенциала НДУ НААН, которая основывается на сочетании экспертной и наукометрической оценок в соответствии с принципами Лейденского манифеста с учетом специфики функционирования аграрных учреждений, что является более объективной, по сравнению с действующей государственной, при оценке исследовательских организаций системы НААН.

Практическая значимость. Представленность отечественной аграрной науки в международной научно-информационной среде, распространение лучших достижений украинской аграрной науки будет способствовать повышению ее конкурентоспособности и степени интеграции в системе коммуникационно-социальных инноваций и обеспечения рейтинга учреждений в наукометрическими информационном международном пространстве, что обусловлены насущными потребностями развития Украины и ее европейской интеграции. Табл.: 4. Илл.: 5. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: наукометрия; базы данных; индекс; цитирования; научный потенциал; методы; методики; оценка; международный опыт.

Вергунов Виктор Анатольевич - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, директор Национальной научной сельскохозяйственной библиотеки НААН (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: dnsqb_uan@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019 р.

Фахове рецензування: 05.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Вергунов В. А. Запровадження наукометричної системи оцінки науково-технологічного потенціалу науково-дослідних установ НААН в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 39 – 49.

*

О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор
В.В. МАКОГОН, С.В. БРІК, кандидати економічних наук

Максимальна урожайність або прибутковість: пріоритети вибору в умовах інноваційного розвитку

Мета статті - дослідити вплив інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах на формування фінансових результатів від виробництва і продажу основних видів продукції.

Методика дослідження. Спираючись на діалектичний метод пізнання, використано монографічний метод (у процесі аналізу підходів до впровадження інновацій), емпіричний (під час оцінки розвитку вітчизняної зернової та олійної галузей), графічний (для відображення тенденцій ефективності виробництва зерна пшениці), кореляційно-регресійного аналізу (щодо встановлення залежностей між результативними і витратними показниками виробництва зерна пшениці та визначення оптимального рівня витрат), групувань (стосовно оцінки управлінських пріоритетів при плануванні інтенсивності зернового виробництва), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Запровадження інновацій в аграрне виробництво сприяло підвищенню валових зборів, але супроводжувалося втратою 13-18 % потенційного прибутку. Це вимагає проведення аналізу фінансової результативності впроваджуваних інноваційних технологій. При цьому важлива як технологічна оцінка окупності витрат приростом урожаю, так й економічна з погляду зростання маржі від застосування кожної технологічної новації.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні підходи до визначення оптимального рівня інтенсивного виробництва, зокрема доведено необхідність врахування критерію максимізації прибутку при обґрунтуванні впровадження технологічних інновацій при виробництві сільськогосподарської продукції.

Практична значущість. Поряд із позитивними результатами впровадження інновацій в аграрній сфері останнє призводить до недоотримання потенційного прибутку, що актуалізує необхідність оцінки фінансової результативності впроваджуваних технологій. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: інноваційний розвиток; витрати; оптимум витрат; урожайність; прибуток; інтенсивність виробництва.

Олійник Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (Харківський р-н, п/в «Докучаєвське-2»)

E-mail: oliynik6060@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8783-6868>

Макогон Віталій Вікторович - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (Харківський р-н, п/в «Докучаєвське-2»)

E-mail: witmak.ua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5967-1760>

Брік Світлана Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків, вул. Кирпичова, 2)

E-mail: svetsvb@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5411-4885>

Постановка проблеми. Вимогою сьогодення стало формування інноваційної парадигми розвитку світової агросфери, зумовленої зростанням населення планети, кількість якого до 2030 р. досягне 8,6 млрд осіб, до 2050 р. - 9,8 млрд, до 2100 р. - 11,2 млрд [20]. Оскільки розширення площі посівів у світовому масштабі можливе лише на кілька відсотків, єдиним шляхом розвитку залишається підвищення продуктивності

виробництва за рахунок ширшого впровадження інновацій. Нині набули поширення генна модифікація, маркерна селекція, генерування нових сортів культур, розробка біопестицидів, біодобрив тощо. У вітчизняному сільгоспвиробництві дедалі ширше застосовуються ґрунтозахисні системи обробітку, нові сорти насіння, переважно іноземної селекції, органічне землеробство, технології *No-till* тощо [10].

Це спричиняє певні загрози і виклики. Зокрема, в Україні сформувалась олігополістична структура ринку насіння, представлена кіль-

кома відомими брендами (*Syngenta, Bayer, BASF, DuPont* тощо). Вітчизняні виробники відчутно залежать від імпорту мінеральних добрив. Загалом щорічно імпортується 10-12 % від обсягу споживання аміачної селітри, понад 35 % карбаміду, більше ніж 65 % сульфату амонію. Засоби захисту рослин фактично повністю імпортного походження, при цьому понад 50 % ринку належить *Syngenta, Bayer, BASF* [3].

Водночас монополізація ринку зумовлює диктат від національних представників іноземних компаній-виробників, що «підігриває» динаміку цін на засоби виробництва. Концепцією роботи представників таких компаній слугує «єдине вікно», коли разом із насінням та добривами виробник купує й допоміжні послуги, які дозволяють повніше реалізувати генетичний потенціал нових гібридів насіння. Це сприяє одночасному зростанню продуктивності й інтенсивності аграрного виробництва. разом із тим волатильність цін на агропродовольчому ринку викликає суттєві відхилення досягнутого рівня інтенсивності від маржинального оптимуму. Наслідком цього стає концентрація значної частини сільськогосподарської доданої вартості у сфері виробництва засобів і предметів праці. Отже, існує необхідність ретельного дослідження впливу інноваційних процесів у аграрній сфері на формування фінансових результатів від виробництва і продажу основних видів сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження міжнародного трансферу інновацій закладено у працях Й. Шумпетера, Дж. Данінга, Р. Лукаса. Проблематику впровадження інновацій та їх вплив на економічний розвиток висвітлено в роботах В. Гейця [3], Н. Мешко [11], А. Румянцева [12], В. Сизоненка [7] та ін. Питання формування та управління витратами підприємств, а також визначення їх оптимального рівня досліджено у працях закордонних дослідників: Р. Купера [14], Р. Каплана [15], Е. Махера, М. Дікіна [16], Д. Ріле [17] і Ф. Шерера [18], Дж. Шанка, В. Говинда-раджана [19] та ін. Водночас значну увагу оптимізації витрат вітчизняних сільськогосподарських підприємств приділено науковцями, серед яких: О.М. Вишневська [2], В.П. Клочан [5], Т.С. Муляр [6] та ін. Поряд із цим потребують систематизації дослідження, де наве-

дено оцінку ефективності впровадження аграрних інновацій з погляду їх сприяння зростанню не лише технологічної, а й економічної ефективності виробництва.

Мета статті - дослідити вплив інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах на формування фінансових результатів від виробництва і продажу основних видів продукції

Методологія дослідження. Спираючись на діалектичний метод пізнання, використані монографічний метод (у процесі аналізу підходів до застосування інновацій), емпіричний (під час оцінки розвитку вітчизняної зернової і олійної галузей), графічний (для відображення тенденцій ефективності виробництва зерна пшениці), кореляційно-регресійного аналізу (щодо встановлення залежностей між результативними і витратними показниками виробництва зерна пшениці та визначення оптимального рівня витрат), групувань (стосовно оцінки управлінських пріоритетів при плануванні інтенсивності зернового виробництва), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Усупереч поширеним стереотипам сучасна світова аграрна галузь являє собою, ймовірно, одну з найбільш технологічних сфер суспільного виробництва. Досягнення останніх років у біології й генетиці, інформаційних технологіях, хімії, ґрунтознавстві та інших областях стрімко модернізують ландшафт галузі. Велика окупність інвестицій у високі аграрні технології зумовила приріст їх обсягів у світі протягом 2012-2018 рр. у 20 разів. Якщо на початку цього періоду він не перевищував 0,5 млрд \$, то на його кінець досягнув показника 10 млрд \$. При цьому протягом 2018 р. через 209 угод у сферу агротехнологій було інвестовано 1,6 млрд \$, що становило 143 % від рівня попереднього року [13].

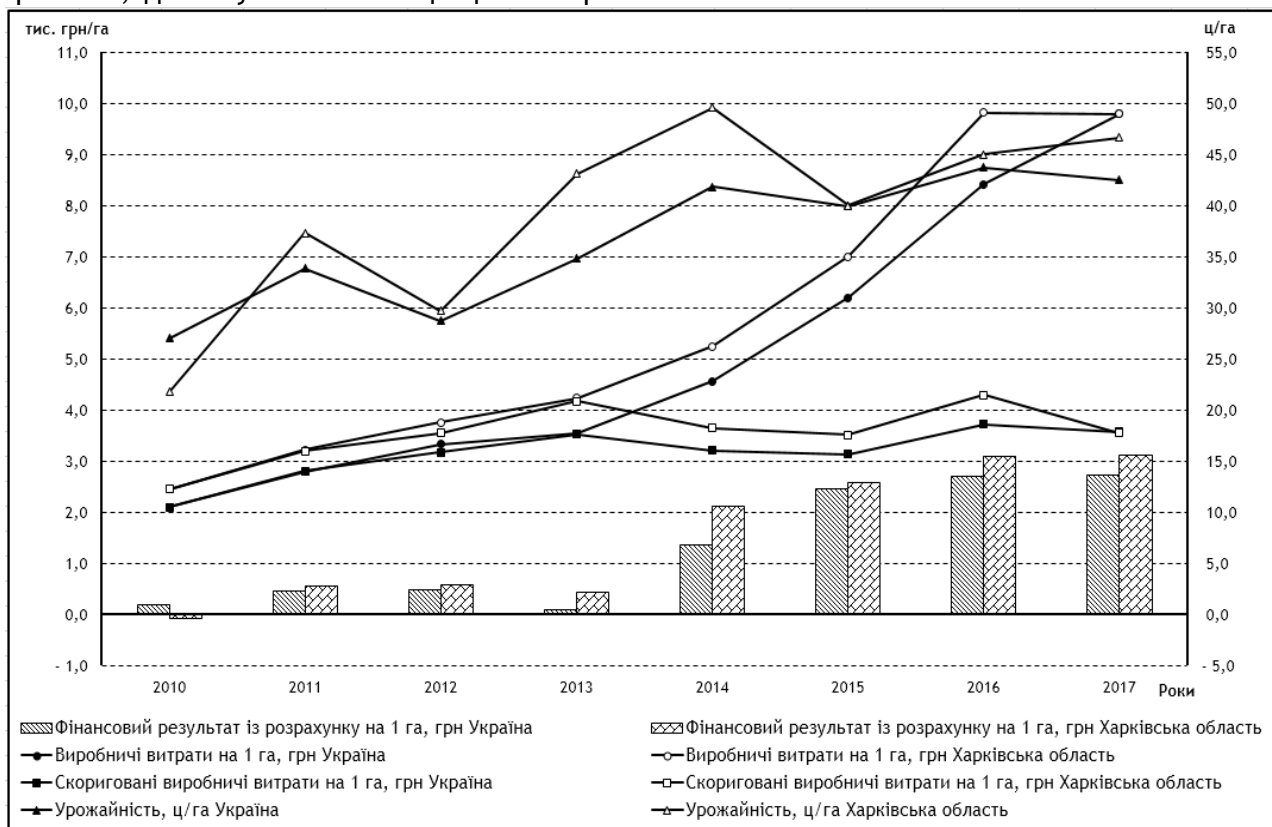
Вітчизняна аграрна галузь також не залишається осторонь цього процесу. Проте через низьку купівельну спроможність значної частки населення пріоритетними об'єктами інвестування в українське сільське господарство виступають виробництво зернових і насіння соняшнику - два найприбутковіші види продукції, основа формування експортного потенціалу галузі. Аналіз тенденцій їх функціонування свідчить про швидке нарощування обсягів виробництва

цих видів продукції. Зокрема, після скорочення валових зборів зернових у 1990-2000 рр. від 51,0 до 24,5 млн т, у 2000-2018 рр. він зріс до 70,1 млн т. Основним чинником росту виробництва зернових стало підвищення врожайності від 19,4 ц/га у 2000 р. до 47,4 ц/га у 2018 р. Водночас посівні площі зернових за 2000-2018 рр. характеризувалися незначним коливанням - від 13,6 млн га у 2000 р. до 14,7 у 2018 р.

З іншого боку, виробництво насіння сояшнику у 1990-2018 рр. неперервно зростало. Якщо у 1990 р. його валове виробництво становило 2,6 млн т, то у 2018 р. досягло 14,2 млн т. При цьому протягом більше ніж 20 років (1990-2010 рр.) нарощування обсягів виробництва відбувалося лише на екстенсивній основі, за досить низької продуктивності використання сільськогосподарських угідь, які відводилися під сояшник. Зокрема, якщо у 1990 р. площі під цією культурою становили 1,6 млн га, то у 2018 р. вони збільшилися у 3,8 раза. Водночас середня врожайність сояшнику в 1990-2009 рр. не перевищувала 13,0 ц/га, хоча надалі, у 2010-2015 рр., вона почала стрімко зростати, досягнувши на кінець цього пері-

оду 21,6 ц/га, що стало результатом поступового поширення нових технологічних рішень у виробництві культури. Також слід відзначити подібність тенденцій розвитку обох галузей у 2015-2018 рр. Наприклад, після деякого зменшення обсягів виробництва зернових і насіння сояшнику в 2017 р. порівняно з попереднім роком у 2018 р. вони відновилися на рівні 2016 р. Передумовою цього стало коливання врожайності згаданих культур, зокрема її незначне зниження стосовно попереднього року в 2017-му і підвищення в 2018 р.

Останнє відбувалося на фоні зростання, майже у геометричній прогресії, питомих витрат на виробництво зерна пшениці в сільськогосподарських підприємствах України у 2014-2017 рр. (рис.). Якщо у 2007-2013 рр. вони щорічно зростали на 421,2 грн, то у 2014-2017 рр. цей показник досягнув 1 791,5 грн. Однак суттєвого приросту врожайності пшениці на цьому фоні не спостерігали. Водночас за аналогічної динаміки витрат сільськогосподарських підприємств Харківської області урожайність пшениці у них поступово знижувалася.

Динаміка показників інтенсивності, технологічної та економічної ефективності виробництва зерна пшениці сільськогосподарськими підприємствами України і Харківської області, 2010-2017 рр.

Джерело: Розраховано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Значною мірою динаміка витрат виявилася наслідком дії інфляції, що зумовило необхідність елімінування її впливу. Для цього показники питомих витрат на виробництво зерна пшениці в сільськогосподарських підприємствах України та Харківської області у 2010-2017 рр. було трансформовано в базисні індекси. Далі, поділивши останні на базисні індекси цін і тарифів на матеріальні ресурси й послуги, спожиті в сільському господарстві [9], отримали два скоригованих індексних ряди питомих витрат у цінах 2010 р. Потім, помноживши одержані показники на значення виробничих витрат на 1 га посівів пшениці у 2010 р., визначили очищені від впливу інфляції ряди питомих витрат на її виробництво у цінах базисного року. Ці перетворення засвідчили, що навіть після коригування на індекс інфляції темпи приросту питомих витрат були досить високими.

Серед причин такої ситуації - перебудова виробництва в аналізованих галузях і широке впровадження інноваційних продуктів, пропонованих компаніями *Bayer*, *Monsanto*, *Syngenta*, *DowDuPont*. Так, *Corteva Agriscience*[®], сільськогосподарський підрозділ *DowDuPont*, пропонує українським агро-виробникам системи засобів захисту посівів від шкідників та захворювань власного виробництва, гармонізовані за фенологічними стадіями розвитку для зернових, сояшнику, ріпаку, сої, овочів та плодів [4]. Подібного підходу дотримується й *Bayer* [8]. При цьому на відміну від *DowDuPont* система фунгіцидного захисту пшениці, пропонована *Bayer*, диференційована за очікуваними рівнями її урожайності, що залишає місце для маневру при визначенні рівня витрат. Водночас для гербіцидів й інсектицидів цього не передбачено. Інноваційним рішенням у сояшниковій галузі є трикомпонентна система *Clearfield*[®] *Plus* компанії *BASF* [1]. Вона включає гібриди *Clearfield*[®] *Plus*, які мають вищу потенційну урожайність завдяки вищому генетичному потенціалу і повнішому контролю бур'янів, а також вони толерантніші до гербіцидів серії *Clearfield*[®] *Plus*. У свою чергу розкриття генетичного потенціалу гарантує програма *stewardship*, яка

включає заходи щодо правильного й безпечного застосування гербіцидів.

Ключовим параметром при обґрунтуванні споживчого вибору при придбанні насіння, мінеральних добрив і засобів захисту рослин у сертифікаційних документах на них фігурує саме очікувана урожайність або її приріст. Водночас ні рекламні продукти, ні сайти аналізованих виробників інноваційних продуктів для аграрної галузі даних економічного порядку (приросту питомих витрат, собівартості одиниці продукції, приросту прибутку тощо) не містять. Цілком зрозуміло те, що останнє зумовлено міркуваннями збереження комерційної таємниці, але тим не менше споживач у такій ситуації змушений орієнтуватися на суттєве зростання прибутковості в результаті підвищення урожайності та сприятливої кон'юнктури цін.

Слід також відзначити позитивну кореляцію у часі впровадження згаданих інновацій при захисті посівів та підвищення урожайності зернових і сояшнику. Це дозволяє припустити суттєвість впливу першої тенденції на другу, хоча при цьому адекватного понесенням витратам економічного ефекту не спостерігається. Так, після значного зростання у 2013-2015 рр. прибутковості виробництва зерна пшениці в 2016-2017 рр. питома величина прибутку зберігалася на приблизно однаковому рівні. Причинами цього стала дія закону спадної віддачі, який обмежує приріст урожайності і витрат позначкою, після якої подальше підвищення першої за рахунок нарощування других викликає зменшення фінансового результату.

Для підтвердження цього, шляхом кореляційно-регресійного аналізу розраховано виробничі функції залежності врожайності пшениці від змінних виробничих витрат на 1 га її посівів у сільськогосподарських підприємствах Харківської області в окремі роки протягом 2010-2016 рр. (табл. 1). Потім, на їх підставі визначено рівняння залежності товарного випуску і маси прибутку на одиницю посівів пшениці від змінних витрат на 1 га. Це дозволило визначити для кожного року досліджуваного періоду оптимальні значення витрат, що забезпечували максимізацію і врожайності, і прибутку на одиницю посівів.

1. Функції залежності технологічної та економічної ефективності виробництва зерна пшениці від питомих виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2010-2016 рр.

Рік	Виробнича функція	R^2	Функція прибутку	Значення F-критерію	
				фактичне	табличне
2010	$Y_1 = -2,2 X^2 + 15,1X$	0,9609	$Y_2 = -0,23 X^2 + 0,54X - 0,24$	64,9	8,5
2011	$Y_1 = -2,6 X^2 + 19,9X$	0,8505	$Y_2 = -0,31 X^2 + 1,41X - 0,08$	46,8	8,5
2012	$Y_1 = -1,2 X^2 + 12,6X$	0,9307	$Y_2 = -0,17 X^2 + 0,84X - 0,04$	72,4	8,5
2013	$Y_1 = -1,6 X^2 + 17,5X$	0,9166	$Y_2 = -0,20 X^2 + 1,20X - 0,24$	66,0	8,5
2014	$Y_1 = -1,2 X^2 + 16,1X$	0,9078	$Y_2 = -0,21 X^2 + 1,75X - 0,08$	62,5	8,5
2015	$Y_1 = -0,5 X^2 + 9,5X$	0,8610	$Y_2 = -0,14 X^2 + 1,42X - 0,01$	46,4	8,5
2016	$Y_1 = -0,3 X^2 + 8,0X$	0,9328	$Y_2 = -0,10 X^2 + 1,49X - 0,76$	61,4	8,5

* Y_1 - урожайність пшениці, ц/га; X_1 - змінні виробничі витрати на 1 га зібраної площі, тис. грн; ** Y_2 - очікуваний вихід прибутку на 1 га зібраної площі, тис. грн/га.

Джерело: Власні розрахунки на основі форм статистичної звітності

ф. 50-с.-г. по сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2007-2016 рр.

Для повнішого розуміння результатів цієї частини дослідження їх проілюстровано розрахунками за даними 2016 р. Зокрема, аналітична форма залежності врожайності пшениці від змінних витрат на 1 га її посівів мала вигляд:

$$Y_1 = -0,3X^2 + 8,0X, \quad (1)$$

де Y_1 - урожайність пшениці, ц/га; X - змінні виробничі витрати на 1 га зібраної площі, тис. грн.

Ця залежність має високий рівень статистичної надійності, про що свідчить коефіцієнт детермінації R^2 , який дорівнював 0,9328, а також перевищення розрахунковим значенням коефіцієнта Фішера ($F_p = 61,4$) над його табличним значенням ($F_{табл.} = 8,5$). Далі на базі рівняння (1) було сформовано функції виходу товарної продукції і прибутку на 1 га посівів пшениці, а також на їх підставі визначено оптимуми витрат, які максимізують ці два показники. Для отримання функції товарної продукції, рівняння (1) помножили на середню ціну реалізації зерна пшениці досліджуваними сільськогосподарськими підприємствами у 2016 р., яка дорівнювала 312,2 грн/ц. У результаті функція виходу товарної продукції на 1 га посівів пшениці набула вигляду:

$$Y_1' = 0,3122(-0,3X^2 + 8,0X) = -0,10X^2 + 2,49X, \quad (2)$$

де Y_1' - очікуваний вихід товарної продукції, тис. грн/га.

Після цього для визначення оптимуму витрат, що максимізує товарний випуск на 1 га посівів, шляхом диференціювання функції (2) за змінною X визначили рівняння її першої похідної:

$$\frac{dY_1'}{dX} = -0,2X + 2,49. \quad (3)$$

Далі, прирівнявши праву частину формули (3) до нуля і розв'язавши отримане рівняння для X , з'ясували, що функція товарної продукції (2) досягає свого максимуму (15,1 тис. грн/га) при величині змінних витрат на одиницю посівів 12,5 тис. грн/га. Саме цей обсяг змінних витрат на одиницю посівів і є цільовим орієнтиром у разі провадження підприємством політики активного просування на ринок власної продукції. Після цього, узявши до уваги, що для більшості підприємців імперативом управлінських рішень є максимум прибутковості, рівняння (2) трансформували у функцію прибутку відніманням від неї змінних витрат на 1 га (X) і середніх постійних витрат (0,758 тис. грн/га):

$$Y_2 = -0,10X^2 + 2,49X - X - 0,758 = -0,10X^2 + 1,49X - 0,758, \quad (4)$$

де Y_2 - очікуваний вихід прибутку, тис. грн/га.

Відзначимо, що релевантність оцінки прибутку ґрунтується на припущенні про стовідсоткову товарність валового збору зерна пшениці. З огляду на це наступним кроком стало диференціювання функції (4) за змінною X , що дозволило визначити рівняння її першої похідної:

$$\frac{dY_2}{dX} = -0,2X + 1,49. \quad (5)$$

Потім за аналогією з функцією (2) визначили, що функція (4) досягала свого максимуму при питомих витратах 7,3 тис. грн/га, а максимально можливий вихід прибутку на 1 га зібраної площі дорівнював 4,7 тис. грн/га. Аналогічний підхід було застосовано під час розрахунків для інших років досліджуваного періоду. Отримані результати дозволили оцінити управлін-

ські пріоритети при плануванні інтенсивності виробництва у зерновій галузі сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2010-2016 рр. Для цього фактичні значення показників інтенсивності, технологічної та економічної ефективності виробництва пшениці в них було порівняно з розрахунковими, визначеними на підставі кореляційно-регресійних моделей (табл. 2).

Установлено постійне перевищення середнього рівня питомих витрат на виробництво зерна пшениці в сільськогосподарських підприємствах Харківської області над їх оптимумом, що забезпечує максимум прибутковості. Зокрема, у 2010 р. фактичний рівень питомих витрат перевищував «прибут-

ковий» оптимум на 95,5 %, у 2011-2013 рр. - на 45,5 % і, нарешті, у 2014-2016 рр. розрив між рівнем витрат та їх «прибутковим» оптимумом скоротився до 31,4 %. Останнє послугувало причиною від'ємного відхилення фактичного прибутку від максимально можливого. Наприклад, у 2011-2013 рр. вихід прибутку на одиницю посівів виявився нижчим від розрахункового рівня, досяжного при орієнтації на «прибутковий» оптимум у середньому на 22,6 %, а в 2014-2016 рр. розрив фактичного виходу прибутку на гектар посівів та розрахункового рівня, досяжного при орієнтації на «прибутковий» оптимум, становив 13,6 %.

2. Оцінка пріоритетів при плануванні інтенсивності виробництва зерна пшениці сільськогосподарськими підприємствами Харківської області, 2010-2016 рр.

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Виробничі витрати на 1 га, тис. грн: фактичні	2,5	3,2	3,8	4,2	5,3	7,0	9,8
оптимум, що максимізує: урожайність	3,4	3,9	5,4	5,4	6,6	8,9	12,1
прибуток	1,2	2,3	2,5	3,0	4,2	5,3	7,3
Відхилення фактичних витрат від «прибуткового» оптимуму (+, -), %	108,4	42,0	51,4	43,2	25,5	33,5	35,3
Урожайність, ц/га: фактична	19,0	33,6	27,5	40,6	46,5	37,7	42,1
при витратах, що максимізують: урожайність	25,4	38,5	34,2	47,4	52,9	42,5	48,4
прибуток	14,7	31,9	24,1	37,6	45,9	35,2	40,6
Відхилення фактичної урожайності від очікуваної при витратах, що максимізують прибуток (+, -), %	29,5	5,4	14,1	8,0	1,4	7,1	3,6
Фінансовий результат на 1 га (при 100 % товарності валового випуску), тис. грн: фактичний	-0,38	1,25	0,69	1,25	3,12	3,21	4,01
при витратах, що забезпечують максимум: урожайності	-1,01	0,70	-0,46	0,31	2,39	1,88	2,22
прибутку	0,08	1,51	1,01	1,54	3,59	3,72	4,65
Відхилення фактичного виходу прибутку на 1 га від очікуваного при витратах, що максимізують прибуток (+, -), %	-	-17,4	-31,8	-18,6	-13,1	-13,9	-13,8

Джерело: Власні розрахунки на основі форм статистичної звітності ф. 50-с.-г. по сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2010-2016 рр.

Підвищення релевантності оцінки потребує порівняння фактичних показників інтенсивності та ефективності виробництва зерна пшениці у досліджуваних сільськогосподарських підприємствах не лише з розрахунковими значеннями, а й з фактичними (табл. 3). Для цього дані по сільськогосподарських підприємствах Харківської області за кожен

рік досліджуваного періоду було згруповано за величиною питомих виробничих витрат. У результаті визначено, що в досліджуваному періоді менше третини сільськогосподарських підприємств мали рівень інтенсивності виробництва зерна пшениці, який наближений до економічного оптимуму.

3. Розподіл сільськогосподарських підприємств Харківської області за інтенсивністю виробництва зерна пшениці в 2010-2016 рр.

Групи підприємств за відхиленням питомих витрат від оптимуму, %	Частка підприємств від загальної кількості, %						
	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Розподіл сільгосппідприємств за відхиленням від «прибуткового» оптимуму							
До -14,99 % «прибуткового» оптимуму	8,6	16,3	13,9	8,0	16,5	10,9	11,6
Від -15,00 до +15,00 % від «прибуткового» оптимуму	30,0	24,7	23,6	24,3	24,6	26,3	28,1
Понад +15,01 % «прибуткового» оптимуму	61,4	59,0	62,5	67,7	58,8	62,8	60,2
Розподіл сільгосппідприємств за відхиленням від «урожайного» оптимуму							
До -14,99 % «урожайного» оптимуму	73,4	73,9	88,9	79,5	71,5	76,7	69,9
Від -15,00 до +15,00 % від «урожайного» оптимуму	17,6	23,7	9,8	19,4	23,9	23,3	28,5
Понад +15,01 % «урожайного» оптимуму	9,0	2,5	1,4	1,0	4,6	-	1,6

Джерело: Власні розрахунки на основі форм статистичної звітності ф. 50-с.-г. по сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2010-2016 рр.

Водночас майже дві третини сільськогосподарських підприємств Харківської області перевищували оптимальні рівні витрат, що забезпечують досягнення максимального рівня прибутку. Але такі рівні витрат у переважній більшості підприємств не перевищували оптимального значення, яке забезпечувало отримання максимального рівня врожайності.

Висновки. Стрімке зростання врожайності основних сільськогосподарських культур за останнє десятиріччя дає підстави стверджувати про інноваційний характер розвитку їх виробництва. Запровадження новітніх сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових елементів технологій, добрив, засобів захисту рослин та інших інновацій

на досягнутому рівні інтенсивності сприяло підвищенню врожайності та валових зборів, проте одночасно супроводжувалося втратою 13-18 % потенційного прибутку. Це зумовлено тим, що майже дві третини сільськогосподарських підприємств Харківської області, намагаючись максимізувати урожайність, перевищували оптимальний рівень витрат, що забезпечували досягнення максимального рівня прибутку. Для подальшого підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва необхідно запроваджувати інноваційні заходи, які б забезпечували максимізацію саме прибутку. Подальші розвідки доцільно спрямувати на проведення економічної оцінки інноваційних рішень у виробництві сільськогосподарських культур.

Список бібліографічних посилань

1. Актуальні рекомендації BASF щодо зернових. BASF Agricultural Solutions Україна. URL : https://www.agro.basf.ua/Documents/migrated_files/agrofax_files/agrofax2018_files/10agrofax_cereal.pdf.
2. Вишневецька О. М., Кривошеєв О. В. Використання систем управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт*. 2013. № 12. С. 17-19.
3. Геєць В. М. Інноваційна Україна - 2020 : основні положення Національної доповіді. *Вісник НАН України*. 2015. № 7. С. 14-22.
4. Каталог засобів захисту рослин 2019. *Corteva Agriscience Agriculture Division of DownDuPoint*. URL : http://www.dupont.ua/content/dam/dupont/products-and-services/crop-protection/documents/uk_ua/Corteva-minicatalog_2019.pdf.
5. Клочан В. П., Гуменюк В. О. Напрями і особливості управління витратами сільськогосподарських підприємств. *Агросвіт*. 2014. № 1. С. 31-33.
6. Муляр Т. С. Особливості управління витратами сільськогосподарських підприємств. *Економіка та держава*. 2014. № 6. С. 74-77.
7. Сизоненко В. О. Формування і розвиток національної системи підприємництва: теоретико-методологічні аспекти і механізми їх реалізації. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2004. 229 с.

References

1. Aktualni rekomendatsiyi BASF shchodo zernovykh [Topical BASF recommendations for cereals]. (n.d.). BASF. Retrieved from https://www.agro.basf.ua/Documents/migrated_files/agrofax_files/agrofax2018_files/10agrofax_cereal.pdf [In Ukrainian].
2. Vyshnevskaya, O.M. & Kryvosheiev, O.V. (2013). Vykorystannya system upravlinnya vytratamy v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh [Use of cost management systems in agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, 12, pp. 17-19 [In Ukrainian].
3. Heiets, V.M. (2015). "Innovatsiyna Ukrainyina - 2020": osnovni polozhennya Natsionalnoyi dopovidi [Innovative Ukraine 2020: the main provisions of the National Report]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrainyiny*, 7, pp. 404-410 [In Ukrainian].
4. Katalog zasobiv zakhystu roslyn 2019 [Catalogue of plant protection products 2019]. (2019). *Dupont*. Retrieved from http://www.dupont.ua/content/dam/dupont/products-and-services/crop-protection/documents/uk_ua/Corteva-minicatalog_2019.pdf [In Ukrainian].
5. Klochan, V.P. & Humeniuk, V.O. (2014). Napryamy i osoblyvosti upravlinnya vytratamy sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv [Directions and features of management of expenses of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, 1, pp. 31-33 [In Ukrainian].

8. Система захисту сільськогосподарських культур. *Crop Science Ukraine*. URL : https://www.cropscience.bayer.ua/-/media/Bayer%20CropScience/Ukraine/Publications/Manuals/Crop_protection_system-2019.pdf?la=uk-UA.
9. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2016 р. / відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 248 с.
10. Современные агротехнологии: экономико-правовые и регуляторные аспекты / под ред. Д. Ю. Каталевского, А. Ю. Иванова. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. 448 с.
11. Стратегії високотехнологічного розвитку в умовах глобалізації: національний та корпоративний аспекти / за ред. Н. П. Мешко. Донецьк : Юго-Восток, 2012. 472 с.
12. Трансформація інноваційного потенціалу України в умовах інтеграції у світову економіку / за ред. В. І. Крамаренко, А. П. Рум'янцева. Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, ДІАЙПІ, 2013. 390 с.
13. AgFunder AgriFood Tech Investing Report - 2018. AgFunder. 2019. URL : <https://agfunder.com/research/agrifood-tech-investing-report-2018/>.
14. Cooper R. G., Crawford C. M., Hustad T. P. Winning at New Products. *Journal of Product Innovation Management*. 1986. № 3. Pp. 307-308.
15. Kaplan R. S. The Evolution of Management Accounting. *Accounting Review*. 1984. Vol. 59. № 3. Pp. 390-418.
16. Maher M. W., Deakin E. B. Cost Accounting. McGraw-Hill Higher Education, 1984. 304 p.
17. Riley D. Competitive Cost Based Investment Strategies for Industrial Companies. *Manufacturing Issues*. NY : Booz, Allen and Hamilton, 1987. Pp. 71-83.
18. Scherer F.M. Industrial market structure and economic performance. Houghton Mifflin, 1980. 632 p.
19. Shank J. K., Govindarajan V. Strategic Cost Management: The Value Chain Perspective. *Journal of Management Accounting Research*. 1992. № 4. Pp. 177-197.
20. World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100 - says UN. *Цели ООН в области устойчивого развития*. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/world-population-projected-to-reach-9-8-billion-in-2050-and-11-2-billion-in-2100-says-un/>.
6. Muliar, T.S. (2014). Osoblyvosti upravlinnya vytratamy silskohospodarskykh pidpryyemstv [Features of management costs of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, pp. 74-77 [In Ukrainian].
7. Syzonenko, V.O. (2004). *Formuvannya i rozvytok natsionalnoyi systemy pidpryyemnytstva: teoretyko-metodolohichni aspekty i mekhanizmy yikh realizatsiyi* [Formation and development of the national system of entrepreneurship: theoretical and methodological aspects and mechanisms for their implementation]. Kyiv: VPTS "Kyivskyi universytet" [In Ukrainian].
8. Systemy zakhystu silskohospodarskykh kultur [Agricultural crop protection systems]. (2019). Retrieved from: https://www.cropscience.bayer.ua/-/media/Bayer%20CropScience/Ukraine/Publications/Manuals/Crop_protection_system-2019.pdf?la=uk-UA [In Ukrainian].
9. *Silske hospodarstvo Ukrainy u 2016 rotsi: statystychny zbirnyk* [Ukrainian agriculture in 2016: statistical collection]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
10. Katalevskiy, D.Yu. & Ivanov, A.Yu. (Eds.) (2018). *Sovremennyye agrotekhnologii: ekonomiko-pravovyye i regulatorynye aspekty* [Modern agricultural technologies: economic, legal and regulatory aspects]. Moscow: Izdatelskiy dom Vysshey shkoly ekonomiki [In Russian].
11. Meshko, N.P. (Ed.) (2012). *Stratehiyi vysokotekhnolohichnoho rozvytku v umovakh hlobalizatsiyi: natsionalnyy ta korporatyvnyy aspekty* [Strategies for high-tech development in the context of globalization: national and corporate aspects]. Donetsk: Yuho-Vostok [In Ukrainian].
12. Kramarenko, V.I. & Rumiantseva, A.P. (Eds.) (2013). *Transformatsiya innovatsiynoho potentsialu Ukrainy v umovakh intehtatsiyi u svitovu ekonomiku* [Transformation of Ukraine's innovation potential in context of integration into the world economy]. Simferopol: TNU im. V.I. Vernadskoho, DIAYPI [In Ukrainian].
13. AgFunder agrifood tech investing report - 2018. (2018). AgFunder. Retrieved from: <https://agfunder.com/research/agrifood-tech-investing-report-2018> [In English].
14. Cooper, R.G., Crawford, C.M., & Hustad, T.P. (1986). Winning at new products. *Journal of Product Innovation Management*, 3, pp. 307-308 [In English].
15. Kaplan, R.S. (1984). The evolution of management accounting. *Accounting Review*, Vol. 59, No. 3, pp. 309-418 [In English].
16. Maher, M.W. & Deakin, E.B. (1984). *Cost accounting*. New York: McGraw-Hill Higher Education [In English].
17. Riley, D. (1987). Competitive cost based investment strategies for industrial companies. *Manufacturing Issues*, pp. 71-83. New York: Booz, Allen and Hamilton [In English].
18. Scherer, F.M. (1980). *Industrial market structure and economic performance*. Boston: Houghton Mifflin [In English].
19. Shank, J.K. & Govindarajan, V. (1992). Strategic cost management: the value chain perspective. *Journal of Management Accounting Research*, 4, pp. 177-197 [In English].
20. World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100 - says UN. (2017). *Sustainable Development Goals*. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/world-population-projected-to-reach-9-8-billion-in-2050-and-11-2-billion-in-2100-says-un> [In English].

Oliinyk O.V., Makohon V.V., Brik S.V. Maximum yield or profitability: priorities for choice in conditions of innovative development

The purpose of the article is to investigate the influence of innovative processes in agricultural enterprises on the formation of financial results from the production and sale of major types of products.

Research methods. The research was based on: the dialectical method of cognition; the monographic method (for the analysis of approaches to application of innovations); the empirical method (for assessing the development of domestic grain and oilseed industries); the graphic method (for highlighting the trends in efficiency of the wheat grain production); the correlation and regression analysis (for establishing the dependencies between productive and cost-based indicators of the wheat grain production and determination of an optimal level of costs); the grouping method (for assessing management priorities in the planning of the grain production intensity); abstract and logical methods (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. Introduction of innovations in the agrarian production contributed to the increase of crop page, but was accompanied by a loss of 13-18% of the potential profit. This requires an analysis of financial performance of implemented innovative technologies. At the same time, it is important to consider both the technological evaluation of payback and increase of yield, as well as the economic one from the point of view of a margin of each technological innovation application.

Elements of the scientific novelty. The theoretical approaches to determining an optimal level of intensive production were further developed. In particular, the need to consider a profit maximization criterion when substantiating the introduction of technological innovations in the agricultural production was proved.

Practical significance. Along with positive effects of the introduction of innovations in the agrarian sector, the latter leads to a lack of potential profit, which actualizes the need to assess financial effectiveness of implemented technologies. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 20.

Keywords: innovative development; costs; optimum of costs; yield; profit; production intensity.

Oliynyk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the finance department, V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University ("Dokuchaievske-2", Kharkiv dist., Kharkiv reg.)

E-mail: oliynyk6060@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8783-6868>

Makohon Vitalii Viktorovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the finance department, V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University ("Dokuchaievske-2", Kharkiv dist., Kharkiv reg.)

E-mail: witmak.ua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5967-1760>

Brik Svitlana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economic analysis and audit, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (2, Kyrpychova st., Kharkiv)

E-mail: svetsvb@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5411-4885>

Олейник А.В., Макогон В.В., Брик С.В. Максимальная урожайность или прибыльность: приоритеты выбора в условиях инновационного развития

Цель статьи - исследовать влияние инновационных процессов в сельскохозяйственных предприятиях на формирование финансовых результатов от производства и продажи основных видов продукции.

Методика исследования. Основываясь на диалектическом методе познания, использованы монографический метод (в процессе анализа подходов к внедрению инноваций), эмпирический (во время оценки развития отечественной зерновой и масличной отраслей), графический (для отображения тенденций эффективности производства зерна пшеницы), корреляционно-регрессионного анализа (установления зависимостей между результативными и затратными показателями производства зерна пшеницы и определения оптимального уровня затрат), группировок (касательно оценки управленческих приоритетов при планировании интенсивности зернового производства), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулировка выводов).

Результаты исследования. Внедрение инноваций в аграрное производство способствовало повышению валовых сборов, но сопровождалось потерей 13-18% потенциальной прибыли. Это требует проведения финансовой результативности внедряемых инновационных технологий. При этом важна как технологическая оценка окупаемости затрат приростом урожая, так и экономическая с точки зрения прироста маржи от применения каждой технологической новации.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические подходы к определению оптимального уровня интенсивного производства, в частности доказана необходимость учета критерия максимизации прибыли при обосновании внедрения технологических инноваций при производстве сельскохозяйственной продукции.

Практическая значимость. Наряду с положительными результатами внедрения инноваций в аграрной сфере последние приводят к недополучению потенциальной прибыли, что актуализует необходимость оценки финансовой результативности внедряемых технологий. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: инновационное развитие; затраты; optimum затрат; урожайность; прибыль; интенсивность производства.

Олейник Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева (Харьковский р-н, п/о «Докучаевское-2»)

E-mail: oliynyk6060@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8783-6868>

Макогон Виталий Викторович - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева (Харьковский р-н, п/о «Докучаевское-2»)

E-mail: witmak.ua@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5967-1760>

Брик Светлана Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и учёта, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (г. Харьков, ул. Кирпичёва, 2)

E-mail: svetsvb@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5411-4885>

Стаття надійшла до редакції 07.06.2019 р.

Фахове рецензування: 21.06.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Олійник О. В., Макогон В. В., Брик С. В. Максимальна урожайність або прибутковість: пріоритети вибору в умовах інноваційного розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 50 — 58.

* * *

УДК 338.439.4

JEL Classification: Q1, Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907059>

Б.В. ДУХНИЦЬКИЙ, кандидат економічних наук

Світове виробництво сільськогосподарської продукції

Мета статті - дослідити особливості глобального виробництва сільськогосподарської продукції з виділенням його регіональної структури, впливу зростання чисельності населення планети і зміни способів господарювання.

Методика дослідження. Використано методи: теоретичного узагальнення - для оцінки впливу аграрного виробництва на функціонування світової економічної системи, аналізу та синтезу - для наведення динаміки збільшення пропозиції рослинницької і тваринницької продукції, рейтингу найбільших країн-виробників окремих груп продуктів, порівняльної оцінки - для зіставлення обсягів аграрного виробництва у контексті його відповідності зростанню населення, графічний і табличний - для наочного відображення результатів аналізу статистичних даних.

Результати дослідження. Розглянуто загальну ситуацію стосовно кількісних обсягів виробництва основних видів аграрної продукції, включаючи регіональний розподіл і перелік головних країн-виробників, наведено статистику збільшення населення за майже 60 останніх років, визначено місце України в контексті її комплексного потенціалу постачання продовольства на внутрішній та зовнішній ринки, охарактеризовано найбільші глобальні компанії-виробники за напрямками діяльності, з'ясовано причини зміни пріоритетів аграрного виробництва з кількісних на якісні.

Елементи наукової новизни. В сучасних умовах встановлено чітку залежність обсягів аграрного виробництва від системного впливу багатьох факторів - наявності сприятливих природно-кліматичних умов, рівня економічного розвитку держави, галузевої політики, кількості її населення, конкретної спеціалізації та структурування підсумкової пропозиції продукції.

Практична значущість. Положення статті спрямовані на доведення до українських сільгоспвиробників наявної інформації про тенденції та перспективи світового аграрного виробництва з метою максимально ефективного використання ними у своїй діяльності практичного досвіду як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються. Табл.: 2. Рис.: 3. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: аграрне виробництво; продовольство; населення; глобальний ринок; регіони світу; галузеві корпорації; «зелена» революція.

Духницький Богдан Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Постановка проблеми. Глобальний ринок продовольства формується за рахунок виробництва сільськогосподарської продукції та операцій з постачання її споживачам у всьому світі. При цьому міжнародна торгівля охоплює лише частину продукції, що не використовується для потреб внутрішнього ринку країн, звідки вона походить. Вирішальне значення для загальної пропозиції агропродовольчих ресурсів відіграє обсяг виробництва в межах певної країни, географічного регіону чи всього світу. В існуючих умовах швидкого зростання населення планети проблема забезпечення достатньої кількості сировини і харчових продуктів вирі-

шується відповідним збільшенням у всіх сферах виробництва, включаючи рослинництво, тваринництво і переробну промисловість. Проте визначити необхідний сукупний потенціал світового сільського господарства на перспективу досить складно, адже прогнози щодо очікуваного числа жителів коригуються все частіше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виробництва продукції сільського господарства у світі та його регіонах досліджувались у працях вітчизняних вчених, зокрема О.Г. Білоруса [1], В.І. Власова [1, 2], С.М. Кваші [4], Ю.О. Лупенка [9], Л.Г. Мельника [6], М.І. Пугачова [9], П.Т. Саблука [1, 8], а також у матеріалах українських [3] та міжнародних [10, 11] фахових ресурсів.

© Б.В. Духницький, 2019

Мета статті - дослідити особливості глобального виробництва сільськогосподарської продукції з виділенням його регіональної структури, впливу зростання населення планети і зміни способів господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Актуальні статистичні дані однозначно свідчать, що виробництво основних груп агропродовольчої продукції у світі постійно зростає. Якщо обрати за точку відліку 1990 р., то відзначається збільшення урожаю зернових, фруктів, овочів та картоплі [9]. За останніми даними, у 2017 р. виробництво зерна досягло 2980 млн тонн, овочів - 1094, картоплі - 388, фруктів -

866 млн тонн (рис. 1). Видається цікавим, що виробництво перерахованих груп продуктів за аналізований період вдалося суттєво наростити в усіх географічних регіонах (Африка, Азія, Північна й Південна Америка, Океанія), за винятком Європи. Обсяги виробництва зернових культур і овочів у цій частині світу зросли ледь помітно, тоді як урожаї фруктів та картоплі взагалі знизилися. При цьому основна частка пропозиції рослинницької продукції традиційно формується в Азії. Так, країни згаданого регіону в 2017 р. зібрали 48 % загальносвітового урожаю зерна, 59 - фруктів, 76 - овочів і 50 % - картоплі [10].

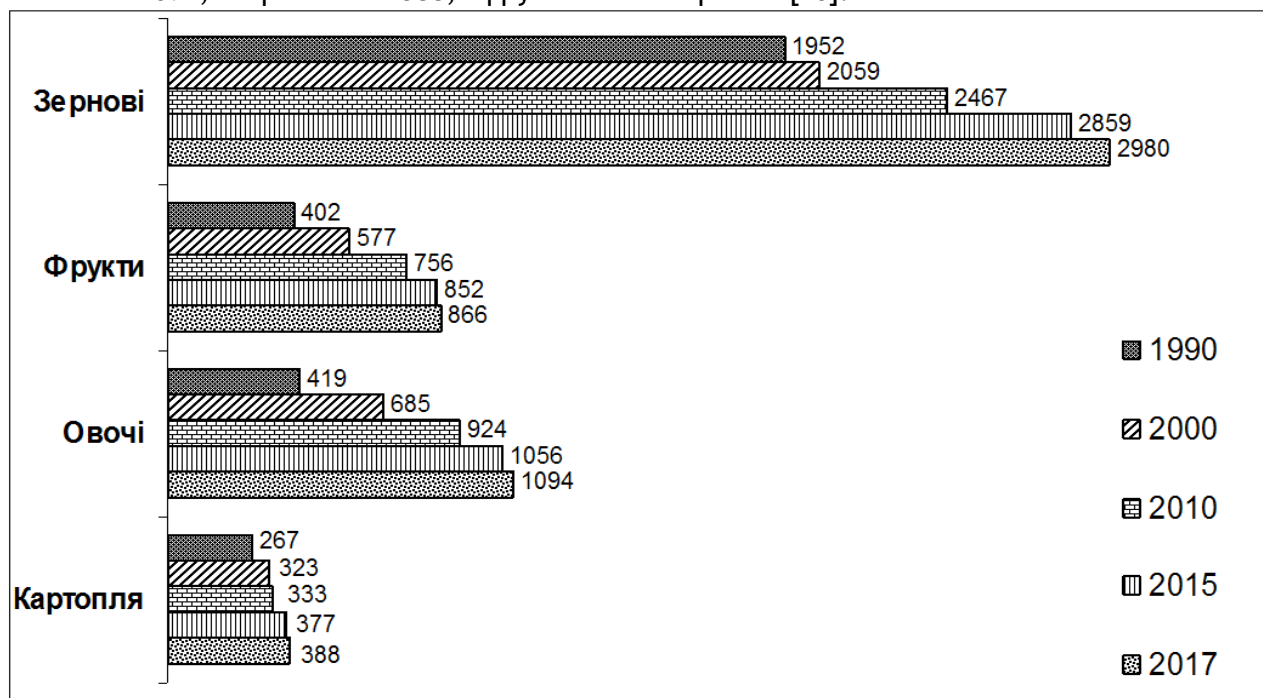

Рис. 1. Динаміка виробництва продукції рослинництва у світі, млн тонн

Джерело: Сформовано автором на основі [10].

Також спостерігалось зростання в сегментах тваринницької продукції - молока, м'яса та яєць. За результатами 2017 р., всього було вироблено 87 млн тонн яєць, 334 - м'яса та 828 млн тонн молока (рис. 2). Синхронне нарощування відбувалося в усіх регіонах планети, крім Європи, де зафіксований спад обсягів виробництва цієї продукції. В Азії, як домінуючому регіоні, сконцентровано 65 % виробництва яєць в натуральному виразі, 42 % м'яса та 41 % молока [10].

Основною причиною збільшення виробництва продовольства стало швидке зростання населення планети, в тому числі в усіх географічних регіонах [1, 2, 4, 8]. Станом на 2017 р. у світі проживало понад 7,5 млрд осіб, з яких 4,5 млрд - в Азії (пере-

важно в Китаї та Індії), а 1,3 млрд - на африканському континенті (рис. 3). В інших частинах світу кількість населення не досягає мільярда, зокрема в Європі - 742 млн [10].

Враховуючи існуючі тенденції, стає зрозумілим, що найбільшими виробниками окремих видів сільськогосподарської продукції, зокрема рослинницької, виступають представники Азії (табл. 1). У виробництві зерна за підсумками 2017 р. лідирують Китай - 620 млн т, США - 440 та Індія - 314 млн тонн. Присутня у провідній десятці зернових держав світу й Україна, яка з показником виробництва на рівні 61 млн тонн у 2017 р. посіла дев'яте місце. Стосовно частки головних десяти виробників зерна у загальносвітовому обсязі, то вона становить 68 %.

Найбільшим виробником фруктів є Китай - 265 млн тонн. Із значно меншими показниками друге і третє місця посідають Індія та

Бразилія - 92 і 40 млн тонн відповідно. Разом ці три країни забезпечили у 2017 р. майже 46 % валового урожаю плодів та ягід.

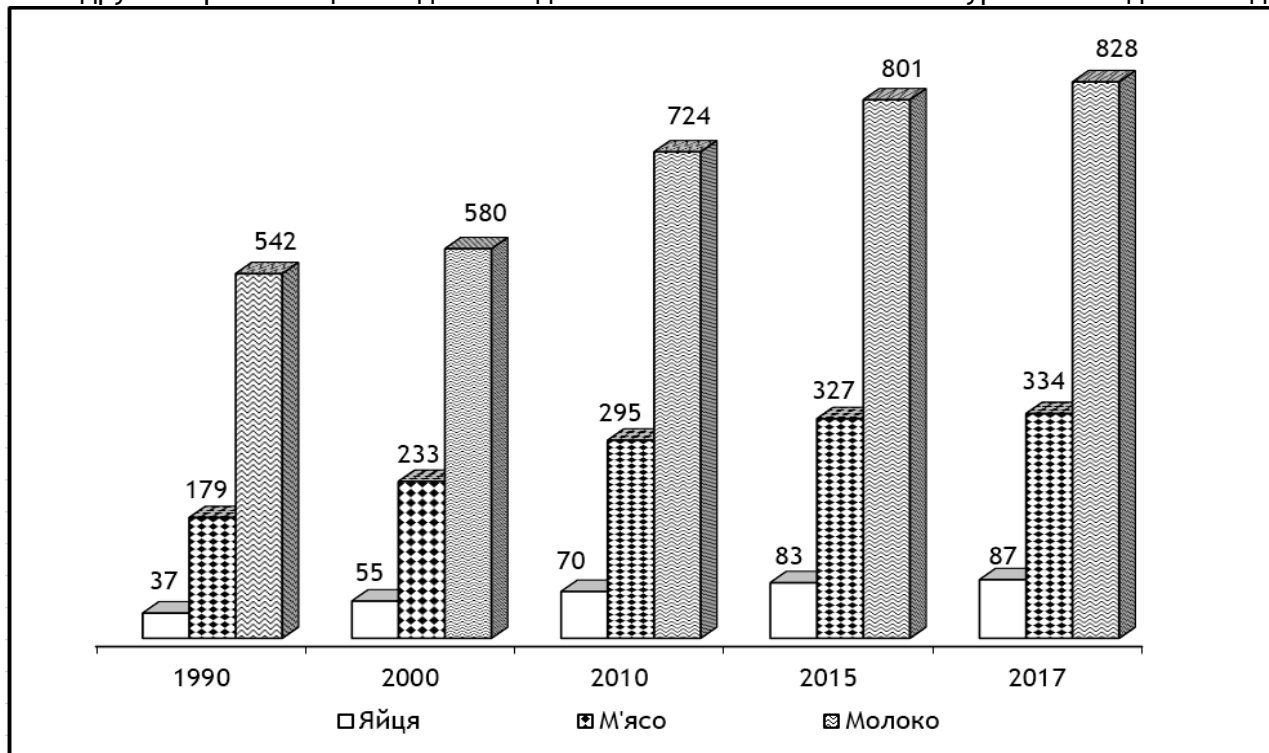

Рис. 2. Динаміка виробництва продукції тваринництва у світі, млн тонн

Джерело: Сформовано автором на основі [10].

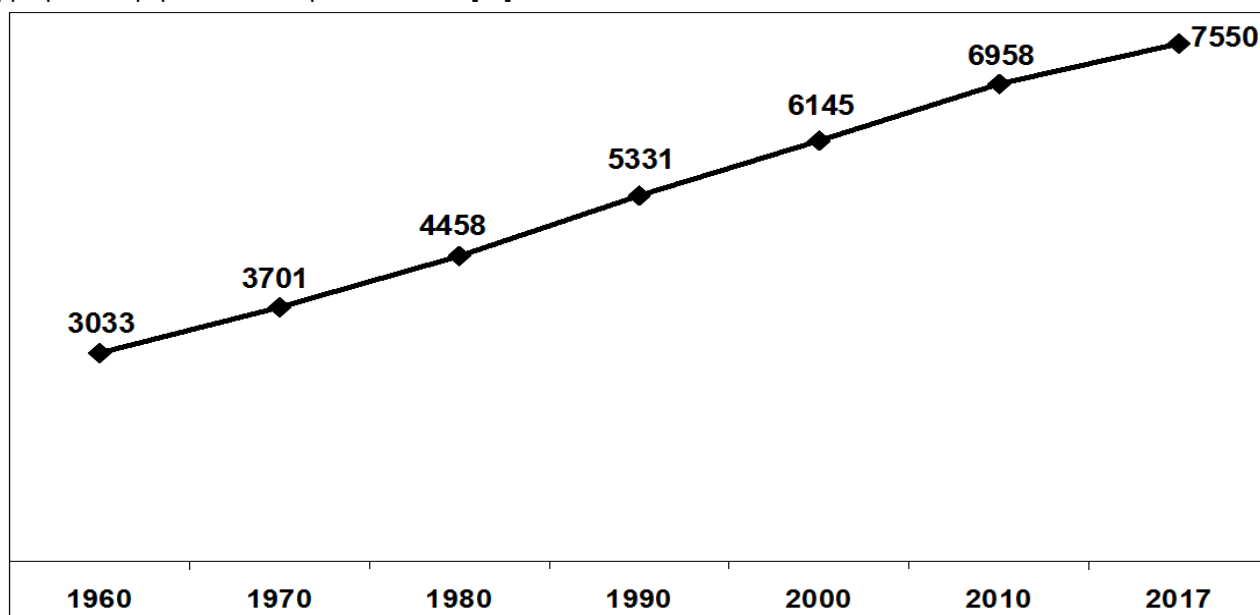

Рис. 3. Зміна чисельності населення світу, млн осіб

Джерело: Сформовано автором на основі [10].

Абсолютне домінування в групі овочевої продукції Китаю, якої ним було вироблено 557 млн тонн, що перевищило половину світових обсягів. Далі за показниками розмістилися Індія - 127 і США - 32 млн тонн. Україна знаходиться в середині другої десятки рейтингу головних виробників овочів. Зага-

льну пропозицію на світовому ринку картоплі формують п'ять гравців, серед яких і наша країна. Основний виробник тут - Китай (99 млн тонн), Україна посідає четверте місце (22 млн тонн). Спільно з Індією, Росією і США на них припадає 57 % світового виробництва картоплі [10].

1. Рейтинг країн-виробників продукції рослинництва (2017)

Зернові		Фрукти		Овочі		Картопля	
Країна	млн тонн	Країна	млн тонн	Країна	млн тонн	Країна	млн тонн
Китай	620	Китай	265	Китай	557	Китай	99
США	440	Індія	92	Індія	127	Індія	49
Індія	314	Бразилія	40	США	32	Росія	30
Росія	131	США	27	Туреччина	25	Україна	22
Бразилія	118	Туреччина	23	Росія	16	США	20
Індонезія	109	Мексика	22	Нігерія	16	Німеччина	12
Аргентина	76	Індонезія	20	В'єтнам	16	Бангладеш	10
Франція	64	Іспанія	18	Мексика	16	Польща	9
Україна	61	Іран	17	Єгипет	15	Нідерланди	7
Канада	56	Філіппіни	17	Іран	14	Франція	7

Джерело: Сформовано автором на основі [10].

Стосовно тваринницької продукції, то ситуація з ранжуванням головних її виробників у світі дуже подібна (табл. 2). Лідером з виробництва яєць у 2017 р. став Китай - 37 млн тонн, США та Індія мають відчутно менші обсяги - 6 і 5 млн тонн відповідно. Десять найбільших країн-виробників яєць формують майже 3/4 їх світового виробництва. Вагомими виявилися тут і позиції України, яка в 2017 р. стала 12-ою у світі, виробивши 0,9 млн тонн яєць. Перше місце належить Китаю також у виробництві всіх видів м'яса - 88 млн тонн. Другими стали

США (46 млн тонн), третьою - Бразилія (28 млн тонн). Утрюх вони забезпечують близько половини від загального виробництва м'яса. І тільки в рейтингу виробників молока провідна позиція належить іншій країні - Індії, яка за результатами 2017 р. виробила 176 млн тонн цього продукту. За нею розташувалися США - 98 і Пакистан - 44 млн тонн. Сумарна частка основних десяти виробників молока перевищила 60 %, при цьому Україна знаходиться наприкінці другої десятки [10].

2. Рейтинг країн-виробників продукції тваринництва (2017)

Яйця		М'ясо		Молоко	
Країна	млн т	Країна	млн т	Країна	млн т
Китай	37	Китай	88	Індія	176
США	6	США	46	США	98
Індія	5	Бразилія	28	Пакистан	44
Мексика	3	Росія	10	Китай	35
Бразилія	3	Німеччина	8	Бразилія	34
Японія	3	Індія	7	Німеччина	33
Росія	3	Мексика	7	Росія	31
Індонезія	2	Іспанія	7	Франція	25
Туреччина	1	Аргентина	6	Нова Зеландія	21
Таїланд	1	Франція	6	Туреччина	21

Джерело: Сформовано автором на основі [10].

У процесі розгляду особливостей глобального сільськогосподарського виробництва важливе розуміння його організаційних аспектів. Адже безпосереднє створення вихідного продукту можуть здійснювати різні за розміром суб'єкти підприємництва - від малих фермерських господарств до великих холдингових компаній [4, 9]. У цьому контексті цікавим виглядає дослідження найбільш масштабних за охопленням діяльності і наявністю земельних ресурсів компаній. У світовій ієрархії виділяються насамперед підприємства з тих країн, де існує можли-

вість використання величезних територій для потреб аграрного сектору [5].

Kidman & Co Ltd - австралійська компанія із земельним банком у 8 млн га, яка була заснована у 1899 р. Це один із найбільших виробників яловичини в Австралії, що налічує понад 170 тис. голів худоби.

Australian Agricultural Company - провідний виробник яловичини та іншої сільськогосподарської продукції в Австралії та світі. Компанія створена у 1824 р. в Австралії, має у власності 7 млн га землі та 500 тис. голів худоби.

The North Australian Pastoral (NAPCO) - як і дві попередні компанії, виступає одним з

найбільших виробників яловичини в Австралії із загальним стадом близько 200 тис. голів худоби. Заснована у 1877 р., зараз її земельний банк досягає 6,1 млн га.

Consolidated Pastoral Company (CPC) - історія компанії розпочалася у 1860 р., але роком заснування вважається 1983-й, коли було здійснено декілька операцій зі злиття й поглинання. Вона знаходиться в Австралії, має у власності 5,5 млн га землі та 380 тис. голів худоби. Крім того, CPC здійснює управління фермами в Індонезії, де утримується понад 35 тис. голів.

Beidahuang Group - найбільший китайський агрохолдинг та один із найбільших світових виробників агропродовольчої продукції, зокрема рису, борошна, молокопродуктів, олії. Рік заснування - 1998-й, земельний банк - 5,4 млн га (у Китаї, Південній Америці та Австралії).

КазЕкспортАстик - компанія з Казахстану, у власності якої знаходиться понад 1 млн га землі. Заснована у 1999 р. Один із найбільших агровиробників на теренах СНД, що спеціалізується на вирощуванні зернових, олійних і бобових культур. Потужності для одночасного зберігання зерна і насіння олійних сягають 1,2 млн тонн.

Cresud - аргентинська компанія із земельним банком у 852 тис. га, розташованим також у Бразилії, Парагваї та Болівії. Напрям діяльності - зернові, цукрова тростина, м'ясне і молочне скотарство.

NCH Capital - компанія зі штаб-квартирою у Нью-Йорку, США. Створена у 1993 р., володіє 820 тис. га землі, які сконцентровані в Україні (400 тис. га, агрохолдинг «Агропросперіс») та Росії (250 тис. га). Решта земель компанії знаходяться у Молдові, Болгарії, Казахстані та Румунії.

Група компаній «Проділекс» і «Агрокультура» - заснована в 1992 р. російською компанією, у власності якої більше ніж 800 тис. га сільгоспугідь. Це один із найбільших виробників цукру в Росії, що додатково спеціалізується на зернових, олійних і бобових.

Мираторг - компанія з Росії, належить до найбільших виробників і постачальників м'яса. Створена у 1995 р. Посівні площі становлять орієнтовно 700 тис. га, однак існують думки, що земельний банк компанії насправді більший [5].

Для порівняння зазначимо, що найбільшим в Україні станом на 2019 р. за розмі-

ром земельного банку є агрохолдинг «KERNEL», якому належить 600 тис. га землі [7].

В історичному аспекті варто відзначити роль «зеленої» революції у нарощуванні сільськогосподарського виробництва. Вона отримала свій розвиток після Другої світової війни, реалізуючись через зміни в аграрній галузі виведенням продуктивніших сортів рослин, використання зрошення, добрив і засобів захисту рослин, нової техніки та технологій, підвищення кваліфікації працівників. У результаті вдалося забезпечити значний прогрес у досягненні глобальної продовольчої безпеки, але відчутно погіршилась екологічна ситуація на планеті. У 80-х роках XX ст. розвинуті держави світу за рахунок інтенсифікації галузі досягли перевиробництва продуктів харчування, тому значна увага стала приділятися збереженню навколишнього середовища. Випередження темпами зростання сільськогосподарського виробництва темпів збільшення населення планети стало одним із найбільш наочних наслідків «зеленої» революції, хоча глобальна продовольча проблема залишається невирішеною [6, 11].

Таким чином, триваюче зростання глобального виробництва продукції сільського господарства має свої причини і наслідки. Динамічне збільшення попиту на продовольство разом з інтенсифікацією виробничого процесу сприяє урізноманітненню товарного асортименту та повнішому задоволенню споживчих запитів. Сучасні тренди світового аграрного ринку дають підстави прогнозувати подальше збільшення загальної пропозиції продовольства. Найімовірніше, зберуть свої домінуючі позиції і ключові країни-виробники з різних частин світу, а основним сільськогосподарським регіоном залишиться Азія, зважаючи на безальтернативне лідерство Китаю. Водночас Україна має всі можливості щонайменше для утримання нинішніх обсягів сільськогосподарського виробництва, адже стабільність внутрішнього попиту доповнюється зростаючими показниками експорту в результаті різносторонньої диверсифікації збуту на закордонних ринках [3].

Висновки. У світі на фоні зростання чисельності населення постійно спостерігається також відчутне збільшення виробництва основних видів рослинницької і тваринницької продукції. Воно охоплює всі геогра-

фічні регіони планети, крім Європи, де обсяги пропозиції характеризуються відносною стабільністю. Яскраво вираженою є перевага Азії як головного виробника кожного з видів аналізованої продукції, що пояснює лідерство Китаю та Індії у подібному рейтингу країн. Україна посідає чільні місця у світі серед виробників зернових і картоплі, міцні позиції нашої держави на глобальному ринку овочів, яєць і молока. Найбільші земельні площі у своїй діяльності використовують великі спеціалізовані сільськогосподарські компанії-виробники з Австралії, Ки-

таю, Аргентини, Сполучених Штатів Америки та країн СНД. Головною метою аграрного виробництва на сучасному етапі стає пошук оптимального балансу між бажаною кількістю валової продукції та раціональним використанням ресурсів навколишнього природного середовища. Незважаючи на це, першочергова необхідність задоволення зростаючої потреби у продовольстві в результаті кількісного росту населення та поліпшення загального добробуту людей зумовлюватимуть підвищення рівня світового аграрного виробництва найближчими десятиліттями.

Список бібліографічних посилань

1. Білорус О. Г., Зубець М. В., Саблук П. Т., Власов В. І. Глобальна продовольча безпека. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 486 с.
2. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія : монографія : у 2 т. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. Т. 2. 856 с.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кваша С.М., Кваша К.С. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 40 с.
5. Крупнейшие агрохолдинги мира. URL : https://biz.censor.net.ua/resonance/3104461/krupneyishie_agroholdingi_mira.
6. Мельник Л. Г. «Зелена» економіка (досвід ЄС і практика України у світлі III і IV промислових революцій): підручник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. 463 с.
7. Рейтинг агрохолдингов України 2019 по розміру земельного банку от Agricultural Consulting. URL : http://farming.org.ua/Агрохолдинги_Украины_Топ_агрохолдингов_Украины_2019_Рейтинг_агрохолдингов_Украины_2019_по_размеру_земельного_банка.html
8. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції : монографія / П. Т. Саблук, Г.А. Калієв та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2008. 210 с.
9. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
10. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>.
11. The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. URL : <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf>.

References

1. Bilorus, O.H., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., & Vlasov, V.I. (2009). *Hlobalna prodovolcha bezpeka [Global food security]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
2. Vlasov, V.I. (2012). *Hlobalistyka: istoriya, teoriya: monografiia u 2 t. [Globalistics: history, theory: monograph: 2 vols.]*. Vinnytsia: TOV "Nilan-LTD" [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Kvasha, S.M. & Kvasha, K.S. (2013). *Stan ta tendentsii rozvytku silskoho hospodarstva krain-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu [Status and trends of agricultural development in the European Union member states]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
5. Krupneyshye agroholdingi mira [The largest agricultural holdings in the world]. (2019). Retrieved from: https://biz.censor.net.ua/resonance/3104461/krupneyishie_agroholdingi_mira [In Russian].
6. Melnyk, L.H. (2018). *"Zelena" ekonomika (dosvid YeS i praktyka Ukrainy u svitli III i IV promyslovykh revoliutsii): pidruchnyk ["Green" economy (EU experience and Ukrainian practice in the light of III and IV industrial revolutions): tutorial]*. Sumy: VTD "Universytetska knyha" [In Ukrainian].
7. Reityng agrokhodnygov Ukrainy 2019 po razmeru zemelnogo banka ot Agricultural Consulting. [Rating of Ukraine's agricultural holdings in 2019 by the size of land bank from Agricultural Consulting]. (2019). Retrieved from: http://farming.org.ua/Агрохолдинги_Украины_Топ_агрохолдингов_Украины_2019_Рейтинг_агрохолдингов_Украины_2019_по_размеру_земельного_банка.html [In Russian].
8. Sabluk, P.T., Kaliiev, H.A., et al. (2008). *Svitove i regionalne vyrobnytstvo agrarnoi produktsii: monografiia [World and regional agrarian production: monograph]*. P.T. Sabluk, H.A. Kaliiev (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). *Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monografiia [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]*. Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
10. FAOSTAT. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
11. The state of food security and nutrition in the World 2018. (2018). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/I9553EN/i9553en.pdf> [In English].

Dukhnytskyi B.V. World agricultural production

The purpose of the article is to study the peculiarities of global agricultural production with allocation of its regional structure, influence of population growth and changes in production methods.

Research methods. In the research were used the following scientific methods: theoretical generalization for assessing impact of agrarian production on the world economic system; analysis and synthesis for interpretation of increasing dynamics of supplying crop and livestock products, ranking of the largest countries as producers of different product groups; comparative assessment for comparison of volumes of agricultural production in context of its correspondence to the population growth; graphical and tabular for visual representation of the results of statistical analysis.

Research results. The general situation concerning quantitative volumes of production of the main groups of agricultural products, including regional distribution and list of the main producing countries were given. It was considered statistics of population increase for almost 60 last years, and Ukraine's place in context of its integrated potential of food supply to domestic and foreign markets was determined. There were characterized the largest global companies-producers according to directions of its activities, and reasons for changing priorities of agrarian production from quantitative to qualitative were clarified.

Elements of scientific novelty. In modern conditions there is a clear dependence between volumes of agrarian production and systemic influence of many factors, namely presence of favorable natural and climatic conditions, level of economic development by country, sectoral policy, number of its population, certain specialization and structuring the final product supply.

Practical significance. The article is aimed at bringing available information to Ukrainian farmers on trends and prospects of the world agricultural production in order to maximally use their practical experience from both developed and developing countries. Tabl.: 2. Figs.: 3. Refs.: 11.

Keywords: agrarian production; food; population; global market; regions of the world; branch corporations; "green" revolution.

Dukhnytskyi Bohdan Volodymyrovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production economics and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Духницький Б.В. Мировое производство сельскохозяйственной продукции

Цель статьи - исследовать особенности глобального производства сельскохозяйственной продукции с выделением его региональной структуры, влияния роста численности населения планеты и изменения способов хозяйствования.

Методика исследования. Использованы методы: теоретического обобщения - для оценки влияния аграрного производства на функционирование мировой экономической системы, анализа и синтеза - для приведения динамики увеличения предложения растениеводческой и животноводческой продукции, рейтинга крупнейших стран-производителей отдельных групп продуктов, сравнительной оценки - для сопоставления объемов аграрного производства в контексте соответствия росту населения, графический и табличный - для наглядного отображения результатов анализа статистических данных.

Результаты исследования. Рассмотрена общая ситуация относительно количественных объемов производства основных видов аграрной продукции, включая региональное распределение и перечень главных стран-производителей, приведена статистика увеличения населения за почти 60 последних лет, определено место Украины в контексте ее комплексного потенциала поставки продовольствия на внутренний и внешний рынки, охарактеризованы крупнейшие глобальные компании-производители по направлениям деятельности, выяснены причины изменения приоритетов аграрного производства с количественных на качественные.

Элементы научной новизны. В современных условиях установлена четкая зависимость объемов аграрного производства от системного воздействия многих факторов - наличия благоприятных природно-климатических условий, уровня экономического развития государства, отраслевой политики, количества его жителей, конкретной специализации и структурирования итогового предложения продукции.

Практическая значимость. Положения статьи направлены на доведение украинским сельхозпроизводителям имеющейся информации о тенденциях и перспективах мирового аграрного производства с целью максимально эффективного использования ими в своей деятельности практического опыта как развитых так и развивающихся стран. Табл.: 2. Илл.: 3. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: аграрное производство; продовольствие; население; глобальный рынок; регионы мира; отраслевые корпорации; «зеленая» революция.

Духницький Богдан Владимирович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
e-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019 р.

Фахове рецензування: 05.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Духницький Б. В. Світове виробництво сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 59 – 65.

*

Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Аналіз світових тенденцій поширення державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві*

Мета статті – дослідити світовий досвід розробки та реалізації проектів державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві та визначити можливості його використання у вітчизняній практиці.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні та світі), емпіричний метод (комплексна оцінка сучасного стану зрошуваного землеробства), порівняльного аналізу (визначено особливості, переваги та проблеми державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві), абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення принципів та особливостей державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві світу розкрито його економічні та екологічні аспекти. Зарубіжний досвід показує, що використання принципів державно-приватного партнерства в гідромеліоративному комплексі сприяє збільшенню інвестицій для будівництва та модернізації зрошувальної інфраструктури, а також оптимізації використання земельних та водних ресурсів.

Елементи наукової новизни. Розкрито світові тенденції поширення державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві. Висвітлено перспективність створення асоціацій водокористувачів. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо відродження гідромеліоративної галузі на основі впровадження принципів державно-приватного партнерства.

Практична значущість. Встановлено основні етапи та особливості підготовки й реалізації проектів державно-приватного партнерства. Перспективним вбачається використання світового досвіду щодо впровадження державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві в Україні. Табл.: 1. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: державно-приватне партнерство; концесія; зрошуване землеробство; зрошення; гідротехнічна меліорація; продовольча безпека.

Дідковська Людмила Іванівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: luda_d2005@ukr.net

Постановка проблеми. В умовах кліматичних змін зрошуване землеробство являє один з основних факторів формування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва. Проте наразі зрошувальний ресурс України використовується лише на чверть. Розгляд і вивчення зарубіжного досвіду розробки та реалізації проектів державно-приватного партнерства (ДПП) при експлуатації й управлінні іригаційними системами дозволить обґрунтувати основні напрями підвищення ефективності використання вітчизняного зрошуваного землеробства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів відродження зрошуваного землеробства став пріоритетним у напрацюваннях ряду відомих вчених, серед яких: О.М. Нечипоренко (удосконалення економічних і управлінських аспектів у зрошуваному землеробстві) [9], М.І. Ромащенко, М.В. Яцюк (розвиток зрошення) [7], М.А. Хвесик (публічно-приватне партнерство в управлінні водними ресурсами) [11], Л.М. Грановська (розвиток ДПП, створення асоціацій водокористувачів) [1, 2]. Також зарубіжні автори (Cledan Mandri-Perrott, Jyoti Bisbey, 2016) [12] досліджували ефективність ДПП у зрошуваному землеробстві різних країн світу. Однак в Україні наразі не поширена практика поєднання інтересів держави та бізнесу задля розвитку зрошуваного землеробства. Важливість досліджень зазначеної проблематики особливо

* Дослідження виконано за підтримки НАН України у рамках відомчої теми «Корпоратизація аграрного сектора економіки України» (номер державної реєстрації 0116U006665).

© Л.І. Дідковська, 2019

зростає в умовах дефіциту фінансових ресурсів в аграрному секторі.

Мета статті - дослідити світовий досвід розробки та реалізації проектів державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві та визначити можливості його використання у вітчизняній практиці.

Методологія дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз розвитку зрошуваного землеробства в Україні та світі), емпіричний метод (комплексна оцінка сучасного стану зрошуваного землеробства), порівняльного аналізу (визначено особливості та проблеми ДПП у зрошуваному землеробстві), абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. В умовах сучасних економічних перетворень перед аграрним сектором постають все нові виклики та завдання. Наразі через обмеженість фінансових можливостей навіть розвинені країни не в змозі самостійно забезпечити реалізацію суспільно значущих проектів. Дефіцит бюджетних коштів та необхідність розвитку галузі спонукають державу брати курс на масштабне залучення ресурсів приватного сектору. Саме тому об'єднання капіталу, досвіду та ресурсів приватного й державного партнерів через механізм ДПП стає суттєвим кроком на шляху стабілізації параметрів аграрного сектору.

Загалом у світі широко використовується залучення інвестицій через ДПП. Зокрема, основними сферами застосування ДПП у зарубіжних країнах виступають інфраструктурні об'єкти, водопостачання, освіта, медицина та енергетика. Серед основних характеристик ДПП слід вказати: довготривалість відносин; часткове фінансування суб'єктами проекту; організація процесу на різноманітних стадіях проекту (проекткування, завершення, впровадження, фінансування); розподіл ризиків між партнерами (кожен ризик має бути переданий тій стороні, яка може успішно його мінімізувати) [3].

У контексті світових тенденцій слід виокремити основні етапи підготовки та реалізації проекту ДПП: визначення об'єкта, мети та способів реалізації проекту; підготовка техніко-економічного обґрунтування проекту (один з найвідповідальніших етапів); аналіз ефективності здійснення ДПП; дослі-

дження зацікавленості потенційних інвесторів; проведення конкурсу щодо визначення приватного партнера та підписання договору («комерційне закриття»); залучення фінансування для реалізації проекту («фінансове закриття»)¹; моніторинг та контроль; проведення фінальної оцінки (проводиться незалежним органом з метою визначення ефективності проекту та усунення проблем у майбутньому) [3].

В Україні темпи впровадження ДПП доволі скромні: реалізується близько 66 проектів, майже половина з яких спрямовані на збір, очищення та розподіл води [11]. Слід зазначити, що наразі в Україні не реалізується жодного проекту ДПП у зрошуваному землеробстві. Одним з головних обмежуючих факторів щодо інвестування в зрошення виступає довготривала окупність таких інвестицій (6-8 років) поряд із відсутністю прав власності на землю. Зокрема, відомі випадки фінансових маніпуляцій, коли сільгосптоваровиробники інвестували у меліоративні заходи, а через певний час для них намагалися підвищити орендну плату. Отже, дослідження зарубіжного досвіду щодо формування партнерських відносин вбачається корисним для України.

Проекти ДПП у зрошуваному землеробстві реалізуються як у розвинених країнах (Австралія, Франція), так і у країнах, що розвиваються (Бразилія, Єгипет, Індія, Марокко, Перу). Світові тенденції показують, що концесійні угоди - найбільш широко використовувана форма ДПП (табл.).

Інфраструктурна концесія передбачає формування відносин, коли приватний партнер отримує компенсацію інвестицій переважно за рахунок плати споживачів послуг (водокористування), які надаватимуться завдяки новоствореному (модернізованому) інфраструктурному обладнанню. Основний ризик за такої форми ДПП - це ризик платоспроможного попиту. Вказана модель ДПП найпоширеніша, проте вважається більш ризикованою для приватного партнера, особливо в країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою [4]. Інша форма ДПП - ОММ, за якої приватний партнер підтримує іригаційну структуру відповідно до експлуатаційних вимог договору [8]. Фінансування будівництва меліоративної мережі відбува-

¹ Якщо приватний партнер не володіє достатнім фінансовим ресурсом можливе залучення кредитора або заміни приватного партнера.

ється за державний кошт. Водночас асоціації фермерів і водокористувачів несуть відповідальність за підтримання у належному стані внутрішньогосподарської мережі. При цьому вони отримують певні преференції: щорічно на реалізацію принципів інтегрова-

ного управління водними ресурсами в бюджет штату Каліфорнія (США) закладаються значні кошти, доступ до яких надається лише членам асоціацій або кооперативів водокористувачів, що об'єдналися за територіальним принципом [1].

Проекти ДПП у зрошуваному землеробстві світу

Проект	Країна	Спеціалізація	Поточний статус проекту	Тип ДПП
КОНЦЕСІЯ				
Chianci	Замбія	Змішана	Реалізація	Концесія
ITFC	Гана	Манго	Реалізація	Концесія
Olmos	Перу	Змішана	Реалізація	Концесія
Pontal	Бразилія	Змішана	Планування	Концесія
Accra Plains	Гана	Змішана	Планування	Концесія
CACG/ASA	Франція	Змішана	Завершено	Концесія
ORMVAs	Марокко	Змішана	Завершено	Концесія
Dina Farm	Єгипет	Змішана	Завершено	Концесія
SCP	Франція	Змішана	Завершено	Концесія
CACG/NESTE	Франція	Змішана	Завершено	Концесія
Murray	Австралія	Змішана	Реалізація	Концесія
Toshka	Єгипет	Змішана	Завершено	Концесія
Guerdane	Марокко	Цитрусові	Реалізація	Концесія
ОММ (ЕКСПЛУАТАЦІЯ, УПРАВЛІННЯ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ)				
Megech-Seraba	Ефіопія	Змішана	Реалізація	ОММ
SAED	Сенегал	Змішана	Завершено	ОММ
Alaotra	Мадагаскар	Рис	Реалізація	ОММ
Nakhlet	Мавританія	Рис	Немає даних	ОММ
Maniçoba	Бразилія	Тропічні фрукти	Завершено	ОММ
Toula	Нігерія	Рис	Немає даних	ОММ
Pequin Kavaje	Албанія	Змішана	Завершено	ОММ
Sonora	Мексика	Змішана	Немає даних	ОММ
Tieshan	Китай	Високорентабельні культури	Завершено	ОММ
Adasiyeh	Йорданія	Цитрусові	Завершено	ОММ
ІНШІ ТИПИ КОНТРАКТІВ				
Muhurui	Бангладеш	Змішана	Планування	Управління та лізинг
Eastern Uttar Pradesh	Індія	Змішана	Завершено	Управління
Gap	Турція	Бавовна	Завершено	Управління
West Nile Delta	Єгипет	Змішана	Планування	Проектування Будівництво Експлуатація (DBO)

Джерело: Складено на основі даних [12].

Успішною стала реалізація проектів ДПП у зрошуваному землеробстві Франції. Концесії на будівництво й експлуатацію об'єктів водопостачання та очищення стічних вод функціонують у Франції впродовж п'ятдесяти років, що зумовило розвиток великих і диверсифікованих приватних компаній - операторів об'єктів водопостачання та водовідведення [3]. Тут реалізувалися декі-

лька проектів ДПП² з відновлення зрошувального землеробства³. Так, проект CACG/ASA впроваджувався на основі концесійної угоди. Метою проекту було розширити зрошувані площі на 200 тис. га з подальшим вирощуванням кукурудзи, овочів та фруктів.

² Нормативно-правове регулювання ДПП у Франції здійснюється на основі Ордонансу від 17.06.2004 р. № 2004-559.

³ Нині площа зрошуваних земель Франції становить 2,8 млн га.

Compagnie d'Aménagement des Coteaux de Gascogne (CACG) - це провідна приватна компанія, 50% акцій якої належить місцевій владі. Починаючи з 1960 р. CACG здійснює будівництво та експлуатацію систем зрошення в південно-західній частині Франції згідно з умовами довгострокового контракту. В рамках згаданого проекту витрачено близько 600 млн доларів США. Більше того, водогосподарська інфраструктура, побудована CACG, використовувалася в різних галузях: понад 80% - у сільському господарстві, близько 10% - у комунальному господарстві та менше 10% - у промисловості. CACG укладала контракти на технічне обслуговування мереж із асоціаціями водокористувачів (WUAs).

При реалізації цього проекту основне завдання полягало в тому, щоб сформувати прийнятну ціну на зрошувальну воду для фермерів і створити належний рівень технічного обслуговування мереж. Так, CACG виконувала роботи від проектування до експлуатації та технічного обслуговування гідротехнічної інфраструктури (спеціалісти CACG проводили профілактичне обслуговування інфраструктури до початку поливного сезону, а також цілодобовий ремонт у період зрошення). Середня вартість технічного обслуговування становила 36 доларів США на 1 га. Зазначена модель співпраці CACG/ASA виявилася успішною для посушливих регіонів Франції.

Société du Canal de Provence (SCP) - ще один концесійний проект Франції. Він передбачав відновлення зрошувальних мереж на площі 80 тис. га з подальшим вирощуванням овочевих культур та фруктів. Протягом останніх десятиліть у Франції реалізація великих зрошувальних проектів відбувалася за участі SAR - Sociétés d'Aménagement Régional (компанії регіонального розвитку). SCP є компанією, однією з SAR, з якою місцевий уряд уклав довгостроковий концесійний контракт на управління багатофункціональною гідравлічною інфраструктурою у південно-східній частині Франції. Вартість проекту становила 2 млрд доларів США. Водопостачання рівномірно розподілено між промисловим, комунальним та сільськогосподарським (на іригацію) секторами.

У Франції також реалізовано проект CACG/NESTE, який передбачав полив 60 тис. га кукурудзи, овочевих та фруктів. У рамках цього проекту компанія IDSP разом із стандартними функціями (експлуатація, обслуговування та управління) виконувала такі: підго-

товка щорічних дозволів на водокористування; моніторинг та облік лічильників; переговори з водокористувачами у разі дефіциту води. Водночас функцію контролю за діяльністю IDSP покладено на уряд. Слід зазначити, що партнерський підхід забезпечив позитивні результати стосовно управління іригаційним каналом Neste, а місцеві органи влади намагаються впровадити таку ж організацію для інших басейнів річок. Передумовами для успішного поширення такого контракту виступає наявність постачальника послуг, який братиме на себе відповідальність за розвиток іригаційних послуг, будівництво й управління мережею та розподіл водних ресурсів [12].

На увагу заслуговує досвід Австралії, оскільки тут доволі активно та успішно реалізуються проекти ДПП. Через те, що деякі райони Австралії потерпають від засух, місцевий уряд при надзвичайних обставинах вдається до компенсаційних виплат фермерам, які мають право на допомогу. У спекотному 2018 р. місцевий уряд передбачив додаткові виплати фермерам у розмірі 140 млн доларів США [6].

Розвиток партнерських відносин було започатковано у штаті Вікторія. У 2008 р. Радою Урядів Австралії (Council of Australian Governments) затверджено загальне керівництво із впровадження ДПП, якого мають дотримуватись державні органи під час аналізу компаній-учасників, створенні угод ДПП. Також згаданий документ містить рекомендації з управління ризиками. Отже, у кожному штаті діє Департамент інфраструктури, що розробляє принципи реалізації державно-приватних проектів. Нині частка проектів ДПП у сфері інфраструктури Австралії досягає 10% [15].

Ефективність проектів ДПП залежить від ретельної підготовки та оцінки всіх параметрів: планування, врахування ризиків, залучення кваліфікованих спеціалістів, управління та коригування під час реалізації⁴. Перед тим як урядом буде визнано доцільність участі у ДПП проводиться повний аналіз рентабельності потенційного проекту. З метою залучення приватного капіталу для реалізації масштабних інфраструктурних проектів уряд

⁴ Для реалізації проекту ДПП із знесолення води вартістю 2,2 млрд доларів США було сформовано приватний консорціум, який відповідав за проект, будівництво, фінансування, технічне обслуговування обладнання заводу тощо. У контракті цього проекту детально прописані умови використання активів, розподіл ризиків та зобов'язання партнерів [10].

Австралії вдається до випуску бондів (облігацій) під державні гарантії (однак такий підхід ефективний лише для розвинутих країн). Звітність по проекту доступна для громадськості, що допомагає запобігти корупційній складовій та уникнути помилок [10].

Для відновлення зрошуваного землеробства місцева влада вирішила залучити приватних партнерів у рамках проектів ДПП. Площа зрошуваних земель Австралії становить 2,148 млн га. Управління водними ресурсами в басейні Мюррей-Дарлінг знаходиться під юрисдикцією держави. Між урядами п'яти штатів Австралії підписано басейнову угоду - Угоду про басейн Мюррей-Дарлінг (MDBA), що унормовує розподіл води між ними, контроль щодо відведення поверхневих вод і міждержавну торгівлю водою, а також регулює політику управління природними ресурсами басейну. У 1994 р. було створено компанію Goulburn-Murray Water Authority (GMWA), яка стала розробником іригаційного проекту Murray на засадах ДПП, із вартістю 2,1 млрд доларів США. Зазначений проект реалізується на основі концесійної угоди. Проект Murray має на меті забезпечити розвиток зрошуваного землеробства з більш ефективною системою водопостачання. Серед основних переваг проекту Murray в рамках ДПП слід виокремити: розподіл ризиків і послуг між партнерами, наявність відкритої та прозорої фінансової звітності, залучення партнерів через комітети з водопостачання, посилення почуття власності в районах зрошення; раціоналізація водокористування; скорочення операційних витрат на 14%; розвиток торгівлі водою; поліпшення управління природними ресурсами.

Такий підхід до об'єднання ресурсів, досвіду та інвестицій доволі успішний. Фермери відчують впевненість у тому, що вони мають надійного партнера - GMWA, який забезпечить безперешкодну експлуатацію, обслуговування та управління зрошувальною мережею. А вартість, яку вони сплачують GMWA за водокористування, посилює фінансову життєздатність проекту [12].

Висновки. 1. На глобальному рівні найбільшим викликом сьогодення для меліоративної галузі стала зміна клімату та його вплив на водозабезпечення аграрного сектору. Останнім часом загострюються питання дефіциту води, зниження рівня ґрунтових вод та погіршення якості водних ресурсів. Одним з основних напрямів сучасної світової політики є ресурсощадне водокористування.

2. Аналіз сучасних тенденцій створення партнерських відносин між державою і приватним сектором при експлуатації та управлінні іригаційними системами у світі показує, що реалізація таких проектів значно підвищує ефективність використання водогосподарсько-меліоративної інфраструктури регіону, а також сприяє відродженню зрошуваного землеробства.

3. У міжнародній практиці найпоширенішою формою партнерства, що використовується при реалізації проектів ДПП у гідромеліоративній галузі, вважається концесія. Основним ризиком за такої форми ДПП виступає ризик платоспроможного попиту. Порівняно з іншими формами ДПП концесія вважається більш ризикованою для приватного партнера, тому потребує детального опрацювання.

4. Передумовою впровадження ДПП у гідромеліоративній галузі України може бути створення асоціацій водокористувачів, в управління яких переходить внутрішньогосподарська зрошувальна мережа [1]. Створення таких асоціацій сприятиме оптимізації водоспоживання, формуванню графіка поливу та ефективному використанню зрошувальних систем. Додатковою мотивацією для організації таких об'єднань може бути пільгова вартість зрошувальної води для членів асоціації. Одним із джерел фінансових ресурсів асоціацій водокористувачів мають стати внески членів асоціації, які формуються пропорційно зрошуваним наділам.

5. Як показує світовий досвід, використання ДПП у гідромеліоративній галузі сприяє збільшенню інвестицій для будівництва і модернізації зрошувальної інфраструктури, залученню додаткових джерел фінансування від міжнародних фінансових організацій та забезпеченню технічного обслуговування зрошувальних систем. Проте у країнах, де відсутні основні передумови підтримки сільгосптоваровиробників (доступ до дорадчих послуг, кредитів, доступ до ринків збуту продукції), залучення приватних інвестицій у розбудову зрошувальної інфраструктури видається проблематичним [14]. Саме від уряду залежить чи будуть створені сприятливі умови для всіх зацікавлених сторін, а також забезпечені підтримуючі та стимулюючі механізми для реалізації проектів ДПП. Інвестиційна безпека - першочергове завдання партнерства. Загалом, впровадження ДПП у гідромеліоративній галузі вимагає врахуван-

ня особливостей країни та збалансування ризиків і переваг всіх учасників, щоб переконалися не лише в економічній життєздатності ДПП, а й у можливості забезпечення пода-

льного розвитку зрошуваного землеробства та еколого-економічного використання земельних і водних ресурсів.

Список бібліографічних посилань

1. Грановская Л. Н. Развитие водного хозяйства Украины на основе государственно-частного партнерства. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2018. № 2. С. 139-147.
2. Грановська Л. М. Державно-приватне партнерство як умова забезпечення ефективного водного менеджменту. *Вода для всіх: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: ІВПМ, 2019. С. 113.
3. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проєктів. URL: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf.
4. Запатріна І. В. Керівництво «Посилення ролі бізнесу в досягненні ЦСР в Україні». URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/UNDP_Manual_v05_.pdf.
5. Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проєктів і надання публічних послуг. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/econprog_2010_4_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/econprog_2010_4_8%20(1).pdf).
6. Малкольм Тернбулл. В Австралії небувала посуха, уряд допомагає фермерам. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45076644>.
7. Наукові засади відновлення та розвитку зрошення в Україні в сучасних умовах / Ромащенко М. І., Яцюк М. В., Жовтоног О. І., Дехтяр О. А., Сайдак Р. В., Матяш Т. В. URL: <http://mivg.iwpim.com.ua/index.php/mivg/article/view/26/15>.
8. Нед Уайт. Державно-приватне партнерство в сільському господарстві: міжнародний досвід та перспективи для України. URL: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/01/Edward-White-PPPs-in-Agriculture-for-Ukraine-UKR-1.pdf>.
9. Нечипоренко О. М. Трансформації системи управління в зрошуваному землеробстві: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. 392 с.
10. Стройков М. Г. Опыт государственно-частного партнерства в Австралии. URL: http://www.infrastructureaustralia.gov.au/public_private_partnership_related_reports.aspx.
11. Хвесик М. А., Левковська Л. В. Публічно-приватне партнерство як дієвий механізм ефективного управління водними ресурсами. *Вода для всіх: матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: ІВПМ, 2019. С. 21.
12. Cledan Mandri-Perrott and Jyoti Bisbey. How to develop sustainable irrigation projects with private sector participation. URL: <http://documents.vseмирnyjbank.org/curated/ru/860801468196192167/pdf/106071-WP-PUBLIC-Irrigation-PPP-Toolkit.pdf>.
13. Hafied A., Gany A., Prachi Sharma, Sahdev Singh. Global review of institutional reforms in the irrigation sector for sustainable agricultural water management, including water users' associations. *Irrigation and Drainage*. 68:84-97 (2019). P. 84-97.
14. Public-private partnerships in irrigation: experiences, benefits and risks. URL: <https://www.die-gdi.de/veranstaltungen/details/public-private-partnerships-in-irrigation>.
15. Tasker S.-J. Public-private partnerships here to stay but reforms needed: The Australian. URL: <http://www.theaustralian.com.au/business/public-private-partnerships-here-to-stay-but-reforms-needed/story-e6frg8zx-1225996409122>.

References

1. Granovskaja, L.N. (2018). Razvitie vodnogo hozjajstva Ukrainy na osnove gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Development of the water economy of Ukraine on basis of public-private partnership]. *Voprosy gosudarstvennogo i municipalnogo upravlenija*, 2, pp. 139-147 [In Russian].
2. Hranovska, L.M. (2019). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak umova zabezpechennia efektyvnoho vodnoho menedzhmentu [Public-private partnership as a condition for ensuring effective water management]. (p. 113). *Voda dlia vsikh: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: IVPIM [In Ukrainian].
3. Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm reali-zatsii novoi rehionalnoi polityky: mozhlyvosti zastosuvannia ta praktychni aspekty pidhotovky i vprovadzhennia investytsiynykh proektiv [Public-private partnership as a mechanism for implementing a new regional policy: the feasibility and practical aspects of the preparation and implementation of investment projects]. (2017). Retrieved from: http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf [In Ukrainian].
4. Zapatrina, I.V. (2018). Kerivnytstvo "Posylennia roli biznesu v dosiahnenni TsSR v Ukraini" [Guide to "Strengthening role of business in achieving the GSD in Ukraine"]. Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/UNDP_Manual_v05_.pdf [In Ukrainian].
5. Zapatrina, I.V. (n.d.). Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukraini: perspektyvy zastosuvannia dlia realizatsii infrastrukturykh proektiv i nadannia publichnykh poslug [Public-private partnership in Ukraine: prospects for implementation of infrastructure projects and the provision of public services]. Retrieved from: http://www.ukrppp.com/images/stories/PPP_econ_forec-Zapatr_1.pdf [In Ukrainian].
6. Ternbull, M. (2018). V Avstralii nebuvala posukha, uriad dopomahaie fermeram [Australia has an unprecedented drought, the government is helping farmers]. *BBC News*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-45076644> [In Ukrainian].
7. Romashchenko, M.I., Yatsiuk, M.V., Zhovtonoh, O.I., Dekhtiar, O.A., Saidak, R.V., & Matias, T.V. (2017). Naukovi zasady vidnovlennia ta rozvytku zroshennia v Ukraini v suchasnykh umovakh [Scientific principles of renewal and development of irrigation in Ukraine in modern conditions]. Retrieved from: <http://mivg.iwpim.com.ua/index.php/mivg/article/view/26/15> [In Ukrainian].
8. Wait, N. (2013). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v silskomu hospodarstvi: mizhnarodnyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Public-private partnership in agriculture: international experience and perspectives for Ukraine]. Retrieved from: <http://ppp-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/01/Edward-White-PPPs-in-Agriculture-for-Ukraine-UKR-1.pdf> [In Ukrainian].
9. Nychyporenko, O.M. (2018). Transformatsii systemy upravlinnia v zroshuvanomu zemlerobstvi: monohrafiia [Transformation of the control system in the irrigated agriculture: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
10. Strojkov, M.G. (n.d.). Opyt gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Avstralii [Experience of public-private partnership in Australia]. Retrieved from: http://www.infrastructureaustralia.gov.au/public_private_partnership_related_reports.aspx [In Russian].
11. Khvesyk, M.A. & Levkovska, L.V. (2019). Publichno-pryvatne partnerstvo yak diievyi mekhanizm efektyvnoho upravlinnia vodnymy resursamy [Public-private partnership as an effective mechanism for efficient water management]. (p. 21). *Voda dlia vsikh: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: IVPIM [In Ukrainian].
12. Mandri-Perrott, C. & Bisbey, J. (2016). How to develop sustainable irrigation projects with private sector participation. Retrieved from: <http://documents.vseмирnyjbank.org/curated/ru/860801468196192167/pdf/106071-WP-PUBLIC-Irrigation-PPP-Toolkit.pdf> [In English].
13. Hafied, A., Gany, A., Sharma, P., & Singh, S. (2019). Global review of institutional reforms in the irrigation sector for sustainable agricultural water management, including water users' associations. *Irrigation and Drainage*, 68:84-97, pp. 84-97 [In English].

14. Public-private partnerships in irrigation: experiences, benefits and risks. (2016). *German Development Institute*. Retrieved from: <https://www.die-gdi.de/veranstaltungen/details/public-private-partnerships-in-irrigation> [In English].

15. Tasker, S.-J. (2011). Public-private partnerships here to stay but reforms needed. *The Australian Business Review*. Retrieved from: <http://www.theaustralian.com.au/business/public-private-partnerships-here-to-stay-but-reforms-needed/story-e6frg8zx-1225996409122> [In English].

Didkovska L.I. Analysis of world tendencies of implementation of public-private partnership in irrigation

The purpose of the paper is to study world experience in the development and implementation of public-private partnership projects in the irrigated agriculture, and to determine possibilities for its use in the domestic practice.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: dialectical methods of knowledge of processes and phenomena; the monographic method (for analysis of the development of the irrigated agriculture in Ukraine and worldwide); the empirical method (for comprehensive assessment of the current state of the irrigated agriculture); comparative analysis (for identifying peculiarities, advantages, and problems of public-private partnership in the irrigated agriculture); the abstract and logical method (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. In the research process principles and features of public-private partnership in the irrigated agriculture in the world, its economic and environmental aspects were disclosed. Foreign experience shows that use of principles of public-private partnership contributes to increasing investments for the construction and modernization of irrigation infrastructure, as well as optimizing the usage of land and water resources.

Elements of scientific novelty. World tendencies of public-private partnership spreading in the irrigated agriculture were revealed. Prospects for creation of associations of water users were highlighted. Theoretical positions concerning revival of the hydro-amelioration industry on basis of the implementation of principles of public-private partnership were further developed.

Practical significance. Basic stages and peculiarities of preparation and realization of public-private partnership projects were established. Use of world experience in implementing public-private partnership in the irrigated agriculture in Ukraine should be considered as perspective. Tabl.: 1. Refs.: 15.

Keywords: public-private partnership; concession; irrigated agriculture; irrigation; hydrotechnical melioration; food safety.

Didkovska Liudmyla Ivanivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, senior research fellow of the department of forms and methods of economic management in the agro-food complex, State Organization "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" (26, Panasa Myrnogo st., Kyiv)
E-mail: luda_d2005@ukr.net

Дидковская Л.И. Анализ мировых тенденций распространения государственно-частного партнёрства в орошаемое земледелие

Цель статьи - исследовать мировой опыт разработки и реализации проектов государственно-частного партнерства в орошаемом земледелии и определить возможности его использования в отечественной практике.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ развития орошаемого земледелия в Украине и мире), эмпирический метод (комплексная оценка современного состояния орошаемого земледелия), сравнительного анализа (определены особенности, преимущества и проблемы государственно-частного партнерства в орошаемом земледелии), абстрактно-логический метод (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения принципов и особенностей государственно-частного партнерства в орошаемом земледелии мира раскрыто его экономические и экологические аспекты. Зарубежный опыт показывает, что использование принципов государственно-частного партнерства в гидромелиоративном комплексе способствует увеличению инвестиций для строительства и модернизации оросительной инфраструктуры, а также оптимизации использования земельных и водных ресурсов.

Элементы научной новизны. Раскрыты мировые тенденции распространения государственно-частного партнерства в орошаемом земледелии. Освещена перспективность создания ассоциаций водопользователей. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по возрождению гидромелиоративной отрасли на основе внедрения принципов государственно-частного партнерства.

Практическая значимость. Установлены основные этапы и особенности подготовки и реализации проектов государственно-частного партнерства. Перспективным рассматривается использование мирового опыта по внедрению государственно-частного партнерства в орошаемом земледелии в Украине. Табл.: 1. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство; концессия; орошаемое земледелие; орошение; гидротехническая мелиорация; продовольственная безопасность.

Дидковская Людмила Ивановна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела форм и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: luda_d2005@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 05.07.2019 р.

Фахове рецензування: 15.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Дідковська Л. І. Аналіз світових тенденцій поширення державно-приватного партнерства у зрошуваному землеробстві. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 66 — 72.

* * *

УДК 338:43

JEL Classification: Q1, Q12, Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907073>

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук

Розвиток сімейних фермерських господарств в Україні та зарубіжний досвід їх функціонування

Мета статті - оцінити можливості розвитку фермерських господарств у сучасних умовах, з'ясувати причини наявних проблем функціонування фермерського господарства та запропонувати концепцію подальшого розвитку цих господарств.

Методика дослідження. Методи аналізу і синтезу використано для детального вивчення передумов та формалізації сімейних ферм. Щоб довести провідну роль сімейних фермерських господарств у забезпеченні світової продовольчої безпеки, застосовано статистичний та графічний методи. Методом емпіричного спостереження визначено вплив міжнародної організації ФАО (ООН) на створення сімейного фермерського господарства в Україні. Метод узагальнень використано при оформленні висновків та визначенні питань до дискусії.

Результати дослідження. Розкрито становище сімейних фермерських господарств у світі, підкреслено їх ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки та збереженні природних ресурсів. Досліджено теоретичні основи поняття «сімейні фермерські господарства». Окреслено перспективи становлення українських сімейних фермерських господарств.

Елементи наукової новизни. Вперше розглянуто формування сімейних фермерських господарств Закарпатської області. Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейних фермерських господарств, зокрема заходи державної підтримки сімейних фермерських господарств регіону. Розглянуто діяльність Продовольчої і сільськогосподарської організації (ФАО) ООН, спрямованої на підтримку та розвиток сімейних фермерських господарств на регіональному, національному, міжнародному рівнях. Проаналізовано заходи держави та суспільства з питань створення сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Намічено перспективи становлення українських сімейних ферм та запропоновано модель сімейного фермерського господарювання в контексті розвитку сімейного підприємництва в Україні.

Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейного фермерського господарювання як фізичної особи. Доведено, що на практиці фермерські господарства в умовах євроінтеграції набули якісно нового змісту та є основою для розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення. Табл.: 1. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: сімейні фермерські господарства; Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) ООН; сімейні фермерські господарства в Україні; підприємницька діяльність.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: gspasskiy@ukr.net

Постановка проблеми. Фермерське господарство являє собою форму підприємницької діяльності громадян зі створенням або без створення юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти і реалізовувати таку з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих для ведення сімейного фермерського господарства.

Законодавство обмежує розмір земель (до 20 га), що обробляються і належать сімейним фермерським господарствам.

Визначальною проблемою в Україні залишається дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування. Значна частина фермерських господарств не має тваринницької підгалузі, або ж тваринництво становить мізерну частку в структурі сільськогосподарського виробництва. Саме це зумовлює зниження обсягів внесення органічних добрив і дегуміфікацію ґрунтів. До того ж згадані господарства не мають проектів землеустрою щодо еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь - основи дотримання екологічно обґрунтованого раціонального землекористування.

© Г.В. Спаський, 2019

З метою раціоналізації діяльності фермерських господарств в умовах нестабільної економічної ситуації в Україні доречно запропонувати напрями їх подальшого розвитку, переймаючи закордонний досвід. Адже в зарубіжних країнах перевага надається саме малим, присадибним і хутірним сімейним фермам.

У сучасних умовах сімейні фермерські господарства повинні виконувати функцію забезпечення продовольчої безпеки та збереження земельних ресурсів. Безперечно, нині сімейні ферми відіграють важливу функцію в сільському господарстві кожної країни, вкладаючи визначальну частку у виробництво сільськогосподарської продукції.

Країна стала на шлях розвитку сімейного фермерського господарства як життєздатної стійкої науково підтвердженої моделі, що базується на приватній власності, індивідуальному управлінні та сім'ї, трьох основних компонентах сімейного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що здійснили вагомий внесок у розвиток та розроблення теоретичних, методичних і практичних основ формування стратегії фермерських господарств у тому числі і сімейних фермерських господарств, в Україні слід виокремити таких як: Л.В. Єлісеєва [1], В.М. Заяць [8], В.В. Іванишин [13], В.В. Лановий [3], Ю.О. Лупенко [8], М.І. Малік [8, 14, 15], В.А. Мамчур [14, 15], Н.І. Титова, С.П. Позняк, М.Г. Кіт [2], О.Г. Шпикуляк [8, 14, 15], М.Г. Ярошко [16]. Серед іноземних учених це Hoppe Robert [19], MacDonald J. [20], I. Maltoglou [21], Sourisseau Jan-Midul [22] та інші. У наукових роботах розглядається вплив нестабільної ситуації на економіку країни, проте формування сімейного фермерського господарства як основи їх ефективного функціонування потребує подальших досліджень.

Така увага до фермерських господарств поєднується з тим, що в Україні, на відміну від переважної більшості економічно розвинутих країн, вони не стали основними виробниками сільськогосподарської продукції. Останнім часом посилюються економічні та соціальні проблеми села.

Мета статті - оцінити можливості розвитку фермерських господарств у сучасних умовах, з'ясувати причини наявних проблем функціонування фермерського господарства та запропонувати концепцію подальшого розвитку цих господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Сімейні фермерські господарства покликані забезпечити світову продовольчу безпеку та збереження сільськогосподарських угідь. Ферми відіграють ключову роль у сільському господарстві кожної країни, виробляючи визначальну частку сільськогосподарської продукції та продовольства, демонструючи при цьому свою багатофункціональність.

У Законі України «Про фермерське господарство» поняття фермерського господарства визначено наступним чином: «Фермерські господарства є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [7, с. 2]. Основні відміни у формулюванні цього поняття від попереднього закону пов'язані з відсутністю обов'язкового створення юридичної особи та розширення мети діяльності фермерського господарства. Таким чином, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 1067-VIII від 31.03.2016 р. [5, с. 2] відтепер фермерське господарство може бути організовано також у формі фізичної особи-підприємця. Закон передбачає, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець.

Передбачено також, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови, якщо в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця, має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно підприємець та члени його сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. На відміну від фермерського господарства, де його головою може

бути наймана особа, головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Впровадження нової редакції закону має на меті переведення великих і середніх особистих селянських господарств у статус фермерських господарств та виведення з тіні усіх дрібних виробників сільськогосподарської продукції, а відповідно, і їх оподаткування.

Незважаючи на досить високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва в Україні за останні десять років, варто зазначити, що значна роль при цьому належить особистим господарствам населення. Так, якщо індекси сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах у 2010-2018 рр. порівняно з 1990 р., що можна відобразити - 100%, уже у 2018 р. становили 69,3%, то у господарствах населення вони пос-

тупово зростали від 120,6% у 2010 р. до 132,5% у 2018 р. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у господарствах населення пов'язано з високою інтенсивністю праці в них, використанням останніми роками засобів малої механізації, а також зростанням загальної кількості особистих господарств населення, залучених до сільськогосподарського виробництва [10, с. 341].

Важливо також проаналізувати кількісні та якісні показники поширення різних форм виробництва сільськогосподарської продукції та місце фермерських і особистих селянських господарств при цьому. Наведені нижче показники свідчать про основну частку фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств - 71,2% у 2018 р., якісні показники - про ефективність фермерських господарств України (табл.).

Кількість сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств, їх ефективність в Україні

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1. Кількість сільськогосподарських підприємств за формами господарювання, од.	49414	49046	46199	45379	47697	45558	45590
у т.ч. фермерські господарства, од.	40350	34068	32133	32303	33682	34137	34500
у т.ч. фермерських господарств до загальної кількості підприємств, %	68,9	69,7	71,6	71,2	70,6	74,9	75,7
2. Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	4389	4555	4708	4344	4438	4580	4600
3. Кількість найманих працівників підприємств галузі сільськогосподарства, тис. осіб	21,8	579,8	528,9	500,9	513,2	496,1	485,0
4. Чисельність працівників фермерських господарств, осіб	100243	98617	94780	93704	91875	90134	88975
у т.ч. у фермерських господарствах, тис. осіб	16,1	17,0	17,9	18,7	17,9	18,2	18,3
5. Кількість особистих селянських господарств, тис. од.	4540,0	4241,6	4136,8	4108,4	4078,5	3978,4	3890,0
6. Вартість фермерської валової продукції, млн грн	14111	19091	19189	18909	22101	21743	22450
фермерське виробництво до загального обсягу сільськогосподарської продукції, %	6,3	7,6	7,6	7,9	8,6	8,7	8,8
на одне фермерське господарство, тис. грн	349,7	560,4	594,1	585,4	656,2	636,9	650,7
на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	3215	4191	4076	4353	4980	4747	4880
на одного працюючого, грн	140834	193622	202411	201795	240555	241230	252318
7. Рівень рентабельності всіх підприємств, %	20,7	11,2	25,8	30,4	25,6	18,7	21,0
8. Рівень рентабельності фермерських господарств, %	27,8	12,5	29,6	25,8	27,2	19,2	24,0

Джерело: Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ, 2019 р. 392 с. [10, с. 345-367].

Аналіз підтвердив, що кількість задіяних у фермерських господарствах становить незначну частку в загальній кількості зайнятих у сільськогосподарській галузі України. За наведеними даними, фермерські господарства ще не посіли провідних позицій у сільськогосподарському виробництві України. Розширення фермерського руху можливе за рахунок залучення до нього домогосподарств, особистих господарств населення. Роль фермерських господарств у розвитку сільської місцевості зростає, що зумовлено їх поширенням і тим, що територіальні громади спираються в основному на фермерські господарства у питаннях підтримки соціальної інфраструктури та вирішення основних соціальних питань сільського населення [15, с. 59-65].

Валова продукція фермерських господарств України щороку зростає. Підвищується також частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва (від 6,3% у 2012 р. до 8,8% у 2018 р.).

Прибутковість фермерських господарств значною мірою залежить від середніх реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію. Разом із тим основними напрямками збільшення прибутку залишаються чинники ефективного використання землі, зростання виробництва товарної продукції, підвищення її якості та зниження собівартості.

Рівень рентабельності виробництва у фермерських господарствах перевищує загальний показник рівня рентабельності по сільському господарству України.

У 2018 р. Верховна Рада України ухвалила закон про стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств [5, с. 3]. Документом вносяться зміни до Податкового кодексу України та законів України «Про фермерське господарство», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» (2018 р.). Законом пропонується забезпечити можливість набуття ними статусу фізичної особи - підприємця і надати їм можливість бути платниками IV групи спрощеної системи оподаткування. Законопроект поширюється на господарства, площа угідь яких становить від 2 до 20 га [6, с. 1].

Дослідження J.-M. Sourisseau (2015) підтверджує, що сімейні фермерські господарст-

ва є реальними, дієвими одиницями сільськогосподарського виробництва, причому домінуючими в структурі сільського господарства багатьох країн Європи та інших регіонів світу. Це актуально як для промислово розвинутих країн, так і для країн що розвиваються. Стійке зростання сімейних фермерських господарств відзначається в усіх регіонах світу порівняно з 1961 р. [22, с. 131].

Більше того, I. Maltoglou (2013) і співавтори, аналізуючи розвиток біоенергетики в країнах, що розвиваються, виділяють сімейні фермерські господарства як структури, що здатні вирішувати не тільки виробничі, технологічні, а й екологічні, соціальні, а також біоенергетичні проблеми [21, с. 105-107].

Згідно з твердженнями R.-A. Норре and D.-E. Banke (2016), у структурі сільського господарства США у 2018 р. активи сімейних фермерських господарств досягали 97,6%, відповідно 23,5% - великі фермерські господарства і 74,1% - малі. Отже, сімейні фермерські господарства становлять основу сільського господарства США із виробництвом 85,1% валового збору сільськогосподарської продукції, 58,0% - малими фермерськими господарствами та 27,1 % - великими [19, с. 2].

Сімейні фермерські господарства, що становлять 97,6% усіх ферм США, виробляють 85% обсягів сільськогосподарської продукції, з річною виручкою 230 млрд дол. США. На сімейні ферми США припадає 96% виробництва основних польових культур (кукурудза, бавовна, соя, пшениця), а також свиней, птиці, яєць. Однак вони займають меншу частку у вирощуванні більш дорогих фруктів та овочів - 62%, а також у виробництві молока - 75% [20, с. 1].

Дослідженнями встановлено, що сімейні фермерські господарства у багатьох країнах світу слугують універсальною, високоефективною і стабільною системою забезпечення населення продовольством. Це пояснюється тим, що в умовах промислово розвинутих країн саме фермерські господарства являють собою найбільш пристосовану до ринку форму господарювання.

У США великих фермерських господарств із річною товарною продукцією за 100 тис. дол. США на одну ферму порівняно небагато — 305 тис. Проте вони виробляють понад 85,1% усієї товарної сільськогоспо-

дарської продукції Сполучених Штатів Америки.

Для сільського господарства США характерні найбільші у світі обсяги сільськогосподарської продукції. Вони посідають друге місце за виробництвом зерна й м'яса (після Китаю). Частка США у світовому продовольчому ринку становить 15%. Ця країна постачає на світовий ринок 50 % кукурудзи, 20 % яловичини, третину продовольчої пшениці. Вони найбільші у світі виробники сої та цитрусових, належать до провідних країн за збором бавовни й цукрової тростини.

У сільськогосподарському виробництві країни основною організаційною формою виступає сімейне фермерське господарство. Залежно від типу організації виробництва ферми поділяються на такі основні категорії:

- сімейні ферми, власники яких разом зі своїми сім'ями здійснюють виробництво й керівництво, вкладають капітал і залучають робочу силу;
- спільні ферми, що утворилися завдяки об'єднанню власності двох або більше осіб для спільної підприємницької діяльності;
- сільськогосподарські корпорації — акціонерні підприємства з виробництва (у деяких випадках й переробки) сільськогосподарської продукції [20, с. 1].

Основним показником у класифікації сімейних фермерських господарств прийнято вважати вартість виробленої валової продукції. Безумовно, такий підхід дає можливість оцінити діяльність будь-якого господарського формування, що має товарний і нетоварний характер виробництва. У зарубіжній статистиці використовують саме такий підхід. Так, у США сільськогосподарською статистикою виділяють п'ять груп ферм залежно від обсягів реалізованої продукції за маркетинговий рік, млн дол. США: господарства сільських жителів (до 10); дрібні сімейні ферми (10-40);

сімейні ферми (40-250); великі сімейні ферми (250-500); надвеликі ферми (500 і більше) [19, с. 2].

Ферми у США значно відрізняються від фермерських господарств в Україні як за підходом до управління, так і продуктивністю. У США фермери знаходяться під потужним контролем уряду, особливо стосовно збереження сільськогосподарських угідь. Фермерам систематично допомагають кредитами, організовують для них різні семінари для навчання та консультацій. Встанов-

лено, що державі вигідніше вкладати кошти і допомагати їм, ніж втратити основне багатство нації — сільськогосподарські угіддя. Кожен фермер є членом якогось кооперативу, деякі входять не в один, а в два чи навіть три. Серед кооперативів розрізняють постачальницькі, збутові, агросервісні та інші об'єднання сімейних фермерів. Це допомагає фермерам у їхній виробничій діяльності, а головне — заощаджується час.

Успіхам сільського господарства США значною мірою сприяє те, що фермера вважають опорою суспільства. Як зазначає Н. І. Титова, «такий принцип пріоритетного значення сільського господарства в суспільстві має бути закріплений у Конституції України і стати генеральним провідником її аграрної політики» [2, с. 30].

У 2018 р. на сімейні ферми Європейського Союзу припадало майже 97% господарств із 12 млн 200 тис. усіх існуючих. Сімейні ферми домінують у структурі сільського господарства ЄС з точки зору їх чисельності та внеску в забезпечення зайнятості сільського населення, і меншою мірою, з огляду на земельні площі, які вони обробляють [17, с. 12].

Для сільського господарства Німеччини сімейні фермерські господарства є визначальними і володіють відповідним юридичним статусом. Так, близько 90% сільськогосподарських підприємств країни — це господарства, якими, як правило, керує одна родина. В обробітку в таких підприємств перебуває близько двох третин усіх сільськогосподарських угідь Німеччини.

Сімейні ферми, окрім виробництва сільськогосподарської продукції, у роботі поєднують різні напрями: сільський туризм, переробка сільськогосподарської сировини і реалізація товарів, лісництво [8, с. 48-56].

У сучасному світі сімейні фермерські господарства сприяють створенню нових робочих місць, збільшуючи зайнятість населення на селі. Представники сільськогосподарського сімейного підприємництва раціонально використовують сільськогосподарські угіддя, на яких працюють, намагаючись досягти високої продуктивності і, разом із тим, турбуються про екологію своєї території, зберігаючи біогенофонд та біорізноманіття для наступних поколінь. Вони навчилися працювати на малородючих землях, складних ландшафтах, використовуючи інноваційні методи землекористування та су-

часні знання про сільськогосподарське виробництво й переробку продукції [13, с. 145-159; 3, с. 4-8].

У світі нараховується понад 500 млн сімейних фермерських господарств, які використовують до 98% сільськогосподарських угідь. Вони виробляють 56% сільськогосподарської продукції на 56% землі і за 80% світової продовольчої продукції у вартісному еквіваленті. Саме сімейні фермерські господарства обробляють значну частину сільськогосподарських угідь у світі. Так, середні показники обробітку угідь на континентах такі: 85% припадає на Азію, 83 - Африку, 83 - Північну і Центральну Америку, 68 - Європу, 18% - на Південну Америку.

Міжнародний комітет ФАО запропонував окреслити загальні принципи у робочому визначенні сімейного фермерського господарства. Згаданий тип фермерських господарств здійснює всі види сільськогосподарської діяльності, як «засоби організації сільськогосподарського, лісогосподарського, рибпромислового, пасовищного та аквакультурного виробництва, яке управляється і забезпечується сім'єю, переважно покладається на сімейні трудові ресурси, включаючи як жінок, так і чоловіків. Сім'я і фермерське господарство нерозривно пов'язані, разом розвиваються і поєднують в собі економічні, екологічні, соціальні та культурні функції» [18, с. 48].

Нині для реалізації потенціалу сімейних фермерських господарств на національних рівнях необхідно вести постійний діалог за участі громадських організацій, привертаючи увагу до проблем, з якими вони стикаються. Насамперед це: нормативно-правове забезпечення сімейних фермерських господарств, демографічні, економічні, соціокультурні умови, в яких вони знаходяться, ведення сільськогосподарської, екологічної і соціальної політики, що сприяє життєстійкості сімейних фермерських господарств, поглибленню знань, розширенню поінформованості та обізнаності громадськості про сімейні фермерські господарства, осмислення потреб сімейних фермерських господарств, потенціалу останніх та стримуючих чинників їх розвитку.

У країнах ЄС розмір сільськогосподарських угідь сімейних фермерських господарств коливається від 2,0 га до 500,0 га. Заохочується добровільне виведення сільськогосподарських угідь з обробітку із ком-

пенсаціями втрат фермерам. У випадках виведення 20 % і більше сільськогосподарських угідь з використання на термін не менше 5 років, фермерам надається компенсація [17, с. 2].

У Німеччині у разі неповернення сільськогосподарськими товаровиробниками кредитів, наданих комерційними банками, Національний банк країни надає гарантії на їх повернення. Комерційні банки кредитують сільське господарство, причому держава частину відсотків фінансує за власний рахунок. Зрештою, країни Європейського Союзу (28 держав) на розвиток сільського господарства завдяки економічній програмі Європейського Парламенту мають щорічну допомогу в розмірі (50-60) мільярдів євро [16, с. 2].

Дослідження підтверджують, що фермерські господарства, які виступають основними виробниками сільськогосподарської продукції в промислово розвинутих країнах світу, пройшли у своєму розвитку тривалий шлях формування, становлення та вдосконалення як високоефективні сільськогосподарські підприємства. До того ж у світовій практиці виокремлюють три основні види стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств: стратегію розвитку - відображає намір підприємства збільшувати обсяги продажу, прибутку, інвестицій; стратегію сталості - характеризує прагнення підприємства зберегти досягнуті обсяги сільськогосподарського виробництва в умовах істотної нестабільності обсягів продажу і прибутку; стратегію виживання - оборонна стратегія в умовах глибокої кризи в діяльності ферми [11, с. 50-58; 18, с. 1].

Підтверджено також, що для фермерських господарств України бажано застосовувати стратегію зростання та вдосконалення, хоча більшість із них використовують стратегію виживання. Заслужовує на увагу досвід промислово розвинутих країн щодо кооперації фермерів. Найрозвиненіша сільськогосподарська збутова кооперація у Швеції, через яку щорічно реалізується 50-80 % загального обсягу сільськогосподарських товарів [14, с. 72-74].

Значного поширення у Франції, Італії та Німеччині набувають кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки.

Нині у Франції добре розвинуті кредитна кооперація і постачальницько-збутові коо-

перативи, через які реалізується 56% обсягів сільськогосподарської продукції [22, с. 2].

Відповідно до попередніх домовленостей про залучення можливостей ЄС, зокрема Німеччини, до вирішення питань розвитку фермерства, передбачається підтримка сімейних фермерських господарств, імплементації національного законодавства в рамках підписаної і ратифікованої Угоди між Україною та ЄС, впровадження твінінгових програм для малого й середнього підприємства України.

У процесі господарської діяльності необхідно буде створювати на основі сімейних фермерських господарств більш дієві сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що у свою чергу сприятиме підвищенню прибутковості сімейного фермерського господарства за рахунок формування сприятливої ринкової ціни на власно вироблене продовольство. Крім того, з'явиться можливість ширшого доступу сімейних фермерських господарств до чинних програм бюджетної підтримки сільського господарства, що спонукатиме до запровадження спеціально призначених для них нових програм з удосконалення їх діяльності.

Інтеграція стосовно результатів виконаної роботи дасть можливість створити ефективну українську модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. Така модель керівника-підприємця ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності та здатності до управління часом сім'ї. Всебічно підготовлений керівник спроможний забезпечити успішний розвиток свого сімейного фермерського господарства.

Встановлено, що нині варто просувати в нашій державі краудфандинг, основною умовою розвитку якого є створення відповідного екологічного середовища з високим рівнем довіри, що відповідає українським традиціям побудови відносин як у сім'ї, так і між особистими господарствами населення (у майбутньому - сімейними фермерськими господарствами без статусу юридичної особи) та довір'ям [1, с. 5].

Доведено, що краудфандинг виник у 90-х роках ХХ ст. як акумулювання коштів від родини та друзів. Нині аналітики Світового банку розрізняють такі дві краудфандингові моделі - інвестування та пожертвування.

У межах першої моделі пропонується виділяти такі дві підприємницькі моделі, як «Благодійна» та «Винагородна», в межах другої - три, а саме: «Заснована на базі акціонерного капіталу», «Надаються пільги для заснування», «Заснована на авторському гонорарі» [1, с. 5].

Підтримка дрібних, малих у формі хутірних та присадибних фермерських господарств, у тому числі й сімейних фермерських господарств на рівні держави має стати пріоритетним напрямом розвитку сільського господарства в регіонах держави, ефективність функціонування яких залежатиме від концепції їх розвитку.

Наприклад, для ефективного ведення конкурентоспроможного товарного сільськогосподарського виробництва на Закарпатті - прикордонному регіоні України, сімейний фермер повинен обробляти від 10 до 20 га сільськогосподарських угідь та має бути забезпечений потужною і спеціалізованою технікою [11, с. 56-58].

Фермерські і здебільшого сімейні фермерські господарства області вирощують виноград і виробляють якісне, конкурентоспроможне на місцевому ринку вино порівняно з іншими формами господарювання, що вирощують виноград і виробляють вино.

За останні 10 років простежується чітка тенденція до збільшення валових зборів винограду у сімейних фермерських господарствах регіону. Частка сімейних фермерських господарств у загальних обсягах виробництва винограду не перевищує 30% [12, с. 334-336].

У 2000 р. сімейні фермери з виробництва вина об'єдналися й створили асоціацію «Берегівський виноробний край», що послугував основою для створення у 2003 р. єдиного в Україні Берегівського Лицарського Винного Ордена ім. Святого Венцеля (міфічний покровитель берегівських виноробів).

Для кредитного обслуговування сімейних фермерських господарств в Україні необхідно створити Комерційний аграрний банк із структурними підрозділами на рівні регіонів з метою налагодження співпраці з виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції; надати можливість довгострокового кредитування сімейним фермерським господарствам, субсидювання відсоткових ставок, встановити пільгове оподаткування, які б сприяли розвитку їх як сільськогосподарського підприємництва в

цілому; запровадження фермерських господарств сімейного типу з чітким визначенням його учасників та врегулюванням можливості залучення в сучасних умовах найманої робочої сили; запровадження страхування врожаю, худоби, виробленої продукції; організація навчання фермерів у розвинених європейських країнах та у вітчизняних вузах з метою набуття навичок з управління, впровадження інвестицій, інновацій.

Висновки. Запропонована концепція розвитку сімейних фермерських господарств в Україні із досвіду розвинутих країн надасть можливість економічному зростанню діючих та новостворених господарств.

Необхідно створити відповідні умови для успішного розвитку нових дрібних і малих форм господарювання на селі (підтримка держави, компетентні керівники, впровадження краудфандингових платформ для фінансування діяльності, формування розуміння необхідності змін), а також бажання та готовності до співробітництва ініціативних селян-фахівців сільського господарства.

Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на Закарпатті - прикордонному регіоні України, сімейний фермер повинен обробляти від 10 до 20 га сільськогосподарських угідь.

Об'єктивна необхідність створення сімейних фермерських господарств, особливо з огляду на підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, рекомендації ФАО, потреби

суспільства, поступово почала втілюватися на законодавчому рівні. Адже економіка села європейських країн базується на сімейних формах господарювання. Сімейні ферми протягом століть демонстрували свою ефективність і можливості пристосування до змін внутрішніх і зовнішніх інституційних середовищ.

Інтеграція щодо результатів виконаної роботи дасть можливість створити ефективну українську модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи. Створена модель керівника-підприємця ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності та на здатності до управління часом сім'ї.

У сучасних умовах для реалізації потенціалу сімейних фермерських господарств на національному рівні необхідно вирішити певні проблеми: насамперед це нормативно-правове забезпечення сімейних фермерських господарств, демографічні, економічні, соціокультурні умови, в яких вони знаходяться, ведення сільськогосподарської, екологічної і соціальної політики, що сприяє життєстійкості сімейних фермерських господарств, поглибленню знань, розширенню поінформованості та обізнаності громадськості про сімейні фермерські господарства.

Список бібліографічних посилань

1. Єлісеєва Л. В. Експонентний розвиток краудфандингу як інструмент активізації інноваційної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2017. № 8. С. 3-8.
2. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : науково-навчальний посібник / Титова Н. І., Позняк С. П., Кіт М. Г. та ін. ; за ред. д-ра юрид.н., проф. Н. І. Титової. Львів : ПАЮ, 2005. 368 с.
3. Лановий В. Держава без землі не існує. *Землевпорядний вісник*. 2012. № 12. С. 4-8.
4. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
5. Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 1067-VIII від 31.03.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497-VIII від 10.07.2018 р. *Урядовий кур'єр*. 10.08. 2018 р.
7. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
8. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

References

1. Yeliseieva, L.V. (2017). Eksponentnyy rozvytok kraudfandynhu yak instrument aktyvizatsiyi innovatsiynoyi diyalnosti [Exponential development of crowdfunding as a tool for activating innovation]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 8, p. 5 [In Ukrainian].
2. Tytova, N.I., Pozniak, S.P., Kit, M.H., et al. (2005). *Zemli silskohospodarskoho pryznachennya: prava hromadyan Ukrainy. Naukovo-navchalnyy posibnyk [Agricultural lands: rights of Ukrainian citizens. Scientific and educational manual]*. Lviv: PAYU [In Ukrainian].
3. Lanovyi, V. (2012). Derzhava bez zemli ne isnuye [State without land does not exist]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 12, pp. 4-8 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). *Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv : monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerski hospodarstva" shchodo stymulyuvannya stvorennia ta diyalnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy vid 10/07/2018 № 2497-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On farms" for the promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 10.07.2018, No. 2497-VIII]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].

9. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
10. Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ : Держстат України, 2019. 392 с.
11. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50-58.
12. Статистичний щорічник. Закарпатської області за 2018 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2019. 416 с.
13. Шкільов, О. В. Іванишин В. В. Організація виробничої і підприємницької діяльності в сільськогосподарських підприємствах : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Шкільова. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. 416 с.
14. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Інституціональна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С.71-85.
15. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58-68.
16. Ярошко М. Німецькі реалії сімейного господарювання. URL : <http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realii-simeinogo-gospodariuvannia>. Html.
17. Agriculture statistics - family farming in the EU. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/>.
18. Food and agriculture organization of the United Nation (FAO). Fao.org Retrieved February. 2015. URL : <http://www.fao.org/familyfarming>.
19. Hoppe Robert A., Banke David E., Structure and Finances of U.S. Farms: 2005 Family Farm Report United States / Hoppe and. *USDA, Agriculture Economic Information Bulletin*. 2016. № 12, May. 50 p., DOI: 10.2139/ssrn.923592. URL : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592.
20. MacDonald J. Family Farming in the United States. *Farm Economy*. 2014, March 04. URL : <http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2zyz19k>.
21. Maltsoğlu I., Koşumi T., Felix E. The status of bioenergy development in developing country. *Global Food Security*. 2013. № 2(2). P. 104-109, Retrieved 20 Mar 2014. URL : <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912413000163>. DOI: 10.1016/j.gfs.2013.04.002.
22. Sourisseau, Jean-Michel. Family Farming and the Worlds to Come. Paris : Editions Quæ, 2015. 357 p. DOI: 10.1007/978-94-017-9358-2. URL : http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-017-9358-2_4.
6. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo stymulyuvannya stvorennia ta diyalnosti simeynykh fermerskykh gospodarstv: Zakon Ukrayiny № 1067-VIII vid 31.03.2016 r. [On amendments to the Tax Code of Ukraine for the promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 31.03.2016, No. 1067-VIII]. (2018). *News-paper Uryadovy Courier* dated 10.08.2018 [In Ukrainian].
7. Pro fermerske gospodarstvo: Zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 [On farm: Law of Ukraine dated 19.06.2003]. *Zakon Rada*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-VI> [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., Shpykuliak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva v silskomu gospodarstvi: instytutsionalnyy aspekt: monografiya* [Development of entrepreneurship and co-operation: institutional aspect: monograph]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu gospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
10. *Silske gospodarstvo Ukrayiny za 2018 rik* [Agriculture of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Derzsstat Ukrainy [In Ukrainian].
11. Spaskyi, H.V. (2017). *Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh gospodarstv Zakarpattya* [Improving efficiency of farms operation of the Transcarpathia]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 50-52 [In Ukrainian].
12. *Statystychny shchorichnyk Zakarpatskoi oblasti za 2018 rik*. [Statistical yearbook of the Zakarpattia region for 2018]. (2019). Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].
13. Shkilov, O.V. & Ivanyshyn, V.V. (2014). *Orhanizatsiya vyrobnychoyi i pidpryyemnytskoyi diyalnosti v silskohospodarskykh pidpryyemstvakh: pidruchnyk* [Organization of production and entrepreneurial activity in agricultural enterprises: textbook]. Kkamyans-Podilsky: PE "Medobory-2006" [In Ukrainian].
14. Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018) *Instytutsionalna formalizatsiya rozvytku simeynykh fermerskykh gospodarstv v Ukrayini* [Institutional formalization of family farms development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 71-85 [In Ukrainian].
15. Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Perspektyvy i tendentsiyi instytutsionalizatsiyi simeynykh fermerskykh gospodarstv u mekhanizmi rynku* [Prospects and tendencies of institutionalization of family farms in the market mechanism]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 58-68 [In Ukrainian].
16. Yaroshko, M. (2018). *Nimetski realiyi simeynoho hospodariuvannya* [German reality of family management]. *Agro-business*. Retrieved from: <http://www.agrobusiness.com.ua/infrastruktura-rynku/2504-nimetski-realii-simeinogo-gospodariuvannia.html> [In Ukrainian].
17. Agriculture statistics - family farming in the EU. (n.d.). Retrieved from: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php> [In English].
18. Food and agriculture organization of the United Nations (FAO). (2015). *FAO*. Retrieved from: <http://www.fao.org/familyfarming> [In English].
19. Hoppe, R.A. & Banke, D.E. (2016). *Structure and finances of U.S. farms: 2005 family farm report United States. Agriculture Economic Information Bulletin*, 12, p. 50. Retrieved from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=923592 [In English].
20. MacDonald, J. (2014). *Family farming in the United States. Farm Economy*, 4. Retrieved from: <http://www.ers.usda.gov/amber-waves/2014-march/family-farming-intheunited-states.aspx#.VQfe2zyz19k> [In English].
21. Maltsoğlu, I., Koşumi, T., & Felix, E. (2013). The status of bioenergy development in developing country. *Global Food Security*, 2 (2), pp. 104-109. Retrieved from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912413000163> [In English].
22. Sourisseau, J.-M. (Ed.) (2015). *Family farming and the worlds to come*. Paris: Editions Quæ. Retrieved from: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-017-9358-2_4 [In English].

Spaskyi H.V. Development of family farms in Ukraine and foreign experience of their functioning

The purpose of the article is to investigate the state of economic activity of farms in modern conditions, to find out the reasons for existing problems of functioning of farms, and to propose a concept for the development of these entities.

Research methods. Methods of analysis and synthesis were used for a detailed study of preconditions and formalization of family farms. To prove a leading role of family farms in the provision of the world food security, statistical and graphical methods were used. The empirical observation method was used to determine an impact of the international organization of FAO (UN) on creation of family farms in Ukraine. The method of generalizations was used when making conclusions and questions for discussion.

Research results. The article examines the situation of family farms in the world, emphasizing their key role in ensuring food security and preserving natural resources. The theoretical basis of the concept of "family farms" was investigated. The prospects for formation of Ukrainian family farms were outlined.

Elements of scientific novelty. Formation of family farms of the Transcarpathian region was considered for the first time. A number of measures were proposed for the development of a balanced model of family farms. In particular, measures of state support of family farms in the region. The activities of the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations aimed at supporting and developing family farms at the regional, national, and international levels were considered. Measures of the state and society on creation of family farms were analysed.

Practical significance. Prospects for the establishment of Ukrainian family farms were outlined and models of family farm management in context of the development of family business in Ukraine were proposed.

A number of measures were proposed for the development of a balanced management model of family farm as an individual. It was proved that in practice, farmers in terms of European integration have acquired new qualities and can be considered as a basis for the rural development of and growth of welfare of the rural population. Tabl.: 1. Refs.: 22.

Keywords: family farm; Food and Agricultural Organization (FAO) of the UN; family farms in Ukraine; entrepreneurial activity.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of investment, material, and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: gspasskiy@ukr.net

Спасский Г.В. Развитие семейных фермерских хозяйств в Украине и зарубежный опыт их функционирования

Цель статьи - оценить возможности развития фермерских хозяйств в современных условиях, выявить причины имеющихся проблем функционирования фермерского хозяйства и предложить концепцию развития этих хозяйств.

Методика исследования. Методы анализа и синтеза использованы для детального изучения предпосылок и формализации семейных ферм. Чтобы доказать ведущую роль семейных фермерских хозяйств в обеспечении мировой продовольственной безопасности, применены статистический и графический методы. Методом эмпирического наблюдения определено влияние международной организации ФАО (ООН) на создание семейного фермерского хозяйства в Украине. Метод обобщения использован при оформлении выводов и определении вопросов к дискуссии.

Результаты исследования. Раскрыто состояние семейных фермерских хозяйств в мире, подчеркнута их ключевая роль в обеспечении продовольственной безопасности и сохранении природных ресурсов. Исследованы теоретические основы понятия «семейные фермерские хозяйства». Очерчены перспективы становления украинских семейных фермерских хозяйств.

Элементы научной новизны. Впервые рассмотрено формирование семейных фермерских хозяйств Закарпатской области. Предложен ряд мер для развития сбалансированной модели семейных фермерских хозяйств, в частности мер государственной поддержки семейных фермерских хозяйств региона. Рассмотрена деятельность Продовольственной и сельскохозяйственной организации (ФАО) ООН, направленной на поддержку и развитие семейных фермерских хозяйств на региональном, национальном, международном уровнях. Проанализированы мероприятия государства и общества по вопросам создания семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Намечены перспективы становления украинских семейных ферм и предложены модели семейного фермерского хозяйства в контексте развития семейного предпринимательства в Украине.

Предложен ряд мер для развития сбалансированной модели семейного фермерского хозяйствования как физического лица. Доказано, что на практике фермерские хозяйства в условиях евроинтеграции приобрели качественно новое содержание и являются основой для развития сельских территорий и возрастания благосостояния сельского населения. Табл.: 1. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: семейные фермерские хозяйства; Продовольственная и сельскохозяйственная организация (ФАО) ООН; семейные фермерские хозяйства в Украине; предпринимательская деятельность.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: gspasskiy@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 25.03.2019 р.

Фахове рецензування: 09.04.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Развитие семейных фермерских хозяйств в Украине та зарубіжний досвід їх функціонування. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 73 – 82.

* * *

УДК 339.13.01

JEL Classification: Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907083>

К.М. ВЛАСОВА, аспірант*

Концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємств на нові зовнішні ринки

Мета статті – систематизувати етапи реалізації стратегії подолання бар'єрів входу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки, їх теоретичного та методичного обґрунтування.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано метод аналізу (аналіз перешкод для входу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки) і синтезу (класифікація бар'єрів входу на ринок), метод узагальнення (опису етапів реалізації стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок), метод систематизації (формування етапів виходу та входу підприємства на зовнішній ринок), табличний (побудова таблиць).

Результати дослідження. Запропоновано концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки, узагальнено теоретичний базис реалізації кожного з етапів концепції, визначено методичне забезпечення оцінювання результативності реалізації етапу концепції, здійснено класифікацію бар'єрів входу на зовнішній ринок за виокремленими класифікаційними ознаками.

Елементи наукової новизни. Запропоновано концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємства на нові зовнішні ринки, які базуються на логічно упорядкованій реалізації етапів процесу подолання бар'єрів входу на ринок, заснованих на відповідному теоретичному фундаменті та методичному інструментарії їх оцінювання, що в сукупності забезпечує реалізацію мети розвитку підприємства за рахунок подолання бар'єрів та входу підприємства на новий зовнішній ринок.

Практична значущість. Узагальнення й систематизація етапів формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок підвищують обґрунтованість та ефективність реалізації експортної діяльності підприємства. Табл.: 3. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: концепція; стратегія; зовнішній ринок; бар'єри входу; бар'єри виходу; м'ясна промисловість.

Власова Катерина Миколаївна – аспірант кафедри економіки підприємства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, вул. Васильківська, 90А)

E-mail: nadtochii@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3828-7214>

Постановка проблеми. Політика неопротекціонізму, насиченість внутрішніх ринків, необхідність пошуку напрямів стратегічного розвитку змушують національні підприємства шукати нові ринки збуту і в такий спосіб реалізовувати потенційні можливості розвитку. З іншого боку, політика неопротекціонізму, що реалізується як на традиційних ринках українського експорту, так і нових територіальних зовнішніх ринках, супроводжується зростанням вимог не лише до якісних характеристик продукції та виробництва, а й до національної інфраструктури і процесів, що забезпечують експорт національної продукції на зовнішні ринки. Означена

сукупність протиріч між внутрішніми мотивами розвитку підприємства і зовнішніми бар'єрами виходу на зовнішній ринок вимагає від українських підприємств значних зусиль щодо розробки сукупності заходів для реалізації потенціалу стратегічного розвитку на основі подолання бар'єрів входу підприємств на зовнішній ринок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання планування заходів щодо подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок розроблені тільки в частині фундаментальних академічних знань [1-6], які виступають узагальненням теоретичних понять і систематизацією традиційних бар'єрів зовнішніх ринків.

В економічній науці питання розвитку теорії зовнішньоекономічної діяльності не належать до об'єктів наукової активності й

* Науковий керівник – Г.М. Филук, доктор економічних наук, професор.

© К.М. Власова, 2019

базуються на сукупності класичних підходів до виходу підприємств на зовнішні ринки [9, 13].

Мета статті - систематизувати етапи реалізації стратегії подолання бар'єрів входу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки, їх теоретичного та методичного обґрунтування.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження проблем входу підприємств на зовнішні ринки у вигляді існуючої сукупності бар'єрів, оцінювання висоти бар'єрів входу на потенційний ринок, виявлення закономірностей між бар'єрами входу та витратами на їх подолання ґрунтується на концептуальних засадах стратегічного управління процесом подолання бар'єрів.

Концепція стратегічного планування виходу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки на основі подолання існуючих бар'єрів входу базується на послідовній реалізації таких теоретично й методично обґрунтованих етапів: постановка проблеми, що потребує вирішення; аналіз переваг і бар'єрів входу на зовнішній ринок; аналіз бар'єрів виходу на зовнішній ринок; аналіз внутрішніх можливостей підприємства до подолання бар'єрів входу та бар'єрів виходу на зовнішній ринок; вибір потенційного зовнішнього ринку; вибір способу входу; розробка стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок; реалізація стратегії виходу підприємств на зовнішній ринок; формування стратегії та стратегічного плану подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок; ефективність реалізації обраної стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Постановка проблеми, що потребує вирішення. Проблема необхідності виходу на нові зовнішні ринки у зв'язку з насиченістю внутрішнього ринку та обмеженістю зовнішнього зростання через розширення обсягів постачання на традиційні експортні ринки може бути вирішена завдяки пошуку можливостей виходу підприємств м'ясної промисловості на територіально нові ринки.

1. Аналіз переваг та бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Бар'єри входу - сукупність обмежень країни імпортера. Бар'єри входу залежать від країни імпортера та виду продукції, що імпортується. Кожна країна, реалізуючи цілі митної політики, застосовує сукупність обмежувальних засобів для імпорту продукції.

Наукове забезпечення реалізації зазначеної концепції базується на узагальненні та систематизації бар'єрів входу підприємства на нові територіальні ринки, оцінюванні бар'єрів для кожного нового зовнішнього ринку, виявленні закономірностей між бар'єрами входу на зовнішній ринок та економічними показниками результативності входу підприємства на зовнішній ринок.

Методичне забезпечення реалізації зазначеної концепції полягає в логічно-структурній систематизації етапів виходу підприємства на зовнішній ринок через подолання бар'єрів входу, аналітичному дослідженні висоти кожного з бар'єрів у зазначеній вибірці потенційних ринків збуту вітчизняної м'ясної продукції, методичних підходах до порівняльного оцінювання бар'єрів входу на нові територіальні ринки, критеріїв оцінювання висоти бар'єрів входу на зовнішній ринок.

1.1. Визначення носіїв бар'єра та суб'єктів впливу на подолання бар'єрів. Відповідно до проведеної класифікації бар'єрів входження на товарний ринок носіями торговельних бар'єрів виступають:

1) споживач продукції (через сукупність вимог до якості, маркування, упакування, ціни, місця реалізації продукції тощо);

2) ринок (формування ціни, стану конкуренції, доходів споживачів, процесу просування тощо);

3) держава імпортера (через вимоги сертифікації, квотування, ліцензування, маркування, розмитнення, міжнародні домовленості);

4) країна імпортера (географічне розташування, інфраструктура, ментальність населення тощо).

Аналітичні дослідження бар'єрів входу на зовнішні ринки дозволили здійснити узагальнення сукупності бар'єрів та класифікувати їх за призначенням (табл. 1).

Проведений аналіз дозволив зробити висновки, за яким товарні ринки країн світу захищені сукупністю бар'єрів різної природи походження.

1.2. Оцінювання висоти бар'єрів входу на зовнішній ринок. Сучасний ринок - це складна структура з розгалуженою системою взаємозв'язків між його учасниками. Архітектоніка ринку визначається сукупністю історичних, культурних, ментальних, економічних, юридичних, організаційних чинників. Тому вихід на новий ринок являє

собою складний процес реалізації стратегічних цілей, ефективність якого залежить від ступеня оцінюваності та аналізу всіх

чинників, що впливатимуть на перебіг такого процесу.

1. Узагальнена класифікація бар'єрів входу на зовнішній ринок за їх функціональним призначенням

Функціональне призначення бар'єрів входу	Бар'єри входу
Бар'єри ринкової недосконалості	Валютні Цінові Корупційні
Охоронні бар'єри	Адміністративні вимоги (сертифікація) Маркетингові вимоги Екологічні вимоги
Бар'єри ринкової влади	Бар'єри конкуренції
Обмежувальні бар'єри	Ліцензування Квотування Добровільні обмеження експорту

Джерело: Складено автором.

Оцінювання висоти бар'єрів входу на ринок здійснюється на основі використання методу нормування отриманих кількісних величин кожного з видів бар'єра, аддитивного згортання отриманих значень, що дозволяє розрахувати показник бар'єрності зовнішнього ринку.

1.3. Порівняльна характеристика бар'єрності зовнішніх ринків. Порівняння зовнішніх ринків на основі розрахованого індексу бар'єрності ринку дозволяє обирати ринки, витрати на подолання вимог якого будуть найменшими серед досліджуваної вибірки ринків.

2. Аналіз бар'єрів виходу на зовнішній ринок

2.1. Узагальнення внутрішніх бар'єрів виходу на зовнішній ринок.

Бар'єри виходу - сукупність обмежень країни експортера. Експорт продукції пов'язаний з низкою необхідних процедур, виконання яких формує законні підстави для митного оформлення товару та можливості вивезення за межі митних кордонів України.

У частині бар'єрів виходу підприємств м'ясної промисловості на зовнішній ринок основними серед них слід вказати: відсутність гармонізованого ветеринарного сертифіката між двома країнами-партнерами, невизнання деякими мусульманськими країнами українського сертифікату Халяль, відсутність міжнародних стандартів безпечності виробництва та якості управління, наявність фактів захворювання тварин (пташиного і свинячого грипу), відсутність контролю за дотриманням європейських і мусульманських стандартів ви-

рощування сировини (худоби), висока енергоємність виробництва м'яса тощо.

2.2. Оцінювання витрат на подолання бар'єрів виходу на зовнішній ринок. Кількість та висота бар'єрів зумовлюють необхідність оцінювання витрат на подолання бар'єрів виходу підприємств на зовнішній ринок.

Організація економічного співробітництва і розвитку всі витрати, пов'язані з підготовкою до експорту та реалізацією експортованого товару, відносять до групи безповоротних витрат. Під безповоротними розуміють витрати, які не залежать від управлінського рішення, а сума таких витрат стала при будь-якому управлінському рішенні.

До безповоротних відносять витрати на рекламу і просування товару до споживача, інвестиції в людський капітал (підбір персоналу та його навчання), витрати від продажів за акційними цінами, витрати на розвиток і вдосконалення продукції, витрати на реєстрацію, ліцензування бізнесу тощо [15].

Окрім безповоротних, при виході підприємства на зовнішній ринок у експортера виникають і поворотні витрати. До поворотних відносять витрати, які змінюються залежно від прийнятого управлінського рішення (табл. 2).

Необхідність поділу витрат на поворотні й безповоротні зумовлена потребами у визначенні групи витрат, вплив на які дозволяє управляти обсягами та структурою витрат експорту.

2.3. Оцінювання бар'єрів виходу на зовнішній ринок. Оцінювання бар'єрів, пов'язаних із підтвердженням безпечності продукції та відповідності умов виробництва міжнародним стандартам, здійснюється на ос-

нові розрахунку сумарної величини витрат на подолання бар'єрів виходу підприємства

на зовнішній ринок та їх впливу на зростання ціни експорту.

2. Витрати виходу підприємств м'ясної промисловості на зовнішній ринок

Група витрат	Безповоротні витрати	Поворотні витрати
Сертифікація походження товару	Плата за сертифікат походження	-
Ветеринарна сертифікація	Плата за міжнародний ветеринарний сертифікат	Витрати на утримання живої худоби в дорозі
Стандарти ISO, HACCP, OHSAS	Проведення сертифікаційного аудиту Витрати на усунення невідповідностей Видача сертифіката	-
Виробничі витрати	Адаптація технології до вимог споживачів	Вартість матеріальних ресурсів для адаптації технології
Формування вертикально інтегрованої компанії з виробництва м'яса	Витрати на реєстрацію	Витрати на управління експортом

Джерело: Складено автором.

3. Аналіз внутрішніх можливостей підприємства до подолання бар'єрів входу та бар'єрів виходу на зовнішній ринок

3.1. Визначення системи організаційних, фінансових, компетентнісних, репутаційних ресурсів для подолання бар'єрів входу та бар'єрів виходу на зовнішній ринок. До організаційних ресурсів підприємства відносяться наявність структурних підсистем, які забезпечують реалізацію процесу виходу підприємства на зовнішній ринок та наявність персоналу відповідної кваліфікації й досвіду діяльності, логістичного, маркетингового відділу.

Фінансові ресурси для подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок формуються із сукупності коштів, необхідних для фінансування всіх видів операцій, пов'язаних із виконанням усієї сукупності вимог країни експорту, країни імпорту, споживачів, конкурентів, виконання яких забезпечує право та можливість реалізації продукції на відповідному зовнішньому ринку.

Компетентнісні ресурси формуються із професійної здатності персоналу підприємства до виконання всієї сукупності дій, пов'язаних із подоланням бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Репутаційні ресурси слід означити як корпоративний імідж, що формується сукупністю дій і рішень компанії.

3.2. Оцінювання внутрішнього потенціалу підприємства до подолання бар'єрів. На цьому етапі здійснюється кількісне оцінювання всіх видів ресурсів, необхідних для реалізації процесу виходу підприємства на нові зовнішні ринки, розраховуються обсяги незадоволеної потреби в ресурсах, визна-

чаються джерела їх покриття, якими можуть бути: в частині фінансових ресурсів - кредити банків, у частині компетентнісних ресурсів - послуги спеціалізованих компаній, в частині організаційних та репутаційних ресурсів - ресурси посередницьких компаній.

3.3. Порівняння вимог зовнішніх ринків та потенційної здатності підприємства до їх подолання. Якщо в основу етапу «оцінювання внутрішнього потенціалу підприємства до подолання бар'єрів» покладено кількісне визначення наявних ресурсів, що залучаються до процесу виходу підприємства на зовнішній ринок, то метою етапу «порівняння вимог зовнішніх ринків та потенційної здатності підприємства до їх подолання» є визначення відповідності між вимогами споживачів конкретного зовнішнього ринку, вимогами державних органів контролю країни імпорту, вимогами конкурентів та наявними у підприємства-експортера можливостями для їх виконання. У дещо конкретизованому сенсі йдеться про організацію митного оформлення, вивчення вимог до упакування, маркування продукції та організацію їх виконання, формування каналів розподілу продукції в країні імпорту тощо.

4. Вибір потенційного зовнішнього ринку

4.1. Формування критеріїв вибору зовнішнього ринку. Вихід підприємства м'ясної промисловості на зовнішній споживчий ринок здійснюється відповідно до стану його привабливості для потенційного експортера.

Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що до основних критеріїв привабливості зовнішнього ринку відносяться споживча ємність потенційного ринку, темпи її зростання, стан конкуренції, митна

і державна політика, прозорість діяльності на обраному ринку, державні пільги та стимули; наявність як кваліфікованої, так і відносно дешевої робочої сили; наявність торгових обмежень [8].

4.2. Оцінювання критеріїв вибору зовнішнього ринку. Реалізація етапу вибору потенційного зовнішнього ринку базується на оцінюванні критеріїв вибору зовнішнього ринку за заданими показниками, а саме: ВВП на душу населення, кількість населення, темп зростання кількості населення, середня заробітна плата, митні та інші непрямі податки, індекс корупції, обсяги імпорту визначеної продукції тощо.

4.3. Вибір зовнішніх ринків за критерієм привабливості ринку. Критерій привабливості ринку оцінюється показником сукупних витрат входу. Сукупні витрати - це

грошова оцінка всіх витрат, пов'язаних з експортом продукції на відповідний зовнішній ринок. Основними факторами впливу на величину сукупних витрат виступають індекс бар'єрності ринку, географічне розташування країни імпорту, наявність нетарифних бар'єрів входу, поточні витрати на виробництво продукції, витрати виходу, витрати входу:

$$B_c = B_{\text{п}} + B_{\text{вих}} + B_{\text{вх}}, \text{ грн,}$$

де B_c - сукупні витрати; $B_{\text{п}}$ - поточні витрати; $B_{\text{вих}}$ - витрати виходу; $B_{\text{вх}}$ - витрати входу.

Витрати на подолання бар'єрів входу підприємств м'ясної промисловості на зовнішній ринок поділяють на безповоротні та поворотні (табл. 3).

3. Витрати на подолання бар'єрів входу підприємств м'ясної промисловості на зовнішній ринок

Група витрат	Безповоротні витрати	Поворотні витрати
Маркетингові	Вивчення попиту Упакування Маркування Рекламування Участь у виставках	Витрати на виготовлення виставкових експонатів Вартість вибору носія реклами
Логістичні	Умови зберігання і транспортування заморожених продуктів та деяких свіжих, охолоджених або заморожених продуктів Транспортування Страховання	Формування каналів збуту Витрати на перевезення до місця знаходження основного перевізника
Митні	Мито Податок на імпорт (додатково до мита)	-
Податкові	Податок з продажу	-
Валютні	Витрати на конвертацію валюти	Витрати вибору способу конвертації
Платіжні	Комісія банку	Витрати вибору форми платежу
Дозвільні	Дозвіл на імпорт Ветеринарний сертифікат (сертифікат здоров'я) Інспекція і контроль імпортованих товарів Санітарний контроль на митних постах ветеринарними службами країни імпортера Витрати на узгодження ветеринарних сертифікатів (у разі відсутності міждержавних домовленостей про визнання українського зразка)	-

Джерело: Складено автором.

5. Вибір способу входу

5.1. Класифікація способів входу на зовнішній ринок. Дослідження висоти бар'єрів входження на зовнішні ринки, можливостей їх подолання та переваг діяльності на таких ринках дозволило визначити як направле-

ність, так і спосіб такого входу на глобальний ринок.

5.2. Оцінювання переваг і недоліків способів реалізації інвестиційної стратегії входу до зовнішньої галузі діяльності. Кожна із стратегій має свої переваги, зокрема, здійснення прямих інвестицій відрізняється

низькою ліквідністю та високою ризикованістю діяльності. У разі об'єднання з діючими підприємствами (з різними ступенями розподілу контролю) основною конкурентною перевагою є доступ до достовірної, ексклюзивної інформації та унікального бізнес-досвіду.

5.3. Оцінювання переваг і недоліків способів реалізації товарної стратегії входу на зовнішній ринок. При виборі способу виходу підприємств м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки враховуються такі концепти:

1) експорт продукції має більшу мобільність з огляду на швидкість зміни партнерського ринку;

2) експорт незначними обсягами дозволяє вивчити вимоги ринку до певного виду продукції;

3) інвестиції в будь-якій формі мають високий ризик майбутньої ефективності.

6. Розробка стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок

6.1. Постановка цілей стратегії відповідно до критеріїв привабливості діяльності на обраному ринку. Відповідно до типу ринку та рівня бар'єрів будуть різними й цілі виходу підприємств м'ясної промисловості на дані типи ринків. Так, за свідченнями експортерів, основною метою виходу підприємства на зовнішній ринок є: розширення масштабів діяльності (для всіх типів ринків), зростання прибутковості (для ринків високого і достатнього попиту), отримання досвіду експортної діяльності (ринки достатнього попиту і достатньої пропозиції), дослідження вимог споживачів (для всіх типів ринків).

6.2. Аналіз умов реалізації стратегії входу підприємства на зовнішній ринок. На цьому етапі запропонованого концептуального підходу здійснюється аналіз:

1) внутрішніх можливостей підприємства (номенклатури, асортименту, стандартів, сертифікатів, ціни, виробничих потужностей, всіх видів ресурсів), оцінювання сильних і слабких сторін підприємства, конкурентних переваг продукції, що експортується;

2) потенційних зовнішніх ринків (аналіз конкуренції, конкурентних переваг продукції, що виробляється в країні імпорту, попиту, пропозиції, купівельної спроможності споживачів, профілю ключових споживачів, сукупності бар'єрів входу на потенційний ринок;

3) моделювання сценаріїв поведінки факторів внутрішнього і зовнішнього середовища (оптимістичний, песимістичний та найбільш вірогідний).

6.3. Формування стратегії входу підприємства на зовнішній ринок. Формування стратегії входу підприємства на зовнішній ринок базується на сукупності наступних етапів: визначення цілей та завдань виходу підприємства на зовнішній ринок; діагностика зовнішнього середовища експортера; діагностика зовнішнього середовища потенційних зовнішніх ринків; вибір цільових зовнішніх ринків; діагностика внутрішнього потенціалу підприємства в частині реалізації поставлених цілей; визначення ключових конкурентних переваг і розробка унікальної торговельної пропозиції; вирішення способу та шляхів досягнення цілей; розробка стратегічних цілей у вимірюваних показниках; формування стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок; стратегічне планування реалізації стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок; реалізація стратегічних рішень.

7. Реалізація стратегії входу підприємства на зовнішній ринок

7.1. Класифікація інструментів реалізації стратегії. Стратегія, будучи узагальненим виразом головної цілі виходу підприємства на зовнішній ринок, реалізується завдяки комплексу дій, які його забезпечують. Такі дії орієнтовані на досягнення головної цілі - виходу підприємства на зовнішній ринок.

7.2. Оцінювання альтернативних витрат реалізації стратегії входу підприємства на зовнішній ринок. Кожний із функціональних комплексів підтримки виходу підприємства на зовнішній ринок передбачає альтернативні комбінації набору конкретних інструментів. Такі комбінації функціональних інструментів дозволяють визначити сумарні витрати на реалізацію кожної комбінації використання технологічних, маркетингових, логістичних, комунікаційних інструментів та обрати оптимальний варіант витрат реалізації стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок.

7.3. Вибір способу реалізації стратегії входу підприємства на зовнішній ринок. Цей етап концепції реалізується у вигляді рішення щодо вибору оптимального набору функціональних інструментів, які забезпечують просування та реалізацію продукції

до споживача. Рішення приймається на основі аналізу особливостей та традицій економічної діяльності на обраному зовнішньому ринку.

8. Формування стратегії та стратегічного плану подолання бар'єрів зовнішнього ринку

8.2. Розробка стратегій подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Етапами розробки стратегії входу підприємства на відповідний зовнішній ринок виступають:

- оцінювання бар'єрів входу по потенційних зовнішніх ринках;
- порівняльний аналіз та групування ринків за критерієм висоти бар'єрів, що слугують підставою для аналізу здатності українських підприємств до їх подолання;
- вибір цільового ринку за критерієм висоти бар'єрів та можливостей їх подолання.

8.2. Формування системи заходів щодо подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок, визначення ресурсів та часу їх реалізації. Реалізація стратегічного плану виходу підприємства на зовнішній ринок базується на сукупності заходів щодо подолання системи бар'єрів входу. Заходи формуються з урахуванням висоти кожного бар'єра відповідного зовнішнього ринку, витрат на їх подолання, економічної доцільності входження на зовнішній ринок.

8.3. План ресурсного забезпечення реалізації стратегії подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок. Реалізація кожного заходу щодо подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок вимагає окрім часових відповідних фінансових та людських ресурсів. Способами забезпечення плану людськими ресурсами виступає формування компетентного персоналу відділу зовнішньоекономічної діяльності або залучення послуг зовнішніх консультантів та учасників логістичного ланцюга.

Фінансове забезпечення реалізації плану подолання бар'єрів виходу на зовнішній ринок дозволяє визначити обсяги та терміни акумулювання власних, позичених чи залучених коштів.

9. Ефективність реалізації обраної стратегії подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок.

9.1. Формування системи показників оцінювання ефективності реалізації стратегічного плану. Показники оцінювання ефективності реалізації стратегічного

плану формуються відповідно до цілей обраної стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Цільовим показником ефективності реалізації стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок слугує рентабельність експорту.

9.2. Моніторинг ефективності реалізації стратегії подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок. Ефективність реалізації стратегії виходу підприємства на зовнішній ринок можлива за умови постійного моніторингу процесів, які її забезпечують, та відповідного оперативного управлінського реагування на зовнішні та внутрішні впливи.

Моніторинг ефективності реалізації стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок можна визначити як налагоджену систему спостереження за витратами і часом досягнення стратегічних цілей входу підприємства на зовнішній ринок.

9.3. Аналіз ефективності та коригування стратегічного плану. У процесі реалізації стратегічного плану подолання бар'єрів входу підприємства на зовнішній ринок окрім моніторингу індикаторів, що впливають на показник ефективності експорту, здійснюється динамічний, структурний і факторний аналіз впливу чинників, які формують ефективність реалізації стратегічного плану.

Результати аналізу слугують підставою для коригування вхідних ресурсів і процесів реалізації такого плану.

Висновки. Запропоновані концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємства м'ясної промисловості на нові зовнішні ринки є узагальненим поглядом на розв'язання проблеми розвитку підприємства в умовах обмежених можливостей реалізації потенціалу національних факторів зростання за рахунок подолання бар'єрів та входу підприємства на зовнішній ринок. Запропонована концепція базується на теоретико-методологічному забезпеченні реалізації кожного з її етапів, ієрархічній послідовності виконання визначених дій, що в сукупності дозволяє досягти ефективною реалізації обраної стратегії подолання бар'єрів входу на зовнішній ринок.

Деталізація етапів реалізації стратегії входу підприємства на зовнішній ринок визначає направленість і послідовність управлінських дій для вирішення проблеми та досягнення стратегічної мети.

Розподіл витрат залежно від етапу реалізації торговельної стратегії на витрати виходу і витрати входу підприємства на зовнішній ринок дозволяють прогнозувати ефек-

тивність обраної стратегії на кожному з етапів її реалізації та планувати сукупність заходів щодо їх оптимізації.

Список бібліографічних посилань

1. Гаврилець О. В. Стратегія подолання бар'єрів входу на ринок : дис. канд. екон. наук : 08.00.04. Ужгород, 2009. 20 с.
2. Герасименко А. Г. Стратегічні бар'єри входження в ринок як джерело ринкової влади. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 1 (31). С. 123-130.
3. Зеліч В. В. Структура бар'єрів входу вітчизняних фірм в міжнародний бізнес. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2015. Т. 20. № 3. С. 14-19.
4. Ігнатюк А. І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 465 с.
5. Кайнара Д. О. Теоретичні засади торговельних бар'єрів. *Ефективна економіка*. - 2016. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4797> (дата звернення 15.11.2018).
6. Ковтун Е. О., Денисевич Є. С., Зайцева Д. Є. Фактори впливу на формування стратегії підприємства при виході на зовнішні ринки. *Young Scientist*. 2017. № 4 (44). С. 669-673.
7. Козюк В. Олігархічна гідра прямих іноземних інвестицій. URL : <https://medium.com> (дата звернення 29.04.2019).
8. Конев С. Критерії і основні способи виходу вітчизняних підприємств на міжнародний ринок в сучасних умовах функціонування. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 3. С. 297-300.
9. Марченко В. М., Лебедєва Н. П. Стратегія експортної діяльності суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 26-36.
10. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
11. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
13. Филлюк Г. М. Адміністративні бар'єри входу на ринок в Україні та їх вплив на розвиток підприємництва. *Економіка України*. 2013. № 6 (619). С. 19-29.
14. Asta Dis Oladottir, Bersant Hobdari, Marina Papanastassiou, Robert Pearce, Evis Sinani, 2012. Strategic complexity and global expansion: An empirical study of newcomer Multinational Corporations from small economies. *Journal of World Business*, vol. 47, p. 686-695.
15. Barriers to entry: OECD Roundtables on competition policy, Paris, Oct. 2005/ OECD, Directorate for Financial and Enterprise Affairs. Paris: OECD, 2006. 317 p.
16. Federico Etro, 2011. Endogenous market structures and contract theory: Delegation, principal-agent contracts, screening, franchising and tying. *European Economic Review*, vol. 55, p. 463-479.
17. Guoliang F. Jiang, Guy L.F. Holburn, Paul W. Beamish, 2013. The Impact of Vicarious Experience on Foreign Location Strategy. *Journal of International Management* (In Press), 14 p.

References

1. Havrylets, O.V. (2009). *Stratehiya podolannya baryeriv vkhodu na rynek* [The strategy of overcoming barriers to entry]. *Candidate's thesis*. Uzhhorod [In Ukrainian].
2. Herasimenko, A.H. (2013). *Stratehichni bariery vkhodzhenia v rynek yak dzherelo rynkovoi vlady* [Strategic barriers to entering the market as a source of market power]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 1 (31), pp. 123-130 [In Ukrainian].
3. Zelich, V.V. (2015). *Struktura baryeriv vkhodu vitchyznyanykh firm v mizhnarodnyy biznes* [The structure of entry barriers for domestic firms in international business]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova*, Vol. 20, No. 3, pp. 14-19 [In Ukrainian].
4. Ihnatyuk, A.I. (2010). *Haluzevi rynky: teoriya, praktyka, napryamy rehulyuvannya: monohrafiya* [Sectoral markets: theory, practice, directions of regulation: monograph]. Kyiv: NNTS IAE [In Ukrainian].
5. Kaynara, D.O. (2016). *Teoretychni zasady torhovelnykh baryeriv* [Theoretical foundations of trade barriers]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4797> [In Ukrainian].
6. Kovtun, E.O., Denysevych, Ye.S., & Zaytseva, D.Ye. (2017). *Faktory vplyvu na formuvannya stratehiyi pidpryyemstva pry vykhodi na zovnishni rynky* [Factors influencing the formation of a company's strategy when entering external markets]. *Young Scientist*, 4 (44), pp. 669-673 [In Ukrainian].
7. Kozjuk, V. (n.d.). *Oliarkhichna hidra pryamykh inozemnykh investitsiy* [The oligarchic guide to direct foreign investments]. Retrieved from: <https://medium.com> [In Ukrainian].
8. Konev, S. (2012). *Kryteriyy i osnovni sposoby vykhodu vitchyznyanykh pidpryyemstv na mizhnarodnyy rynek v suchasnykh umovakh funktsionuvannya* [Criteria and main ways of the output of domestic enterprises to the international market in the modern operating conditions]. *Ekonomichnyi analiz*, 10, Part 3, pp. 297-300 [In Ukrainian].
9. Marchenko, V.M. & Liebedieva, N.P. (2017). *Stratehiya eksportnoyi diyalnosti sub'yekta zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti* [Strategy of export activity of a subject of foreign economic activity]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 13, pp. 26-36 [In Ukrainian].
10. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid* [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., & Shpykuliak, O.H. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napryamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
13. Fylyuk, H.M. (2013). *Administratyvni baryery vkhodu ny rynek v Ukraini ta yikh vplyv na rozvytok pidpryyemnytstva* [Administrative barriers to entry in the market of Ukraine and their impact on the development of entrepreneurship]. *Ekonomika Ukrayiny*, 6 (619), pp. 19-29 [In Ukrainian].
14. Oladottir, A.D., Hobdari, B., Papanastassiou, M., Pearce, R., & Sinani, E. (2012). *Strategic complexity and global expansion: an empirical study of newcomer Multinational Corporations from small economies*. *Journal of World Business*, 47, pp. 686-695 [In English].
15. Barriers to entry: OECD Roundtables on competition policy. (2005). *Directorate for Financial and Enterprise Affairs*. Paris: OECD [In English].

16. Etro, F. (2011). Endogenous market structures and contract theory: delegation, principal-agent contracts, screening, franchising and tying. *European Economic Review*, 55, pp. 463-479 [In English].

17. Jiang, G.F., Holburn, G.L.F., & Beamish, P.W. (2013). The impact of vicarious experience on foreign location strategy. *Journal of International Management* (In Press), p. 14 [In English].

Vlasova K.M. Conceptual framework for the formation of a strategy for overcoming barriers for enterprises' entry into new foreign markets

The purpose of the article is to systematize the stages of implementing a strategy for overcoming barriers to entry of the meat industry enterprises into new foreign markets, and their theoretical and methodological justification.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: analysis method (for analysis of barriers to entry of a meat industry enterprise into new foreign markets) and synthesis (for classification of entry barriers into the market); generalization method (for description of implementation stages of the strategy for overcoming entry barriers to the external market); systematization method (for formation of exit and entry of an enterprise into the foreign market); tabular method (for construction of tables).

Research results. Conceptual framework for the formation of a strategy for overcoming barriers for the meat industry to enter new foreign markets was proposed, and theoretical basis for implementing each of the concept stages was generalized. Methodological support for evaluating effectiveness of the concept stage implementation was defined, and barriers for entering the external market for selected classification criteria were classified.

Elements of scientific novelty. The conceptual framework for the formation of strategies for overcoming entry barriers to new foreign markets was formed. The framework is based on the logically ordered implementation of the stages of overcoming entry barriers grounded on the appropriate theoretical foundation and methodological tools for their assessment, which collectively provides the realization of a goal of enterprise development by overcoming entry barriers for enterprises into a new foreign market.

Practical significance. Generalization and systematization of the stages of the formation of the strategy to overcome the barriers to entry of an enterprise to the external market increases validity and effectiveness of the implementation of an enterprise's export activity. Tabl.: 3. Refs.: 17.

Keywords: concept; strategy; external market; entry barriers; exit barriers; meat industry.

Vlasova Kateryna Mykolaivna - post-graduate student of the department of enterprise economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv (90A, Vasylykvska st., Kyiv)

E-mail: nadtochii@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3828-7214>

Власова Е.Н. Концептуальные основы формирования стратегии преодоления барьеров входа предприятий на новые внешние рынки

Цель статьи - систематизировать этапы реализации стратегии преодоления барьеров входа предприятия мясной промышленности на новые внешние рынки, их теоретического и методического обоснования.

Методика исследования. В процессе исследования использован метод анализа (анализ препятствий для входа предприятия мясной промышленности на новые внешние рынки) и синтеза (классификация барьеров входа на рынок), метод обобщения (описание этапов реализации стратегии преодоления барьеров входа на внешний рынок), метод систематизации (формирование этапов выхода и входа предприятия на внешний рынок), табличный (построение таблиц).

Результаты исследования. Рассмотрены концептуальные основы формирования стратегии преодоления барьеров входа предприятия мясной промышленности на новые внешние рынки, обобщен теоретический базис реализации каждого из этапов концепции, определено методическое обеспечение оценки результативности реализации этапа концепции, осуществлена классификация барьеров входа на внешний рынок по выделенным классификационным признакам.

Элементы научной новизны. Предложены концептуальные основы формирования стратегии преодоления барьеров входа предприятия на новые внешние рынки, которые базаруются на логически упорядоченной реализации этапов процесса преодоления барьеров входа на рынок, основанных на соответствующем теоретическом фундаменте и методическом инструментарии их оценивания, что в совокупности обеспечивает реализацию цели развития предприятия за счет преодоления барьеров входа предприятия на новый внешний рынок.

Практическая значимость. Обобщение и систематизация этапов формирования стратегии преодоления барьеров входа предприятия на внешний рынок повышают обоснованность и эффективность реализации экспортной деятельности предприятия. Табл.: 3. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: концепция; стратегия; барьеры; внешний рынок; барьеры входа; барьеры выхода; мясная промышленность.

Власова Екатерина Николаевна - аспирант кафедры экономики предприятия, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (г. Киев, ул. Васильковская, 90А)

E-mail: nadtochii@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3828-7214>

Стаття надійшла до редакції 19.06.2019 р.

Фахове рецензування: 15.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Власова К. М. Концептуальні засади формування стратегії подолання бар'єрів входу підприємств на нові зовнішні ринки. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 83 – 91.

*

Economic incentives for the rational use of agricultural land

***Purpose of the article** is to explore the features and necessary prerequisites of economic incentives for the rational use of agricultural land.*

***Research methods.** In the research process the following scientific methods were used: statistical and economic (for calculating the amount of land with different inclined steepness), comparative, and calculated. Based on the abstract-logical, systemic and comparative analyzes, were grouped tools that are inherent in modern financial policies for countries with different economic development level for the formation of an economic mechanism for the rational use of agricultural land. Structuring of the main financial instruments and directions for their improvement is feasible using the graphical method and the systematic approach.*

***Research results.** In the research process were highlighted the features of the application of economic incentives for the rational use of agricultural land. The main prerequisites for the rational use and reproduction of land resources were analysed.*

***Elements of scientific novelty.** The scientific novelty lies in the defined concept of “economic incentives for the rational land use”, systematic study of which creates a methodological basis for substantiating and implementing a coherent system for ensuring the rational use of agricultural land.*

***Practical significance.** In the article were justified proposals for economic promotion of the rational use of agricultural land, as well as criteria and recommendations for the taxation of sloping land. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 26.*

***Keywords:** rational land use; economic incentives; land resources; increase of land fertility; land protection; tax incentives.*

Kramarov Oleksandr Serhiiovych - research fellow of the laboratory of economic research, State Institution “Institute of Grain Crops of NAAS” (14, V. Vernadskoho st., Dnipro)

E-mail: askramar@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0350-6213>

Scientific problem. Information on the state of soil cover is the basis for the rational use of land resources. The economic basis for the rational use, protection and management of soil quality to ensure sustainable fertility should be a mechanism of economic incentives for the rational use of soil resources, their protection and preservation and reproduction of soil fertility while strengthening economic and legal responsibility for violation of legislation on the protection of agricultural land.

Analysis of recent research and publications. Considerable attention is paid to this issue, as evidenced by regular and numerous publications in scientific journals.

The issues of state regulation of land relations, the agrarian sector of the economy are reflected in the works of scientists such as: D.S. Dobriak [5], V.M. Zaiats [6], Yu.O. Lupenko [18], P.T. Sabluk [16], V.M. Trehobchuk [19], A.M. Treiak [20], M.M. Fedorov [13, 21], I.V. Koshkalda [7 - 9] and others.

Considerable attention was paid by economists-agrarians of the National Research Center “Institute of Agrarian Economics” to developing guidelines for economic incentives for landowners and land users for the rational use and protection of land, in particular by a group of authors headed by M. M. Fedorov [13];

Systematically investigated the problem and proposed criteria for economic incentives for the rational use and protection of land by M.P. Martyniuk. Scientist has analyzed the instrumental base, which is regulated in the domestic legislation and highlighted the components of the economic mechanism to stimulate the rational use and protection of land [12].

Researches of the regulation of relations in the field of agrochemical certification in the formation of sustainable agricultural land use, are the works of I. V. Koshkalda [9]. However, this problem requires more in-depth research and the search for new ways to improve the rational use and protection of land. For this, it is necessary to create independent analytical agrochemical laboratories equipped with the latest equipment in all administrative

areas of the state, which should be owned by the state and used effectively for monitoring soils, in particular their quality. This, in turn, will make it possible to strengthen the regulatory role of the state, in particular, to control the quality of the soil, which will allow for an effective policy of economic incentives for the reproduction of soil fertility or recovery for its loss.

The study of the economic impact of the state on the regulation of land relations and the formation of basic principles in ensuring the rational use of agricultural lands are reflected in foreign publications and legislative acts: Marian Sling [24], I. Williamson [26] and decisions of the European Parliament [25].

The purpose of the article is to explore the features and necessary prerequisites of economic incentives for the rational use of agricultural land.

Research results. Among various forms of influence on the formation of a model of land relations, which would ensure the rational use of land resources, economic incentives play a key role.

Under the economic incentives for the rational use of agricultural land should be understood a complex socio-economic category associated with the direction of motivational encouragement of land users in the rational use of land, taking into account their spatial position, which would satisfy the needs of society from the land and ensure the restoration of lost soil fertility through direct and indirect incentives.

Economic incentives are understood as an integral part of the economic mechanism of management in the field of environmental management and environmental protection, in particular, the rational use of agricultural land.

In general terms, economic incentives include:

- Taxation (in particular land tax)
- Financial and credit mechanism for the effective use of agricultural land (preferential loans, subsidies, etc.);
- Pricing policy (the use of promotional prices and surcharges on environmentally friendly products, the regulation of prices for primary resources and final products);
- State support for agricultural enterprises (financing measures to improve soil fertility and environmental protection, financing land management, reimbursement of expenses for

the purchase of mineral fertilizers, plant protection products, the allocation of additional funds for the production of elite seed production, the provision of financial assistance in the development and development of personal peasant farms, the formation of the insurance system in agriculture, maintaining a stable level in guaranteed purchase prices for all products and raw materials;

- creation of a system of environmental certification;
- formation of a land use market;
- introduction of accelerated depreciation of fixed assets (soil-protective equipment, anti-erosion hydraulic structures);
- licensing of the use of natural resources.

So, incentives in this area can be seen as an incentive to take active steps to comply with and implement environmental legislation and as a reward for the results already achieved. However, it should be noted that economic incentives are necessary not for all economic activities aimed at protecting land resources, but only for those that are essential. For example, it would be pointless to encourage the land user and the owner of the land plot to combat weed, since this is a standard everyday action of the land user and the owner of the land plots, at the same time is his duty. Failure to comply with this measure leads to negative consequences for the relevant subject of land relations, both economic in nature - reduced soil productivity, and consequently, a decrease in yields and profits, and a legal nature - legal liability, especially with regard to littering of the arable soil layer by seeds of quarantine weeds (for example, *Ambrosia artemisiifolia*, etc.).

In contrast to incentives in this area, current legislation provides for legal liability, which in this case can be called compulsory incentives. In addition, it should be noted that a combination of measures of economic incentives and responsibility in the use and protection of land, according to Art. 3 of the Law "On State Control of Land Use and Protection" [15], was recognized as one of the basic principles for exercising state control over land use and protection along with such principles as: ensuring the rational use and protection of land as basic national wealth, which is under special state protection; the priority of the requirements of ecological security in the use of land resources over economic interests; full compensation for damage

caused to the environment as a result of violation of the land legislation of Ukraine. From a conceptual perspective, the improvement of the economic mechanism of extended fertility reproduction of soils and the rational use of agricultural land should be based on certain provisions, the main of which are:

- the output economic prerequisite should be the harmonization of entrepreneurial motivation with the economic interest in introducing soil-protective technologies and projects, because the current practice of agricultural management suggests that most enterprises operate on the principle of “competitiveness in exchange for soil fertility.” Therefore, the solution of this dilemma by the harmonious relationship of these motifs is a cornerstone in the formation of an effective economic mechanism [2];

- stimulation of agricultural producers in the field of conservation and efficient use of agricultural land should be implemented through a rational combination of administrative methods of influence (state support, fees for soil quality deterioration, penalties for violating the principles of ecologic land use, monitoring the agrochemical condition of the soil) and economic regulation mechanisms (taxation, pricing, benefits, etc.);

- it is necessary to stimulate only the expanded reproduction of soil fertility, as the main motivating factor for the owner investments and land user to invest additional capital in the preservation and reproduction of soil fertility. Economic incentives should not exceed the size of penalties when changing the agro-ecological assessment of the soil in the direction of increase or decrease;

- the economic mechanism for the rational use of agricultural land should be a regulator of the environmental activities of producers and provide for the strengthening of environmental responsibility;

- stimulating the concentration of land in efficient land users and landowners and ensuring the receipt of funds for financing soil protection activities by paying compensation to those land users whose activities have caused a deterioration in the qualitative and ecological state of the soil.

Formation of a full-fledged system of targeted economic regulation of resource use should be one of the main directions of state policy. According to this, the use of natural resources and ensuring environmental safety

should be planned as part of comprehensive programs aimed at achieving a balance between the levels of harmful effects on the environment and its ability to recover [3, p. 328].

The key point in any strategy regarding the development of an economic mechanism for the rational use of agricultural land, which the country chooses is the choice of a conceptual basis for the further development of the economic mechanism of environmental management, provides for the preservation of payments for environmental pollution and natural resources, the formation of a system of financing and crediting environmental protection measures. The Figure shows the leading instruments of the countries of modern financial policy with corresponding improvements that are inherent in them, with the direction of development of the agro-industrial complex, in particular, the formation of a mechanism for the rational use of land.

The most developed countries give preference to state support, by means of regulated subsidization rules that guide the development of agricultural farms. Developing countries are building an economic mechanism based on various tariffs. The least developed countries have a common tax system with corresponding standardized advanced instruments.

In the main economic measures to ensure the development of land relations and the balanced use of land resources are systematized and their impact on the development of land relations with the necessary prerequisites for a balanced use and reproduction of land resources is described. It is necessary to conduct an analysis of the rational use of land resources, since the country continues significant transformation processes in rural production in the absence of proper control over the final results, taking into account the environmental, social and economic efficiency of the final effects of land management. The mechanism of economic incentives for the preservation and improvement of soil fertility of agricultural land is based on the principles of the monetary value of land. The monetary assessment of 1 hectare of land and the dynamics of changes in agrochemical indicators are taken as the basis (primary) basis for calculating the size of economic incentives. The condition for economic incentives is the improvement of all indicators of soil fertility or

their stabilization, given in the agrochemical passport.

The scale of differentiation of the size of economic incentives for increasing the scoring of the land sets the percentage of economic incentives for increasing the scoring of the earth averages for each interval differentially for every 1 credit score, and the size of the economic incentives is charged with a cumulative total [1, c. 20]. Studies show that the domestic land tax should form a fund for financing land conservation measures and ensure the restoration of soil fertility.

To accumulate financial resources for the recreation of land resources, it is proposed to create a land fund for restoring lost soil fertility. Sources of filling this fund should consist mainly of state subsidies and penalties imposed on land users, which by their actions led to a deterioration in the qualitative composition of land resources. Resources of the fund should be used only for recreation purposes, in particular: stimulation of investment activities aimed at improving land fertility; infrastructure development of specialized institutions that provide land recreation; organization of research on land recreation; improvement and standardization of soil productivity research methods; improvement of methods for the rehabilitation of technologically polluted lands; regulation of methods, technologies and technical means of the organization of biological farming; the implementation of training, retraining and advanced training of personnel for the field of ensuring land fertility; carrying out reclamation, anti-erosion measures for the reproduction of land fertility; construction and reconstruction of land reclamation facilities, engineering land reclamation communications; conducting remediation and prevention of land desertification; monitoring the reproduction of land fertility and the formation of the appropriate information bank of the agrochemical state of the soil [18]. Further studies of financial science in this direction should be based on the improvement of taxation of agricultural land.

Land tax in the state economic regulation of the efficiency of agricultural land use becomes the main tool, although the state has a number of economic regulators at its disposal to regulate land relations. In order for the stimulating role of this tax to be fully revealed, we believe that it is necessary to attach this tax instrument to contour-land rec-

lamation planning, as well as ecological and economic crop rotation.

Agrarian science and domestic agricultural practice show that with the help of crop rotation it is possible to dose the production anthropogenic load on agricultural land, thereby achieving the effect of recreating, preserving and improving their qualitative state. Ultimately, the agricultural commodity producer should receive a project that will ensure the rational and efficient use of all lands, create favorable conditions for increasing labor productivity, minimize capital investments, settle the issue of suspending erosion processes, determine the areas of land that are economically efficient and environmentally dangerous [11].

Land tax in the state economic regulation of the efficiency of agricultural land use becomes the main tool, although the state has a number of economic regulators at its disposal to regulate land relations. In order for the stimulating role of this tax to be fully revealed, we believe that it is necessary to tie this tax instrument in contour-land-reclamation planning, as well as in ecological and economic crop rotation. The point here is that in the conditions of transition to market conditions of management there arises the need to concentrate growing highly productive crops to produce competitive and environmentally safe products. In crop rotations, farms are grown in most cases, a small set of field crops, and therefore it is quite difficult to place them after good predecessors, since crops return to their former place of cultivation in a year, and much of them are re-grown for 1-2 years, which leads to a significant decrease in crop yield. This negative phenomenon can be avoided by saturating short-crop rotations with various types of intermediate crops (crop, subsowing, post-crop, etc.) using them for fodder or green manure. The most promising direction is the introduction of crop rotations into production with a large set of crops, which differ in their biological characteristics. This is due to the fact that in crop rotation, where cultures alternate with different requirements for soil moisture, nutrients, pathogens, this negative phenomenon is not observed. Crop rotation should include the most productive crops (their varieties and hybrids) that corresponds most closely to the soil and climatic conditions of their growing area. The structure of crop areas of crop rota-

tion should strictly correspond to the specialization of the farm, which makes it possible to obtain cheap, high-quality and environmentally safe products, as well as control the ratio of perennial grasses and tilled crops as a stabilizing factor in the balance of humus in the soil. According to German scientists (G. Ryubenzam, G. Raue, 1960), one-year use of a layer of perennial grasses accumulates 2-3 t/ha humus in the soil, and under tilled crops as much is lost, therefore alfalfa and saptarsels should be present in crop rotations, which will give the ability to form a positive balance of humus.

If the farms adhere to these requirements, both in terms of compatibility of crop alternation, saturation with intermediate crops, the most rational structure of sown areas, the introduction of perennial grasses in crop rotation, preservation of soil fertility and protection from erosion, then in this case it will provide high yields of all cultivated crops and productivity of crop rotation in general.

Agrarian science and domestic agricultural practice show that with the help of crop rotation it is possible to dose the production anthropogenic load on agricultural land, thereby achieving the effect of reproducing, preserving and improving their qualitative state. Ultimately, the agricultural commodity producer should receive a project that will ensure the rational and efficient use of all lands, create favorable conditions for increasing labor productivity, minimize capital investments, settle the issue of suspending erosion processes, determine the areas of land that are economically inefficient and environmentally dangerous [11].

In our opinion, the project should be made significant changes. They should provide that such projects should be developed and approved by agricultural producers themselves, having in their staff specialists in agronomy or other specialists in agriculture employed on a contractual basis. For the state is fixed only the right to establish crop rotation norms:

- prohibition of the introduction of monoculture;
- determine the percentage of land that should be under cover crops;
- scientifically substantiate the period for the permitted return to the cultural field;
- development of appropriate requirements for crop rotation depending on the angle of

inclination of the field, the exposure of the slopes, etc.

That is, for each type of agricultural landscape and soil type, taking into account the peculiarities of the region, at the legislative level there should be a development of requirements for crop rotations, according to which agricultural producers should be provided with tax incentives to encourage them to fulfill these requirements.

It is very important that compliance with the relevant norms of impact on crop rotation occurs not according to the Soviet model, but by economic methods: by means of a differentiated tax burden depending on the ecological and economic substantiation of crop rotation and land improvement, as well as with the development of a subsidy mechanism for returning funds for each hectare following the example of countries of European Community.

For example, in some places, the soil on the slopes may lose partially or even completely humus layer as a result of the development of erosion processes in them. These soils have low fertility and the maintenance of agricultural production on them is associated with additional costs. Therefore, land users of such land should enjoy appropriate benefits. In the Table shows the criterion for granting benefits on land taxation of sloping lands, and land plots with a slope angle of more than seven degrees should be generally removed from crop rotation.

World experience shows that an increase in the efficiency of agriculture is possible only under the condition of intensive use of highly productive soils due to a decrease in investments in unproductive soils.

In countries of European Community, land is not cultivated if one hectare of land does not receive 500 euros of profit. Only with such profitability can we ensure the innovative and investment attractiveness of the industry, return people to the villages to create comfortable living conditions [17, p. 54].

Therefore, an urgent problem is the optimization of the land fund of the country, the reduction of its agricultural development and plowing, which will improve the ecological condition of agricultural forests and intensify production due to the concentration of funds in a smaller area [14].

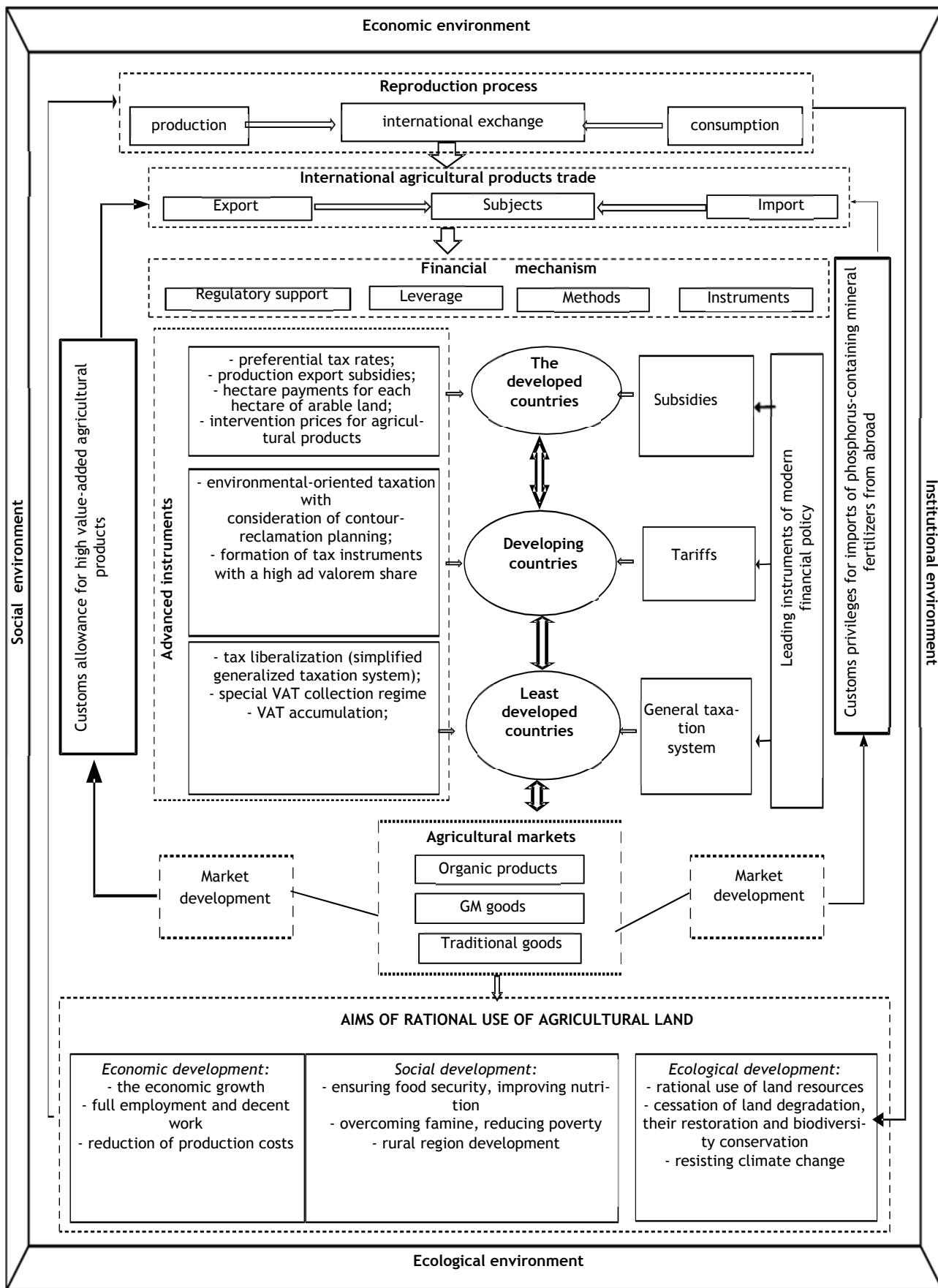

Figure. The concept of strengthening the role of the economic mechanism in the context of the rational use of agricultural land

Source: Formed by the author.

Criteria and proposal for the taxation of sloping lands

The angle of the land	Slope lands in the total national land fund *	Criteria for land tax benefits	Tax concession (offer)
1	2	3	4
1-3°	9,77 mln. ha	N/A	N/A
3-5°	2,5 mln. ha	Three-field crop rotation;	20% land tax
5-7°	0,5 mln. ha	Introduction of soil-protective technologies; increase in the area under cover crops to 45-50%	50% of land tax
>7°	85 million.ha	The ban on the use of agricultural land. The nursery of fruit-medicinal trees.	Exempt from taxation, if the land is allocated under the nursery trees.

Source: Formed by the author, the distribution of arable land over the steep slopes, data from the State Land Committee of Ukraine as of 2010 [4].

Conclusions. The creation of the necessary prerequisites for the rational use and reproduction of land resources of land use is an extremely urgent problem of the modern socio-economic and socio-political life of the country. Ukraine needs to refine the economic mechanism for the rational use of agricultural land, taking into account and preferring the tariff basis of taxation, which directs land users to comply with the ecological and economic crop rotation. Reduction of the level of plowed-up terri-

tories and, at the same time, rationally using a more productive land fund with the introduction of intensive technologies on them.

Economic stimulation is at the stage of formation and the main prerequisite should be environmentally oriented differentiation of taxation, which takes into account the maximum organization in accordance with the scientifically based requirements of crop rotation and the criterion of nutrient changes and changes in the score of soil quality.

Список бібліографічних посилань

1. Андрушенко А. В. До питання виділення коштів для відновлення попереднього стану порушених земель. *Агросвіт*. 2010. № 24. С. 18-22.
2. Балиук С. А. Концептуальні засади економічного механізму відтворення родючості ґрунтів. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 2. С. 60-65.
3. Борисова В. А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти. Суми : Вид-во «Довкілля», 2003. 372 с.
4. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру: веб-сайт. URL : <http://land.gov.ua/ru/zemleustrii-ta-okhorona-zemel> (дата звернення: 13.05.2019).
5. Добряк В. К., Бабміндра Д. І. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах : монографія. Київ : Урожай, 2006. 336 с.
6. Заяць В. М. Реформа державного регулювання земельних відносин, як чинник становлення цивілізованого ринку земель. *Теорія і практика ринків*. 2008. № 1-2. С. 16-26
7. Кошкालда І. В. Ефективність використання сільськогосподарських земель у контексті сучасного господарювання. *АгроІнКом*. 2011. № 10. С. 38-43.
8. Кошкालда І. В. Подальший розвиток земельних відносин за умови використання світового досвіду. *Вісник Білоцерківського державного аграрного університету*. 2009. № 63. С.81-84.
9. Кошкालда І. В., Шелудько К. В. Агрохімічна паспортизація як передумова формування сталого сільськогосподарського землекористування. *Економічний вісник університету*. 2018. № 39. С. 7-12.
10. Костишин О. О., Стойко Н. Є. Економічний механізм регулювання землекористування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.16. С. 248-254.

References

1. Andrushenko, A.V. (2010). Do pytannia vydilennia koштiv dlia vidnovlennia poperednoho stanu porushenykh zemel [On the issue of allocating funds to restore the previous state of disturbed land]. *Ahrosvit*, 24, pp. 18-22 [In Ukrainian].
2. Baliuk, S.A. (2014). Kontseptualni zasady ekonomichnoho mekhanizmu vidtvorennia rodiuchosti gruntiv [Conceptual foundations of the economic mechanism of reproduction of soil fertility]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 2, pp. 60-65 [In Ukrainian].
3. Borysova, V.A. (2003). *Vidtvorennia prirodnogo resursnogo potencialu APK: ekonomichni aspekty [Reproduction of the natural resource potential of the AIC: economic aspects: monograph]*. Sumy: Vyd-vo "Dovkilia" [In Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytanheodezii, kartohrafii ta kadastru [State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography and Cadastre]: Retrieved from: <http://land.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Dobriak, V.K. & Babmindra, D.I. (2006). *Ekoloho-ekonomichni zasady reformuvannia zemlekorystuvannia v rynkovykh umovakh: monohrafiia [Ecological and economic principles of land use reform in market conditions: monograph]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
6. Zaiats, V.M. (2008). Reforma derzhavnoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn yak chynnyk stanovlennia tsyvilizovanoho rynku zemel [Reform of state regulation of land relations as a factor in the establishment of civilized land market]. *Teoriia i praktyka rynkiv*, 1-2, pp. 16-26 [In Ukrainian].
7. Koshkalda, I.V. (2011). Efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh zemel u konteksti suchasnoho hospodariuvannia [Efficiency of agricultural land use in context of modern management]. *AgroInKom*, 10, pp. 38-43 [In Ukrainian].
8. Koshkalda, I.V. (2009). Podalshyi rozvytok zemelnykh vidnosyn za umovy vykorystannia svitovoho dosvidu [Further development of land relations provided the use of world experience]. *Visnyk Bilotserkivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, 63, pp. 81-84 [In Ukrainian].

11. Краснолуцький О. В., Тихенко Р. В., Євсюков Т. О. Складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічно обґрунтовані сівоzmіни та впорядкування угідь. *Землевпорядний вісник*. 2010. № 4. С. 14-17.
12. Мартинюк М. П. До питання економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 19. С. 120-123.
13. Методичні рекомендації щодо економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання й охорону земель / Федоров М. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 36 с.
14. Панас Р. М. Раціональне використання та охорона земель : навч. посіб. Львів : Новий Світ-2000, 2008. 349 с.
15. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 28 грудня 2015 року (зі змінами) № 963-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення: 13.02.2019).
16. Саблук П. Т., Лукинов І. І., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1996. 664 с.
17. Сологуб Ю. І., Андрющенко А. М. Перспективи альтернативного землеробства в Україні. *Агробізнес*. 2002. № 11(13). С. 53-60.
18. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
19. Трегобчук В. М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2003. 259 с.
20. Третяк А. М. Стратегія реформування земельної політики в Україні на сучасному етапі. *Землевпорядний вісник*. 2009. № 6. С. 12-21.
21. Федоров М. М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1998. 263 с.
22. Matthews A. Greening CAP payments. A missed opportunity? Institute for International and European Affairs. Dublin. 2013. Pp.1-14.
23. Hong Li, Zhenxing Xiong. Resource tax reform and economic structure transition of resource-based economies. *Resources, Conservation and Recycling*, 136. 2018. Pp. 389-398 [In English].
24. Marian Sling. The Principle of Rational Use of Natural Resources in the Theory of Optimal Planning *Eastern European Economics* Vol. 16, No. 4 (Summer, 1978). Pp. 3-23 [In English].
25. European Parliament resolution of 8 July 2010 on the future of the Common Agricultural Policy after 2013. URL : <http://www.europarl.europa.eu>.
26. Williamson I., Enemark S., Wallace J. Land administration for sustainable development California: Esri press, 2010. 487 p.
9. Koshkalda, I.V. & Sheludko, K.V. (2018). Ahrokhimichna pasportyzatsiia yak peredumova formuvannia staloho silskohospodarskoho zemlekorystuvannia [Agrochemical certification as a prerequisite for the formation of sustainable agricultural land use]. *Ekonomichniy visnyk universytetu*, 39, pp. 7-12 [In Ukrainian].
10. Kostyshyn, O.O. & Stoiko, N.Ye. (2013). Ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання zemlekorystuvannia v Ukraini [The economic mechanism of regulation of land use in Ukraine]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, 23.16, pp. 248-254 [In Ukrainian].
11. Krasnoluts'kyi, O.V., Tyhenko, R.V., & Yevsiukov, T.O. (2010). Skladannya proektiv zemleustroyu, sho zabezpechuyut ekologo-ekonomichnoobgruntovani sivozmyni ta vporядkuvannya ugіd [Drafting of land management projects that provide ecologically-economically justified crop rotations and landscaping]. *Zemlevporyadnij visnyk*, 4, pp. 14-17 [In Ukrainian].
12. Martyniuk, M.P. (2016). Do pyttannya ekonomichnoho stymuliuвання ratsionalnoho vykorystannia y okhorony zemel [On the issue of economic incentives for rational use and protection of land]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 19, pp. 120-123 [In Ukrainian].
13. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., et al. (2010). *Metodychni rekomendatsii shchodo ekonomichnoho stymuliuвання vlasnykiv zemli ta zemlekorystuvachiv za ratsionalne vykorystannia i okhoronu zemel [Methodical recommendations on economic stimulation of land owners and land users for rational use and protection of land]*. Kyiv: NNS "IAE" [In Ukrainian].
14. Panas, R.M. (2008). *Ratsionalne vykorystannia ta okhorona zemel: navch. posib [Rational use and protection of land: tutorial]*. Lviv: Novyi Svit-2000 [In Ukrainian].
15. Pro derzhavnyi kontrol za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel: Zakon Ukrainy vid 28.12.2015 roku №963-IV (zi zminamy) [On state control over the use and protection of lands: Law of Ukraine dated 28.12.2015, No. 963-IV]. *Zakon Rada. VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
16. Sabluk, P.T., Lukinov, I.I., & Yurchyshyn, V.V. (1996). *Suchasna ahrarna polityka Ukrainy: problem stanovlennia [Modern agrarian policy of Ukraine: problems of formation: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
17. Solohub, Yu.I. & Andriushchenko, A.M. (2002). Perspektivy alternatyvnoho zemlerobstva v Ukraini [Prospects for alternative agriculture in Ukraine]. *Ahrobiznes*, 11 (13), pp. 53-60 [In Ukrainian].
18. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [The strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
19. Trehobchuk, V.M. (2003). *Vidtvorennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni ta praktychni aspekty): monohrafiia [Reproduction and effective use of the resource potential of the agroindustrial complex (theoretical and practical aspects): monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
20. Tretiak, A.M. (2009). *Stratehiia reformuvannya zemelnoi polityky v Ukraini na suchasnomu etapi [The strategy of reforming land policy in Ukraine at the present stage]*. *Zemlevporyadnyi visnyk*, 6, pp. 12-21 [In Ukrainian].
21. Fedorov, M.M. (1998). *Ekonomichni problemy zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi: monohrafiia [Economic problems of land relations in agriculture: monograph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
22. Matthews, A. (2013). *Greening CAP payments. A missed opportunity?* (pp. 1-14). Dublin: Institute for International and European Affairs [In English].
23. Hong, L. & Zhenxing, X. (2018). Resource tax reform and economic structure transition of resource-based economies. *Resources, Conservation and Recycling*, 136, pp. 389-398 [In English].
24. Sling, M. (1978). The principle of rational use of natural resources in the theory of optimal planning. *Eastern European Economics*, Vol. 16, No. 4, pp. 3-23 [In English].
25. On the future of the Common Agricultural Policy after 2013: Resolution of the European Parliament dated 8.07.2010. *European Parliament*. Retrieved from: <http://www.europarl.europa.eu> [In English].
26. Williamson, I., Enemark, S., & Wallace, J. (2010). *Land administration for sustainable development*. California: Esri press [In English].

Мета статті - дослідити особливості та необхідні передумови економічного стимулювання раціонального використання сільськогосподарських земель.

Методика дослідження. Застосовано методи: статистико-економічний (при розрахунках площі земель із різною схиловою крутизною), порівняльний, розрахунковий. На основі абстрактно-логічного, системного й порівняльних аналізів згруповано інструменти, що притаманні сучасним фінансовим політикам для країн різного економічного розвитку у формуванні економічного механізму раціонального використання сільськогосподарських земель. Структуризація основних фінансових інструментів й напрямки їх вдосконалення здійснені з використанням графічного методу та системного підходу.

Результати дослідження. У процесі вивчення висвітлено особливості застосування економічного стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Проаналізовано основні передумови для раціонального використання та відтворення земельних ресурсів.

Елементи наукової новизни. Визначено поняття «економічне стимулювання раціонального землекористування», системне вивчення якого створює методологічну основу для обґрунтування та імплементації цілісної системи забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

Практична значущість. Обґрунтовано пропозиції щодо економічного стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, запропоновано критерії й рекомендації щодо оподаткування схилів земель. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: раціональне землекористування; економічне стимулювання; земельні ресурси; підвищення родючості ґрунтів; охорона земель; податкові пільги.

Крамарьов Олександр Сергійович - науковий співробітник лабораторії економічних досліджень, Державна установа «Інститут зернових культур НААН» (м. Дніпро, вул. В. Вернадського, 14)

E-mail: askramar@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0350-6213>

Крамарёв А.С. Экономическое стимулирование рационального использования сельскохозяйственных земель

Цель статьи - исследовать особенности и необходимые предпосылки экономического стимулирования рационального использования сельскохозяйственных земель.

Методика исследования. Используются методы: статистико-экономический (при расчетах площадей земель с различной склоновой крутизной), сравнительный, расчетный. На основе абстрактно-логического, системного и сравнительных анализов сгруппированы инструменты, присущие современным финансовым политикам для стран разного экономического развития в формировании экономического механизма рационального использования сельскохозяйственных земель. Структуризация основных финансовых инструментов и направления их совершенствования осуществлена с использованием графического метода и системного подхода.

Результаты исследования. В процессе изучения освещены особенности применения экономического стимулирования рационального использования земель сельскохозяйственного назначения. Проанализированы основные предпосылки для рационального использования земель и воспроизводства земельных ресурсов.

Элементы научной новизны. Определено понятие «экономическое стимулирование рационального землепользования», системное изучение которого создает методологическую основу для обоснования и имплементации целостной системы обеспечения рационального использования земель сельскохозяйственного назначения.

Практическая значимость. Обоснованы предложения по экономическому стимулированию рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, предложены критерии и рекомендации по налогообложению склоновых земель. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: рациональное землепользование; экономическое стимулирование; земельные ресурсы; повышение плодородия угодий; охрана земель; налоговые льготы.

Крамарев Александр Сергеевич - научный сотрудник лаборатории экономических исследований, Государственное учреждение «Институт зерновых культур НААН» (г. Днепр, ул. Вернадского, 14)

E-mail: askramar@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-0350-6213>

The article has been received 01.07.2019

Revision: 15.07.2019

Бібліографічний опис для цитування:

Kramarov O. S. Economic incentives for the rational use of agricultural land. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 92 — 100.

*

Управління маркетингом як інструмент підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Мета статті – розкрити сутність та стан управління маркетингом як інструмента підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод пізнання процесів і явищ, монографічний (аналіз соціальної інфраструктури), емпіричний (комплексна оцінка сучасного стану об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків).

Результати дослідження. Підвищення рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств із застосуванням структурних складових маркетингового механізму розвитку дає змогу оцінити ступінь впливу кожного із джерел конкурентної боротьби на рівень його конкурентоспроможності.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні і практичні положення щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Аграрне підприємство досягне ресурсного зростання рівня конкурентоспроможності за умови пропозиції на ринку товарів за доступною ціною.

Практична значущість. Дослідження підтверджують, що найбільш повно рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств проявляється у конкурентній боротьбі між підприємствами галузі. Рис.: 1. Бібліогр.: 9.

Ключові слова: управління маркетингом; конкурентоспроможність; аграрне підприємство; маркетинговий механізм; товари на ринку.

Тарасюк Андрій Васильович – аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Нині реклама й маркетинг вважаються основними інструментами підприємницької діяльності та впливають на прибуток аграрного підприємства. Особливість такого виду діяльності в підприємстві – творчий підхід до справи, креативність і сприйняття змін. Надто важливо не просто донести сутність слів до споживача продовольства, а передати їх значно глибший і ширший зміст, закладений від виробника. Акцентуючи увагу на конкурентоспроможності аграрного підприємства, варто зазначити, що саме вона характеризує можливість та ефективність адаптації підприємства до умов ринкового середовища. На жаль, в Україні більшість аграрних підприємств не готові до ведення цивілізованої конкурентної боротьби. Як одну з важливих причин слід вказати їхнє фінансове становище. Підтверджено, що в управлінні аграрним підприємством недостатньо використовуються інструменти маркетингу. Під

такими інструментами розуміють ефективні канали розподілу товару, методи стимулювання продажів, гнучку асортиментну політику підприємства. Через це проблема маркетингового управління конкурентоспроможністю підприємства набуває на сучасному етапі актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конкурентоспроможності постійно вивчалися в розвинутих країнах. Теоретичним надбанням стали наукові праці економістів-дослідників різних часів, серед яких: О.О. Гетьман [1], І.Ф. Коломієць, А.О. Пелехатий [7], Е.М. Крилатих [6], Д.Г. Легеза [2], О.А. Паршина [3], М. Портер [9], Р. Райтер [8], Р.А. Фатхутдінов [4], Н.Н. Чухрай [5]. Світові результати дослідження проблеми конкурентоспроможності неможливо автоматично і в повному обсязі впровадити у вітчизняну економіку, оскільки існують різні умови та рівні її розвитку.

Мета статті – розкрити сутність та стан управління маркетингом як інструмента підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження підтверджують, що

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© А.В. Тарасюк, 2019

найбільш повно рівень конкурентоспроможності аграрного підприємства проявляється у конкурентній боротьбі між підприємствами аграрної галузі. Варто також зазначити, що єдиного сталого підходу в дослідженнях вчених до визначення згаданої категорії на сьогодні не існує. Аналіз економічної літератури з цього напрямку підтверджує багатовекторність вказаного поняття. Разом із тим як важливий аспект слід виокремити взаємозалежність конкурентоспроможності аграрного підприємства та конкурентних переваг його товару.

Зазвичай здатність аграрного підприємства вести цивілізовану конкурентну боротьбу на ринку безпосередньо залежить від конкурентоспроможності його товару, а також сукупності методів та механізмів управління господарською діяльністю, що впливають на рівень конкурентної боротьби. Якщо зупинитися на понятті конкурентоспроможності товарів - то це ступінь її відповідності на певний момент вимогам цільових груп споживачів або обраного ринку за найважливішими характеристиками [2, с. 47]. Конкурентоспроможність товару відображає його здатність більш повно відповідати запитам споживачів порівняно з аналогічним товаром, представленим на аграрному ринку. Вона визначається конкурентними перевагами: з одного боку, якістю товарів та їх технічними параметрами, з іншого - ціновими параметрами, системою стимулювання щодо купівлі.

У колективній монографії за ред. О.А. Паршиної зазначається, що конкурентоспроможність підприємства виступає функцією усіх його внутрішніх ресурсів: персонал, науково-дослідна, техніко-технологічна бази, фінанси, маркетинг та управління [3]. Наведені ознаки підтверджують роль зовнішніх і внутрішніх чинників, за величиною яких можна дати оцінку рівню конкурентоспроможності аграрного підприємства.

Поряд із цим, спираючись на дослідження теоретичних основ, можна стверджувати, що конкурентоспроможність підприємства - це здатність ефективно використовувати потенціал підприємства, а внутрішній потенціал - як основу утримання існуючих і розробки нових цивілізованих конкурентних переваг з метою успішного ведення конкурентної боротьби на ринку товарів і послуг.

Враховуючи специфіку діяльності аграрних підприємств, доречно розглядати кон-

курентоспроможність аграрних підприємств з урахуванням наступних постулатів, як:

- систему, що формується під впливом взаємозалежних чинників і характеризує ступінь реалізації потенційних можливостей аграрного підприємства для одержання й утримання протягом тривалого періоду конкурентної переваги;

- здатність аграрного підприємства здійснювати за чітко визначеними напрямками розвиток з урахуванням змінних умов зовнішнього середовища з метою збереження, розвитку вже існуючих або створення нових конкурентних переваг;

- можливість досягнення аграрним підприємством бажаного результату в процесі реалізації визначених стратегій.

Формуючи маркетинговий механізм розвитку, який виступатиме інструментом підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, необхідно врахувати наступні особливості, що пов'язані зі:

- специфікою сільського господарства як галуззю економіки;

- значним рівнем конкуренції серед товаровиробників та переробників продукції сільського господарства;

- великою кількістю та різноманітністю аграрних товарів.

До напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного підприємства з урахуванням інструментів маркетингового механізму доцільно віднести аналіз маркетингового середовища та оцінку привабливості ринку збуту продукції, що включають:

- вивчення особливостей потреб ринку продовольства;

- з'ясування платоспроможного попиту на продукцію, ринків збуту й обґрунтування плану виробництва і реалізації товару відповідного обсягу та асортименту;

- детальний аналіз чинників, що формують еластичність попиту на продовольчі товари;

- оцінку рівня ризику за відсутності попиту на пропонувані товари;

- оцінку рівня якості товару та пошук шляхів її підвищення;

- розробку методів і засобів формування попиту та стимулювання збуту товару на ринку;

- оцінку ефективності виробництва і збуту товарів, методів аналізу маркетингових даних і проблем маркетингу [6, с. 163].

З метою оцінювання рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств і пропонування товарів для реалізації світова практика використовує велику кількість методик і показників, які нині складно адаптувати до вітчизняних умов [4, 5]. Слід зазначити, що більшість існуючих методичних підходів оцінюють конкурентоспроможність аграрного підприємства через конкурентоспроможність його товарів на ринку.

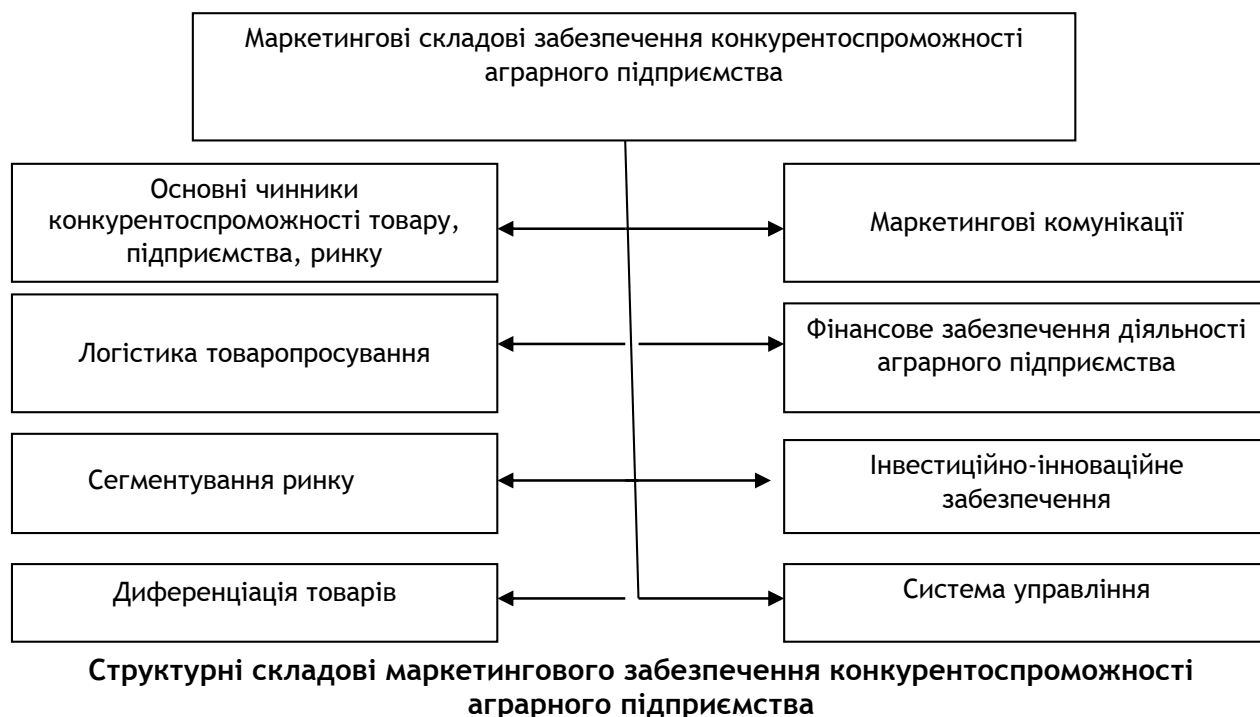
Поряд із цим сформовані нові стратегії розвитку для аграрних підприємств на основі маркетингового механізму дають можливість здійснити оцінку рівня їх конкурентоспроможності. Прийняття для реалізації нової маркетингової стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрного підприємства вимагає чіткої організаційної підготовки і глибокого дослідження, аналізу й резюмування висновків за чинниками та їх показниками з використанням методів і моделей оцінювання конкурентоспроможності.

В основу багатьох моделей визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств покладено узагальнюючий показник: рівень конкурентоспроможності (коефіцієнт конкурентоспроможності), який визначається співвідношенням доходів і витрат аграрного підприємства. Згаданий коефіцієнт характеризує здатність підприємства до виживання і повинен перевищувати одиницю, що означає прибуткову діяльність суб'єкта конкуренції.

Використані методологічні підходи формування маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю аграрним підприємством включають:

- формування корпоративної культури;
- удосконалення організаційної структури управління аграрним підприємством;
- впровадження логістичної системи управління виробничими ресурсами та реалізації продовольчих товарів;
- удосконалення обліку витрат на виробництво товарної продукції;
- розробка нової методики формування витрат на виробництво аграрної продукції в підприємстві;
- удосконалення і збагачення нормативної бази підприємства;
- зміна парадигми науково-технічного прогресу та системи якості на сільськогосподарські товари;
- формування екологічної політики в аграрному підприємстві;
- впровадження нових підходів щодо управління;
- введення в дію інноваційного механізму розвитку аграрного підприємства.

Як показали дослідження, для комплексного оцінювання конкурентоспроможності аграрних підприємств доцільно використовувати запропоновані наступні структурні складові (рис.).

Джерело: Власні узагальнення автора.

Визначені структурні складові мають різні ступені важливості для розрахунку конкурентоспроможності аграрного підприємства (Кп/п), експертним шляхом можуть бути розроблені та запропоновані коефіцієнти вагомості цих критеріїв.

Встановлено, що вагомою складовою маркетингового механізму слугує виокремлення сегмента й розроблення для нього комплексу пропозицій в межах цінової, комунікаційної та збутової політики. І для такого сегмента аграрне підприємство працюватиме ефективніше, ніж для всього ринку, зосереджуючи наявні ресурси лише на цьому сегменті. Використовуючи інвестиційно-інноваційне забезпечення, аграрне підприємство не зосереджується на певному сегменті, не прагне знижувати собівартість виробленої продукції, диференціювати асортиментну політику, основою діяльності якої є пошук нових технологій та впровадження інновацій у виробничий процес, виробництво нових видів товарів. У зв'язку з цим головною метою такої компоненти маркетингового механізму розвитку залишається визначення конкурентів на ринку та пошук шляхів отримання ринкової ніші.

За дослідженнями, аграрне підприємство досягне ресурсного зростання рівня конкурентоспроможності за умови пропозиції на ринку товарів за доступною ціновою політикою та широким рівнем диференціації, чим істотно виокремлюватиме свою можливість на ринку порівняно з конкурентами.

На ринку стратегія диференціації виступає способом завоювання конкурентних переваг через розширення споживчої цінності товару аграрного підприємства порівняно з товарами конкурентів. Аграрне підприємство використовує стратегію диференціації у міру того, як урізноманітнюються, диференціюються запити споживачів.

Обмеженість ресурсів і можливостей для розвитку в умовах загострення конкуренції змушує підприємства здійснювати пошук нових шляхів у системі управління, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність та пришвидшити зростання рівня капіталу, унаслідок цього разом і з концентрацією капіталу розвиватимуться процеси інтеграції, диверсифікації, концентрації.

Детальний аналіз ринку підтвердив, що дуже важливо, аби засоби комунікації з цільовим ринком, як складова маркетингового механізму розвитку аграрного підприємства, обрані під час планування компанії з просування, мали об'єднуючий характер, були охоплені однією головною метою й забезпечували ефективний, послідовний, цілеспрямований вплив на споживачів. Не менш важливою складовою у структурі маркетингового механізму виступає логістика товаропросування. У свою чергу, логістика товаропросування - це управління транспортуванням, складуванням, підтримкою якості та іншими матеріальними і нематеріальними операціями, що здійснюються в процесі доведення товару до споживача згідно з їх інтересами і вимогами, а також передачі, зберігання й обробки відповідної інформації [1; 5].

Як найвагомішу структурну складову в маркетинговому механізмі слід вказати його належне фінансове забезпечення. Реалізувати інвестиційно-інноваційну, комунікаційну складові, оптимізувати логістику товаропросування, а також диференціацію асортиментної політики неможливо без належного рівня фінансового забезпечення.

Рівень фінансового забезпечення аграрного підприємства впливає і на рівень фінансової стійкості аграрного підприємства в нинішніх умовах.

Висновки. Підвищення рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств із застосуванням структурних складових маркетингового механізму розвитку дає змогу не тільки визначити основні джерела пошуку конкурентної боротьби аграрного підприємства на ринку, а й оцінити ступінь впливу кожної з них на рівень його конкурентоспроможності.

Рекомендований методичний підхід щодо формування структурних складових маркетингового механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств дозволить визначати маркетингову активність, яка дасть можливість оцінювати ефективність їх формування та реалізації, при цьому з більшою потужністю використовувати маркетинговий потенціал аграрного підприємства.

Список бібліографічних посилань

1. Гетьман О. О. Комплексна багатоваріантна логістична модель ефективного управління діяльністю підприємства. *Економіка: проблеми теорії та практики. Дніпропетровськ*. 2002. Вип. 163. С. 111-116.
2. Лебеза Д. Г. Конкурентоспроможність продукції сільськогосподарських підприємств : монографія. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. 394 с.
3. Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : колективна монографія у 4 т. / за ред. О. А. Паршиної. Дніпропетровськ : «Герда», 2013. Т. 3. 365 с.
4. Фатхутдінов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент : монография. Москва : Маркетинг, «Дашков и Со», 2002. 892 с.
5. Чухрай Н. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення : монографія. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. 315 с.
6. Крылатых Э. Н. Агропродовольственный сектор: многофункциональность, факторы развития, риски. *Економіка АПК*. 2010. № 2. С. 162-164.
7. Коломієць І. Ф., Пелехатий А. О. Напрямки удосконалення адміністрування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду* : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2015. Вип. 1 (111). С. 103-106. 155 с.
8. Райтер Р. В лабиринтах современного управления (Стратегическое планирование, маркетинг, обслуживание клиентов, управление персоналом, оплата труда). Сб. статей / ред. сост. Грегори Р. Райтер. Москва. 1999. Вып. 1. 248 с.
9. Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.

References

1. Hetman, O.O. (2002). Kompleksna bahatovariantna lohystychna model efektyvnoho upravlinnia diialnistiu pidpriemstva [Complex multivariate logistic model of effective management of enterprise activity]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, 163, pp. 111-116 [In Ukrainian].
2. Leheza, D.H. (2011). *Konkurentospromozhnist produktsii silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia* [Competitiveness of agricultural enterprises: monograph]. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
3. Parshyna, O.A. (Ed.) (2013). *Teoretychni ta prykladni aspekty pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv: kolektyvna monohrafiia u 4 t.* [Theoretical and applied aspects for increasing enterprises' competitiveness: collective monograph in four volumes]. (Vol. 3). Dnipro: "Herda" [In Ukrainian].
4. Fathutdinov, R.A. (2002). *Konkurentosposobnost organizatsii v usloviia krizisa: jekonomika, marketing, menedzhment* [Competitiveness of organization in crisis conditions: economics, marketing, management: monograph]. Moscow: Marketing, "Dashkov i So" [In Russian].
5. Chukhray, N. (2002). *Formuvannia innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva: marketynhove i lohystychne zabezpechennia: monohrafiia* [Formation of innovative potential of an enterprise: marketing and logistic support: monograph]. Lviv: Vyd-vo NU "Lvivska politehnika" [In Ukrainian].
6. Krylatykh, Ye.N. (2010). Agroproduktovennyi sektor: mnogofunktsionalnost, faktory razvitiia, riski [Agro-food sector: multifunctionality, developmental factors, risks]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 162-164. [In Russian].
7. Kolomiets, I.F. & Pelekhatiy, A.O. (2015). Napriamky udoskonalennia administruvannia podatku na nerukhome maino, vidminne vid zemelnoi dilianky [Directions for improvement of administration of the tax on immovable property, different from the land plot]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu: zb. nauk. pr. - Socio-economic problems of the modern period: [collection of science works]*. (pp. 103-106). Lviv: NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen, 1 (111) [In Ukrainian].
8. Rajter, R.V (1999). *labirintah sovremennogo upravlenija (Strategicheskoe planirovanie, marketing, obsluzhivanie klientov, upravlenie personalom, oplata truda): Sb. stattej* [In labyrinths of modern management (Strategic planning, marketing, customer service, personnel management, payroll): collection of articles]. G.R. Rajter (Ed.). Vol. 1. Moscow: Jekonomika [In Russian].
9. Porter, M.E. (2005). *Konkurentnaja strategija: Metodika analiza otraslej i konkurentov* [Competitive strategy: analysis of industries and competitions]. (Trans.). Moscow: Alpina Biznes Buks [In Russian].

Tarasiuk A.V. Marketing management as an instrument for increasing competitiveness of agrarian enterprises

The purpose of the article is to reveal the essence and state of marketing management as an instrument for increasing competitiveness of agrarian enterprises.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: the dialectical method of cognition of processes and phenomena; the monographic method (for analysis of social infrastructure); the empirical method (for complex assessment of the current state of the research object); the abstract and logical method (for theoretical generalizations and formation of conclusions).

Research results. Increasing a competitiveness level of agrarian enterprises with the use of structural components of the marketing mechanism of development enables to assess an influence of each source of competition search on the level of its competitiveness.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in further developed theoretical and practical provisions for improving the competitiveness of agrarian enterprises. An agrarian enterprise will have a resourceful growth of its competitiveness, if it offers goods at an affordable level of price on the market.

Practical significance. Studies confirm that the most complete level of competitiveness of agrarian enterprises is manifested in competitive struggle between enterprises of the industry. Figs.: 1. Refs.: 9.

Keywords: marketing management; competitiveness; agrarian enterprise; marketing mechanism; goods on market.

Tarasiuk Andrii Vasylovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

Цель статьи - раскрыть сущность и состояние управления маркетингом как инструмента повышения конкурентоспособности аграрных предприятий.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектический метод познания процессов и явлений, монографический (анализ социальной инфраструктуры), эмпирический (комплексная оценка современного состояния объекта исследования), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Повышение уровня конкурентоспособности аграрных предприятий с использованием структурных составляющих маркетингового механизма развития даёт возможность оценить степень влияния каждого из источников конкурентной борьбы на уровень его конкурентоспособности.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и практические положения по повышению конкурентоспособности аграрных предприятий. Аграрное предприятие достигнет ресурсного роста уровня конкурентоспособности при условии предложения на рынке товаров по доступной цене.

Практическая значимость. Исследования подтверждают, что полнее уровень конкурентоспособности аграрных предприятий проявляется в конкурентной борьбе между предприятиями отрасли. Илл.: 1. Библиогр.: 9.

Ключевые слова: управление маркетингом; конкурентоспособность; аграрное предприятие; маркетинговый механизм; товары на рынке.

Тарасюк Андрей Васильевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 11.07.2019 р.

Фахове рецензування: 15.07.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Тарасюк А. В. Управління маркетингом як інструмент підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 101 – 106.

* * *

Новини АПК

За 6 місяців 2019 року український аграрний експорт досяг \$10,3 млрд - Ольга Трофімцева

За підсумками січня-червня 2019 року експорт продукції аграрного сектору склав 10,3 млрд дол. США, що на 1,6 млрд дол. США більше (або на 18,6%) порівняно з аналогічним періодом 2018 року. Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг 13,1 млрд дол. США або 25,1% всього зовнішньоторговельного обігу України.

Про це повідомила в. о. Міністра аграрної політики та продовольства України Ольга Трофімцева.

«Україна продовжує нарощувати експорт продукції АПК. Цифри з експорту за півроку у \$10,3 млрд дають нам усі підстави сподіватись на новий експортний рекорд у 2019 р. Найвагомішими чинниками таких результатів залишаються обсяги експорту зернових культур - 44,2%, олії - 22,9% та насіння олійних культур - 6%», - зазначила в.о. Міністра.

За її словами, обсяги експорту продукції рослинництва зросли на 1,5 млрд дол. США (на 19,3%) до 9, 5 млрд дол. США. Обсяги експорту продукції тваринництва також зросли на 73,2 млн дол. США (на 10,9%) і склали 742,5 млн дол. США.

Зокрема, збільшився експорт: кукурудзи - на 66,3%; макухи та інших твердих відходів, одержаних під час добування соняшникової олії, - на 19,7%; макухи та інших твердих відходів соєвої олії - у 2 рази; м'яса та субпродуктів домашньої птиці - на 27,5%; олії соєвої - на 55,3%; соку - на 96,1%; яєць птиці - на 35,8%; молока згущеного - на 61,2%; насіння соняшнику - в 2,7 рази; меду - на 25%; живої ВРХ - на 45%; солі - на 45%; яловичини свіжої - на 31,9% тощо.

«За регіональною структурою українського аграрного експорту перше місце посідають країни Азії з часткою 41,9%, друге - країни Європейського Союзу - 33%, третє місце зайняли країни Африки - 15,4%. Топ-5 країн з експорту нашої продукції очолив Китай (9%), далі Єгипет (8,2%), Індія (7,9%), Туреччина (7,7%), Нідерланди (7,1%)», - резюмувала Ольга Трофімцева.

Прес-служба Мінагрополітики